

**EL-MUTARRİZÎ'NİN EL-İKNÂ' ADLI YAZMA
ESERİNDE ELE ALDIĞI NAHİV KURALLARI**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

İsa AKBIYIK

**Danışman
Doç. Dr. Aladdin GÜLTEKİN**

**EL-MUTARRÎZÎ'NİN EL-İKNÂ' ADLI YAZMA ESERİNDE ELE ALDIĞI
NAHİV KURALLARI**

İsa AKBIYIK

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır.

KARABÜK

Nisan 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	5
DOĞRULUK BEYANI	6
ÖNSÖZ	7
ÖZ.....	10
ABSTRACT.....	11
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	12
ARCHIVE RECORD INFORMATION	13
KISALTMALAR	14
TEZ KONUSUNUN ÖNEM VE AMACI.....	15
TEZ KONUSUNUN KAPSAMI.....	15
KURAM VE ÖRNEKLEM.....	16
ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR VE VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	16
1. BİRİNCİ BÖLÜM: NAHİV İLMİ, MUTARRİZİ VE EL-İKNÂ ADLI ESERİ	18
1.1. Nahiv İlmi	18
1.1.1. Nahvin Sözlük ve Terim Manası	18
1.1.2. Nahiv İlminin Doğuşu	18
1.1.3. Nahiv İlminin Ortaya Çıkmasına Neden Olan Bazı Hâdiseler	19
1.1.4. Nahiv Terimi Yerine Kullanılmış İfadeler	21
1.1.5. Arap Gramerine Nahiv İlminin Verilme Nedeni	23
1.1.6. Nahiv İlminin İlk Konusu	23
1.1.7. Nahiv İlminin Kurucusu	24
1.1.8. Nahiv İlminin Gelişimi	24
1.1.9. Nahiv İlminin Önemi.....	24
1.2. Ebu'l-Feth El-Mutarrizî'nin Hayatı Ve Eserleri	25
1.2.1. Hayatı.....	25
1.2.2. Eğitimi ve Hocaları.....	26
1.2.3. İtikadi ve Ameli Görüşleri	27
1.2.4. Eserleri.....	27
1.3. Mutarrizî'nin “El-İknâ‘ Limâ Havâ Tahte'l- Kınâ‘” Adlı Eseri.....	31
1.3.1. Eserin Diğer Yazma Nüshaları.....	31

1.3.2. Eserde Kullanılan Kaynaklar.....	31
1.3.2.1. Eserde Kullanılan Kaynak Kısaltmaları ve Açılımları	32
1.3.2.2. Eserde Bulunan Diğer Kısaltmalar ve Açılımları	32
1.3.3. Eserin Telifindeki Amac, İsmi'nin Verilme Nedeni ve Konuları İşleme Yöntemi	33
1.3.4. Eserin Harf ve Nahiv Konularını Anlatım Üslûbu.....	35
1.3.5. Eserin Türkiye'deki El Yazma Nüshası	35
1.3.6. Eserde Bulunan Konular	35
1.3.7. Eserin Musannife Aidiyetinin Tespiti.....	36
1.4. Arap Gramerinde Harfler	36
1.4.1. Lügatte Harf:	36
1.4.2. Terim Anlamında Harf:.....	37
1.4.3. Hurûfu Maâni'nin Önemi.....	38
2. İKİNCİ BÖLÜM: EL-İKNÂ'NIN HARFLER VE NAHİV KURALLARI KISMININ TAHKİKİLİ METNİ.....	39
3. BÖLÜM: ESERDE YER ALAN NAHİV KURALLARININ İŞLENİŞ TARZI	90
3.1. İkinci Kaide Dördüncü Rûkn; Gayri Mutasarrif Fiiller ve Edatlar	90
3.1.1. Taaccüb Fiilleri.....	90
3.1.3. Mukarebe Fiilleri.....	91
3.1.4. Efâl-i Nâkısâ.....	91
3.1.5. Efâl-i Kulûb.....	91
3.1.6. Çeşitli Fiiller	92
3.2. Üçüncü Kaide Birinci Rûkn	92
3.2.1. Harfler ve Dört Rûknü.....	92
3.2.1.1. İsimleri Cer Eden Harfi Cerler	92
3.2.1.2. İsmi'ni Nasb Haberini Ref Edenler	94
3.2.1.3. Muzâri Fiili Cezmedenler.....	96
3.2.1.4. Fiili Muzariyi Nasb eden Edat Sayısı Üçtür	97
3.3. Üçüncü Kaide İkinci Rûkn; Amel Etmeyen Harfler	99
3.3.1. Atf Harfleri	99
3.3.2. Tenbih Harfleri.....	100
3.3.3. Tasdik Harfleri	100

3.3.4. Teşvik Harfleri.....	101
3.3.5. Sıla Harfleri.....	101
3.3.6. Tefsir harfleri.....	102
3.3.7. Soru Edatları.....	102
3.3.8. İstikbal Harfleri.....	103
3.3.9. Edatlar	103
3.3.10. Lamlar	104
3.4. Üçüncü Kaide Üçüncü Rükûn; Nahivcilerin İhtilaf Ettiği Konular.....	106
3.5. Üçüncü Kaide Dördüncü Rükûn; Hakkında Zıt Görüş Bulunanlar.....	107
3.5.1. Nida Harfleri.....	107
3.5.2. Her zaman mansub olanlar	108
3.5.3. Bedel ve Nasbı Caiz Olanlar	108
3.5.4. (ي) Edatının Kullanımına Bakılmaksızın Geçerli Olan İrâb.....	108
3.6. Dördüncü Kaide; (Nahiv İlmi) Birinci Rükûn	109
3.6.1. İstilahlar	109
3.6.2. İsim.....	109
3.6.3. Fiil	110
3.6.4. Harf.....	114
3.6.5. Müştaklar	114
3.6.6. Camid Olanlar	114
3.6.7. Sahih İsim ve Fiiller.....	115
3.7. Dördüncü Kaide İkinci Rükûn.....	117
3.7.1. İrâb.....	117
3.7.2. Bina	117
3.7.3. Mu'rab.....	117
3.7.4. Fail	119
3.7.5. Mübteda ve Haber	119
3.7.6. Meful.....	119
3.7.7. Hal.....	119
3.7.8. Temyiz	119
3.7.9. İzafet	120
3.7.10. Tevkîd	120
3.7.11. Bedel.....	121

3.7.12. Harfle Atf	121
3.7.13. Atf-ı Beyan	121
3.7.14. Sıfat	121
3.8. Dördüncü Kaidenin Üçüncü Rükünü.....	123
3.8.1. Tesniye İsimler.....	123
3.8.2. Cemi.....	124
3.8.2.1. Müfredi Olmayan Cemi İsimler	125
3.8.3. İsm-i Tasgir	125
3.8.4. Hakîkî müzekker ve Müennes:.....	126
3.8.5. Mecâzî müzekker ve Müennes:	126
3.8.6. Hem Müzekker Hem de Müennes Olan İsimler	127
3.8.7. Sayılar	127
3.8.8. Temyiz	128
3.9. Dördüncü Kaidenin Dördüncü Rükünü Fiillere Bitişen İsimler	129
3.9.1. Masdar.....	129
3.9.2. İsm-i Fâil.....	129
3.9.3. Mübalağa Kalıpları	129
3.9.4. İsm-i Mef'ul.....	131
3.9.5. İsm-i Tafdil.....	131
3.9.6. Mef'al Vezni	132
3.9.7. İsm-i Âlet	132
SONUÇ	134
KAYNAKÇA.....	137
ÖZGEÇMİŞ	142

TEZ ONAY SAYFASI

İsa AKBIYIK tarafından hazırlanan “EL-MUTARRİZÎ’NİN EL-İKNÂ‘ ADLI YAZMA ESERİNDE ELE ALDIĞI NAHİV KURALLARI” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Aladdin GÜLTEKİN

.....

Tez Danışmanı, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 06/04/2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Aladdin GÜLTEKİN (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Sehil DERŞEVİ (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin POLAT (İNÜ)

Online

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığı eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eslere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığı beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: İsa AKBIYIK

İmza :

ÖNSÖZ

Orta çağda İslami bilimler alanında Orta Asya topraklarında ilmi derinliyi ile temayüz etmiş pek çok bilginin yetiştiği bir gerçektir. İslamiyetin bu topraklarda yayılmasıyla bu dine ait ilimlerde Ebu Hanife (ö. 150/767), İmam Buhârî (ö. 256/780), Tirmîzî (ö. 279/892), Zamahşerî (ö. 538/1144) gibi ümmete dersleri ve eserleri ile yön veren çok değerli alimler yetişmiştir.

Kur'an-ı Kerim ve Sünneti şerifin olduğu kadar İslami ilimlerin temeli sayılan, müthiş bir derinliğe sahip olan Arapça, fetihler sayesinde diğer İslam ülkelerine sirayet etmiş ve revaç bulmaya başlamıştır. Bu muazzam dil sadece Araplar tarafından değil, halkı Arap olmayan diğer Müslüman milletlerin alimleri tarafından da gramer açısından sistematik olarak geliştirilmiştir. Örneğin Arap olmayıp Fars asıllı olan Sibeveyh'in (ö. 180/796) "*el-Kitab*" adıyla müsemma eseri Arapça dilbilgisi sahasında en eski kaynak eserlerden kabul edilmektedir. Bunun dışında anadili Arapça olmayan pek çok değerli alimlerin de bu dile katkı ve çabaları gerçekten takdire şayandır. Bu muhterem alimlerden birisi de tezimize konu olan Zamahşerî'nin halefi ünvanı almış, Orta Asya ilim merkezlerinden Gürgenç'te dünyaya gelmiş, tedrisatını orada ikmal etmiş, fıkıh alanında eser üretmekle birlikte yabancıların Arapça eğitim-öğretiminde nahiv hatalarına düşmemeleri için eserler yazmış dil alimi Mutarrîzî'dir. "*el-İknâ 'Limâ Havâ Tahte'l-Kinâ*" adlı eser, Mutarrîzî'nin Arap dili sahasında kaleme aldığı eserlerinden biridir. Eserdeki Farsça açıklamalarından onun iyi derecede Farsça da bildiği anlaşılmaktadır.

Eser üzerinde daha önceden birkaç bilimsel çalışma yapılmış, fakat nahiv kuralları ve bunların anlatım üslubu hakkında herhangi bir çalışmanın şimdiye kadar yapılmaması bizleri bu çalışmaya teşvik etmiştir.

İlk bakışta eser, çok yönlü bir nevi Arapça sözlüğü andırırsa da nahiv kuralları açısından ayrı bir yer tutmaktadır. Müellifin eserinde nahiv kuralları genel itibari ile oldukça öz biçimde yer tutmasına rağmen konuların takibi oldukça kolay ve etkileyici tarzda işlendiği fark edilmektedir. Eğitimci kimliği ile karşımıza çıkan müellif, bizlere kendi çocuklarımıza ve öğrencilerimize nasıl Arapça tedrisat vereceğimizi öğretmeye çalışmaktadır. Çünkü sadece oğluna değil her kesime Arapça öğretmek için bu eseri kaleme aldığını kitabında dile getirmektedir.

Bir dili en iyi anlayabilmek ve anlam güzelliğini hissedebilmek için önce dilbilgisini iyi bilmek gerekmektedir. Bu durum Arapça için fevkalade önem kazanmaktadır. Özellikle anadili Arapça olmayanların bu dili öğrenirken gramer hatalarına düşmemeleri için bu hususta çok daha fazla uğraş vermeleri gerektiği gün gibi âşikardır. Arapça öğrenen her kesim için “nahvi ıskalayan çok şeyi kaçırmıştır” deyimini kullanılmaktadır. Kanaatimizce bu deyim nahiv ilminin anlam ve önemini en güzel biçimde ifade etmektedir. Diğer yandan nahiv, İslamî ilimlerin anlaşılmasında bir araçtır. Metnin tahlili ve onun doğru biçimde kavranmasında, farklı anlamların çıkartılmasında ve Arapça’yı bozulmadan koruma hususunda, tâbiri câiz ise, nahiv bir kriter olmuştur.

Tez çalışmamız üç bölümden oluşmakta olup, Birinci Bölümde nahiv ilminin, ortaya çıkması ve gelişimi üzerinde durulduktan sonra Mutarrîzî’nin hayatı, tedrisatı, hocaları, itikadi ve ameli görüşleri ve eserleri hakkında bilgiler verilmiş akabinde eserin Türkiye’de bulunan yazma nüshasına dair incelemeler tespitler yapılmıştır.

İkinci Bölümde eserde dağınık halde bulunan harfler ve nahiv kurallarının tahkikli metni bir bütün olarak ortaya çıkarılmış, bu işlem yapılırken eserin Katar’da yapılan edisyon kritiği ile elimizde mevcut bulunan ana kaynak karşılaştırılarak farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Karşılaşılan yeni terimlerin anlam delaletleri, ayet, şiir veya hadisten iştişad olarak gösterilen örnekler, isnad atıf sistemine göre kaynak göstermek suretiyle dipnotlarda gösterilmiştir. Metin içerisinde veya dipnotlarda geçen ayetler { } içerisine alınmış, ayrıca ayet-i kerimelerin başı, ortası veya sonunun bilinebilmesi amacıyla { } sembolünden sonra ... işareti kullanılmıştır.

Üçüncü Bölümde Mutarrîzî’nin Arapça eğitim ve öğretim metodu incelenmiş, bu bağlamda onun günümüze ışık tutabilecek yabancı dil öğretim üzerine tespit edebildiğimiz teknikleri ve yöntemleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun için çalışmamızda eski kaynakların yanında günümüzde yazılan eserlerden de yararlanılmıştır.

Sonuç kısmında ise genel anlamda eserin tamamı, özel anlamda ise nahiv kurallarının müellif tarafından nasıl işlendiği ve zamanımızda Arapça eğitim-öğretimi

ile uğraşan hocalara ve öğrencilere ne gibi yol gösterebileceği ile ilgili elde ettiğimiz intiba hakkında malumatlar verilmiştir.

Bu tez çalışmamızda mezkür konu başlığımızın Arapça eğitim-öğretim açısından işleniş metodolojisinin tahlil edilerek ve müellifin bu hususta yaptığı çalışmasından faydalanılarak günümüzdeki Arapça tedrisata katkılar sağlaması amaçlanmıştır.

Çalışmamızda bütün bunlar yapılırken hem ilim erbabının hem de bu dile ilgi duyan öğrencilerin anlayabileceği bir dil üslubu kullanmaya gayret sarf edilmiştir. Gayret bizden başarı yüce Rabbimizdendir.

Yoğun çalışma sürecinde özverili tavsiye ve yönlendirmeleri ile yol gösteren Danışman hocam Doç. Dr. Aladdin GÜLTEKİN'e, Arapça'nın inceliklerini öğretmeye çalışan hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Nadir Muhammed ALİ ile Dr. Öğr. Üyesi Sehil DERŞEVİ'ye, bugüne dek üzerimde hakları olan diğer hocalarıma, beni sabırla motive eden aileme öncelikle teşekkür etmeği borç bilirim. Eğitim-öğretim hayatımda üzerimde büyük emeği olan merhume anneme de Allah'tan rahmet dilerim.

ÖZ

Bu çalışmamızda Mutarrîzî'nin Türkiye'deki İstanbul Âtîf Efendi Kütüphanesi, Yazma Nüshalar, 2688 nolu “*el-İknâ‘ Limâ Havâ Tahte ‘l-Kınâ‘*” el yazması eseri esas alınmıştır. Eserin dört ana bölümünden biri olan nahiv kısmında sarf konularının birlikte ele alındığı gözlemlenmiştir. Bizim görüşümüze göre müellif Arapça'yı bir bütün olarak öğretmek istemektedir. Ayrım yapılmadığından biz de konumuzu birleşik olarak ele aldık. Çalışmamızda önce müellif hakkında ve nahiv ilmi ile ilgili genel bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde yukarıda bahsi geçen eserdeki nahiv kuralları önce bir bütün olarak derlenmektedir. Eserin ülkemizdeki nüshaya atıf yapılmaksızın sadece Leiden, Paris ve Berlin nüshalarına bağlı kalınarak Katar'da yapılan edisyon kritiği ile yurdumuzdaki nüshasının karşılaştırması yapılmaktadır. Gerektiğinde edisyon kritiği ile Türkiye nüshası arasındaki farklar dipnotlar halinde verilmektedir. Ayet-i kerime, hadis-i şerif ve şiirden verilen misallerin kaynakları belirtilmektedir. Bazı yeni terim ve kavramların anlamları saptanmaya çalışılmaktadır. Üçüncü bölümde Mutarrîzî'nin nahiv konularını işleyiş biçimi ele alınmaktadır. Sonuç kısmında ise genel değerlendirme yapılmaktadır.

Çalışmamızdaki amaç, diğer ilmi eserleriyle ün salmış müellifin pek fazla tanınmamış bu eserine hem ışık tutmak, hem de konumuzla ilgili kısımları inceleyip ilim dünyasına sunmaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: el-Mutarrîzî, el-Iknâ, Sarf, Nahiv Kuralları

ABSTRACT

In this study, it is based on “*al-Iqnâ‘ Limâ Havâ Tahta al-Kinâ‘*” by Mutarrîzî, manuscript no. 2688, in Istanbul Atîf Efendi Library of Türkiye. It has been observed that the subjects of morphology were handled together with the syntax section, which is one of the main parts of the work. In our opinion, the author wants to teach Arabic as a whole. Since no distinction was made, we have handled our subject in a unified manner. In our study, firstly, general info about the author and the science of syntax is given. In the second chapter, the syntax rules in the above-mentioned work are first compiled as a whole. The copy in our country is compared with the edition critique made in Qatar, based only upon the Leiden, Paris and Berlin copies of the work without referring to the copy in our country. When necessary, the differences between the edition critique and the copy in Türkiye are given in footnotes. The meanings of some new terms and concepts are tried to be determined. In the third part, the teaching method in which Mutarrîzî handled the syntax subjects is contextualized. In the conclusion part, a general evaluation is made.

The aim of our study is to both shed light on this little-known work of the author, who is famous for his other scientific works, and to examine and present the relevant parts to the scientific world.

Keywords: al-Muttarrîzî, al-iqnâ, morphology, syntax rules.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	EL-MUTARRİZÎ'NİN EL-İKNÂ' ADLI YAZMA ESERİNDE ELE ALDIĞI NAHİV KURALLARI
Tezin Yazarı	İsa AKBIYIK
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Aladdin GÜLTEKİN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	06.04.2022
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	142
Anahtar Kelimeler	el-Mutarrîzî, el-Iknâ, Sarf, Nahiv Kuralları

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	EL-MUTARRÎZÎ'NİN EL-İKNÂ' ADLI YAZMA ESERİNDE ELE ALDIĞI NAHİV KURALLARI
Author of the Thesis	İsa AKBIYIK
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. Aladdin GÜLTEKİN
Status of the Thesis	Master's Thesis
Date of the Thesis	06.04.2022
Field of the Thesis	Basic Islamic Sciences
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	142
Keywords	al-Muttarrîzî, al-iqnâ, morphology, syntax rules.

KISALTMALAR

- b:** ibni
c: cild
DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
hz: hazreti
no: numara
ö: ölüm tarihi
ra: radıyallâhu anh
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
thk: tahkik
trc: tercüme eden
ts: tarihsiz
v.dğr: ve diğerleri
vb: ve benzerleri
yy: yayın yeri yok/ yayınevi yok

TEZ KONUSUNUN ÖNEM VE AMACI

Zamahşeri gibi büyük bir üne haiz, onun halefi ünvanı ile anılan, özellikle “*el-Misbâh fi'n-Nahv*” adlı eseri ile adından söz ettiren, ayrıca “*Mâkâmâtü-l-Ĥarîrî*” gibi diğer eserleriyle ilgili pek çok bilimsel çalışmalar yapılan el-Mutarrîzî'nin, *el-İknâ' limâ havâ tahte'l-kınâ'* isimli eseri üzerinde çok az sayıda bilimsel çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Şu ana kadar yapılan çalışmalar ise bir elin parmaklarını geçmemiştir. Eserin Türkiye'deki tek el yazma nüshası akademik olarak ilgi görmeye başlasa da ilim dünyasında hak ettiği yere henüz gelememiştir. Eserin kapsamındaki harfler, nahiv bölümünde zikredilen kurallar ve bunların ele alınış yöntemi ile ilgili şimdiye kadar yapılmış ayrıntılı bilimsel bir çalışma tespit edilememiştir. Bu çalışmamız, Mutarrîzî'nin adı geçen eserindeki harfler ve nahiv kuralları üzerindeki sergilediği yöntemin bu alanda çalışma yapacaklara fayda sağlayacağı ve katkı sunacağı düşüncesiyle incelenmesi için yapılmıştır.

TEZ KONUSUNUN KAPSAMI

Mutarrîzî'nin “*el-İknâ' Limâ Havâ Tahte'l-Kınâ'*” adlı eserini; konularına göre dizinlenmediği isimler, vezinlerine göre sınıflandırdığı fiiller, harfler ve özet şeklinde nahiv kurallarına göre dört ana bölüm şeklinde tertib etmiş olduğu görülmektedir. Ancak müellif, nahiv kaideleri adını verdiği bölümde sarf ilmi kurallarına da oldukça yer vermektedir.¹

Tezimizin konusu bahsi geçen eserin nahiv kurallarıdır. Eseri incelememizden sonra müellifin Arapça'yı bir bütün olarak oğluna öğretmek istediği anlaşılmaktadır. Arapça öğretirken farklı disiplinlerde dil şuurunu vermek isteyen Mutarrîzî'nin bazen tilavet, belağât gibi konulara dahi girdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca nahiv ilminin önceki dönemlerde sarf ilmiyle bütünleşik olarak öğretildiği bilimsel bir gerçektir. İşte bu nedenle çalışmamızda musannifin nahiv bölümünde işlediği sarf konuları da yer almaktadır.

1 Ebu'l-Feth Nâsiruddîn b. Abdiseyyid Alî b. el-Mutarrîzî, *el-İknâ' limâ havâ tahte'l-kınâ'*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâli-Sellâme Abdullah es-Suveydî (Doha: Câmiatu Katar, 1999).

KURAM VE ÖRNEKLEM

Çalıştığımız konu başlığımızda, bir ciltlik, ikiyüz kırk varaktan müteşekkil adı geçen eserin İstanbul Âtîf Efendi Kütüphanesi, Yazma Nüshalar, 2688 nolu yapıtı esas alınmaktadır.

Çalışmamızda ilk defa karşılaştığımız başlıklar, alt başlıklar ve yeni terimler mevcuttur. Yeri geldiğince bunlara yönelik açıklama ve izahat eklenmektedir. Atıf işlemine gelince, Atıf Efendi Kütüphanesi el yazması nüshasına referans olarak ‘Mutarrizî, *el-İknâ*’ (Yazma Nüshalar, 2688), 223b.” tarzında dipnot verilecektir. Katar’da yapılan edisyon kritiğine ise ‘Mutarrizî, *el-İknâ*’, thk. Sellâme-Süveydî, 440” biçiminde değinilecektir.

ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR VE VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İstanbul Âtîf Efendi Kütüphanesi, Yazma Nüshalar, 2688 nolu ‘*el-İknâ Limâ Havâ Tahte’l-Kınâ*’ yapıtı asli kaynak olarak kabul edilmektedir.

Musannifin eseri ile ilgili şimdiye dek yapılan çalışmalar şunlardır: 2019 yılında Karabük Üniversitesi’nde Naciye Betül Gözel tarafından eser ‘*el-İknâ-Limâ Havâ Tahte’l-Kınâ’da İsimler*’² başlığı altında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. 2011 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde ‘*el-Mutarrizi’nin el-İknâ Adlı Eseri ve Dil Öğretim Yöntemi*’³ doktora çalışması Aladdin Gültekin tarafından yapılmıştır. Son olarak da 1999 yılında Katar Üniversitesi’nde Muhammed Ahmed ed-Dâlî ve Sellâme ‘Abdullah es-Süveydi tarafından edisyon kritiği yapılmıştır.⁴ Yalnız Katar’da yapılan bu çalışmada musannifin Türkiye’de bir nüshasının olduğu belirtilmekle yetinilmiş; ülkemizdeki nüsha göz önüne alınıp değerlendirilmemiştir. Biz bu çalışmamızda yurdumuzda bulunan nüshayı ana referans alarak yapılan diğer çalışmalara da değinmeye çalıştık. Değerlendirmeyi bu yönde yapmaya gayret ettik. Çalışma bizden muvaffakiyet ise Rabbimizdendir.

² Naciye Betül Gözel, *el-Mutarrizi’nin el-İknâ Adlı Eserinde İsimler* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

³ Aladdin Gültekin, *El-Mutarrizi’nin el-İkna Adlı Eseri ve Dil Öğretim Yöntemi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011).

⁴ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ*, 20-22.

Bu çalışma yapılırken eski kaynakların yanında günümüz eserleri olan Mehmet Talu'nun "*Arap Dili ve Edebiyatı*",⁵ Fuad Ni'met'in "*Mulahhas Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye*",⁶ Mustafa Galâyînî'nin "*Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*",⁷ Yusuf Uralgiray'ın "*Arapça İlk ve İleri Dilbilgisi*",⁸ Ali Cârîm ve Mustafa Emîn'in "*en-Nahvu'l-vâdih*"⁹ başta olmak üzere farklı kaynaklardan faydalanılmıştır.

Eserin önemli nüshası, musannifin vefatından sonra istinsah edilmiş olup İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Atıf Efendi Koleksiyonu'nda mevcuttur. Bunun dışında Paris, Berlin, Leiden, Escorial, Mısır ve Chicago nüshaları olduğu da belirtilmektedir. Bu nüshalardan sadece Katar Üniversitesi'nde yapılan tahkik esere ulaşmış bulunmaktayız. Çalışma sonucu toplanan bilgilerin incelenmesi hedeflenmektedir. Açıklamalar ve izahat ilave edilmiştir. Fakat bunu yaparken, elden geldiğince musannifin yöntemine bağlı kalınmaya çalışılmaktadır.

5 Mehmet Talu, *Arap Dili ve Edebiyatı*, (Kayseri: Özak Ofset, 1987).

6 Fuad Ni'met, *Mulahhas Kavâidi'l-lugati'l-'Arabiyye*, (Mısır: Nehdatu Mısır li't-tibâati ve'n-neşr vet-tevzî, ts).

7 Mustafa Galâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-'Arabiyye*, (Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Asriyye, 1991).

8 Yusuf Uralgiray, *Arapça İlk ve İleri Dilbilgisi*, (Riyad: Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi, Yabancılara Arap Dili Öğretim Enstitüsü, 1986).

9 Ali Cârîm-Mustafa Emîn, *en-Nahvu'l-vâdih*, (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1965).

1. BİRİNCİ BÖLÜM: NAHİV İLMİ, MUTARRİZÎ VE EL-İKNÂ ADLI ESERİ

1.1. Nahiv İlimi

1.1.1. Nahvin Sözlük ve Terim Manası

Nahiv, "نحى . ينحو . النحو" dan türetilmiştir. Sözlükte kastetmek, yön, miktar, tahmin, benzerlik, tip ve yönelmek gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰

Terim olarak nahiv ilmini Cürçânî (ö.471/1078-79) şöyle tanımlamaktadır: “Kendisiyle irab, bina gibi Arapça ibare durumlarının kavrandığı kuralları bilmektir. Kelamın ilâl açısından hükümlerini tanımak; doğru ve yanlışın usul ve yöntemlerini kavramaktır”¹¹ Dolayısıyla nahiv kelimelerin cümlede yüklendiği öğeleri ve buna göre sonlarındaki hareke durumunu mu’rab ve mebni açısından inceleyen bilim dalıdır denilebilir.

1.1.2. Nahiv İlminin Doğuşu

Malum olduğu üzere Arapça, Kur’an-ı Kerim’in nüzûlünden önce var olan bir lisandır. İlahi kitabımızın bu dilde indirilmesi ve bu hususa Kur’an’da, {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا} ¹² عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ} “Kuşkusuz biz onu düşünüp anlayasınız diye Arapça Kur’an olarak indirdik” ayetinde değinilmesi, Arapçaya eşsiz bir değer ve ayrıcalık katmıştır.

Arapça, Kur’an-ı Kerim ve Sünnetin yanında bir de İslama inananlar için iletişim dili olmaya başlamış olan İslam medeniyetinin ortak resmi dili konumuna yükselmiştir. Öyleki işbaşına gelen Müslüman halifeler fethettikleri ülkelerin insanlarını sadece bu medeniyetle değil, aynı zamanda Arap lisanı ile de tanıştırmışlardır. Bu sayede Arapça hem yönetimin, hem kültürün, hem de İslam dininin kaynak lisanı haline gelmiş, böylece fethedilen ülkelerde Arapça’ya ilgi gittikçe artmaya başlamıştır.¹³

¹⁰ İbrahim Mustafa- v.dğr, *el-Mu’cemu’l-vasîf*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2:908; Ahmed el-Iyd, v.dğr, *el-Mu’cemu’l-‘Arabi’l-esâsî*, (Tunus: Lârus, 1989), 1179; Luvis Ma’lûf, *el-Muncid fi’l-luga ve’l-i’lâm* (Beyrut: Dâru’l-Meşrik, 1992), 895; Rûhî el-Baalbekî, *el-Mevrid kâmus ‘Arabi-İnkilîzî*, 8.Baskı (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1996), 1162.

¹¹ Muhammed b. Yakûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîf*, (Beyrut: Mektebetu’t-Terbiye, 1952), 4:396.

¹² Yûsuf 12/ 2.

¹³ Enis Fureyhe, *Nahvu’l-‘Arabiyyeti’l-muyesserah*, (Mısır: Dâru’t-Tabaka, 1995), 22-24.

İslamiyetin ilk asrından itibaren yapılan fetihler sayesinde İslam devletinin sınırları genişlemiş, pek çok Arap olmayan halk müslüman olmuştur. Kaynaklarda yeni müslüman olan halkların etkilemeleri sebebiyle Arap halkları arasında konuşulan Arapça'da bozulma ve dil hataları meydana gelmiş, bu bozulma ve hataların gerek Kur'an-ı Kerim, gerekse hadis-i şeriflerin yanlış okunmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Bu hataların büyük bir kısmı Arapça bilmemek, fesahat unsurlarına dikkat etmemek, başka dillerle karıştırmak veya nahiv kurallarına riayet etmemekten kaynaklanmıştır.¹⁴ Durumun vahâmetini sezen âlimler, İslamın ana kaynaklarına hizmet edebilmek ve mevcut riskli durumun önüne geçebilmek için hemen mücadeleye koyulmuşlar, bu bağlamda nahiv, sarf ve belâğat ilim dallarında kitaplar yazmışlardır.

1.1.3. Nahiv İlminin Ortaya Çıkmasına Neden Olan Bazı Hâdiseler

Nahiv ilminin doğuşuna neden olan lahn¹⁵ ile ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Gramer hataları yüzünden ortaya çıkan farklı okuma ve yanlış anlamaların önüne geçmek, İslam medeniyet ve kültürünü de gelecek nesillere tahrif edilmeden aktarabilmek endişesi bazı alimleri çözüm bulmaya sevk etmiştir. Nahiv ilminin oluşumundaki bu etkenler pek çok dil ilimlerinin ortaya çıkmasına da tesir etmiştir.¹⁶ Bu ilmin ortaya çıkmasında etkisi olan ve bir kısmı kaynaklarda zikredilen pek çok örnek olay yaşanmış olsa da bu nedenlere başlıklar altında değinilmesi daha uygun görülmektedir.

Dini Nedenler: Yukarıda kısaca değinildiği üzere İslam coğrafyasının genişlemesi, anadili Arapça olmayan farklı milletlere mensup insanların bu dine girmesi, karşılaşılan değişik kültür ve medeniyetler, Arapçada “lahn” adı verilen gramer hatalarına neden olmuştur. İlk başlarda Kur'an-ı Kerim'in harekelenmemiş olması, bazı harflerin üzerinde noktaların bulunmaması onun tilavetinde sorunlara sebebiyet vermiştir.¹⁷ Örneğin, Hz Ali döneminde Arapçayı fasih konuştukları kabul edilen bedevilerden birinin i -ayet “Onu ancak günahkarlar yer”¹⁸ { لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ }

¹⁴ Muhammed Ebu'r-Rab, “Bahsun fi neşeti'n-nahvi'l-Arabî” el-Mecelletu'l-Urduniyye li'l-ulûmi't-tatbikiyye” 10/1 (2007): 126.

¹⁵ Lahn, sözcüğü yanlış okumak ve konuşmak, Arap gramerinde hata etmek demektir.

¹⁶ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 11.

¹⁷ Talal Allâme, *Neş'etu'n-nahvi'l-Arabî beyne medreseti'l-Basra ve'l-Kûfe*, (Lubnan: Dâru'l-Fikr, 1992), 92.

¹⁸ el-Meâric 70/37.

kerimesindeki, müstesna olan الحَاطُونِ kelimesini anlamı bozan “الحاطين” şeklinde okuması sebeplerden biri olarak görülmüştür.¹⁹

Siyasi ve Sosyal Nedenler: Özellikle Emevilerin iktidara gelmesiyle beraber Arap milliyetçiliği yönetimde egemen olmaya başlamış, bu durum Arap dil ilimleri alanlarında da tesirini göstermiştir. Bu yönelmenin neticesinde yukarıda değinildiği üzere Kur'an-ı Kerim tilavetinde sorunu ortadan kaldıran harekelenme işlemi bu süreçte gerçekleştirilmiştir.²⁰

Fethedilen topraklardaki insanların Arapça öğrenme ve yeni ortama kaynaşma ve uyum sağlama arzuları, Arapların yabancı kadınlar ile evlenmeleri ve bu evlilikten doğan çocukların Arapça konuşmalarında irab hataları ortaya çıkmıştır.²¹

Bu meyanda nahiv ilmi üzerine ilk çalışmanın Hz. Ali'nin (ö.40/661) onayı ile icra edildiğine dair bilgiler mevcuttur. O, hazırladığı kaideleri Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye (ö.69/688) vermiş, kendisinden onların üzerine ilaveler yapmasını istemiştir. Döneminde patlak veren siyasi problemlere çözüm bulmak için uğraşması, Hz. Ali'nin nahiv ilmi üzerinde detaylı bir çalışma yapamamasının muhtemelen nedenidir. Neticede, bu alanda temel Hz. Ali'ye, bina ise Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye ait olup,²² siyasi sebeplerin de Arap gramerinin doğuşunda tesiri olduğu görülmektedir.

İbn-i Enbarî (328/940) tarafından nakledilen başka bir görüşte ise nahiv ilminin ortaya çıkmasında cereyan eden şöyle bir olayın etkisinin olduğu zikredilmektedir. Ziyad b. Ebih (ö.53/673), Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye mektup gönderip; kendisinden yabancı nüfus artışı nedeniyle hem Arapçanın bozulmasını ve Kur'an'ın yanlış okunmasını engelleyecek, hem de Arapça'da standartlaşma sağlayacak dil kurallarını belirlemesini istemiştir. Ebu'l-Esved ed-Duelî başlangıçta bu teklifi kabul etmemiş, bunun üzerine Ziyad b. Ebih, bir kişiyi bulup Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin geçeceği yolda oturmasını, o geçerken ²³ {... أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ...} “Allah ve Rasûlü

¹⁹ Allâme, Neş'etu'n-nahvi'l-'Arabî, 93.

²⁰ Abdulfettâh Dâcenî, Ebu'l-Esved ed-Duelî ve neş'etu'n-nahvi'l-'Arabî, (Amerika: Vekâletu'l-Matbûât, 1974), 57.

²¹ Dayf, el-Medârisu'n-nahviyye, 12.

²² Ebu't-Tayyib Abdolvâhit b. Ali, Merâtibu'n-nahviyyîn, thk. Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'n-Nehda, 1955), 6-7; Muhammed Tantâvî, Neşetu'n-nahv ve târihu eşhuri'n-nuhât, (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 22.

²³ et-Tevbe 9/3.

müşriklerden uzaktır” Ayet-i Kerimesini okumasını istemiştir. Bu kişi, “ورسُولُهُ” ibaresini öncesindeki “المُشْرِكِينَ” ye atfederek yüksek sesle “ورسُولِهِ” şeklinde mecrûr okumuştur.

Buna göre anlam tamamen bozularak “Allah, müşriklerden ve peygamberinden uzaktır” şekline dönmüştür. Ebu’l-Esved ed-Duelî bu tilavetten dolayı şok olmuş, Arapçanın gramer kurallarına dair adım atmasında duyduğu tilavet hatasının etkisi olmuştur.²⁴ Söz konusu ayetin tilavetiyle ilgili benzer hata Hz. Ömer (ö.23/644) döneminde de yaşanmış, bunun üzerine halifenin Kur’an-ı bilen birisinin okumasını ve Ebu’l-Esved ed-Dueli’nin nahvi oluşturmasını emrettiği de nakledilmiştir.²⁵

Bir başka rivayete göre ise Ebu’l-Esved ed-Dueli, kızının ما أَحْسَنَ السَّمَاءِ ! /Gökyüzü ne kadar güzel! cümlesini taaccüp halinde okuması gerekirken, ما أَحْسَنُ السَّمَاءِ؟ /Gökyüzünün neyi güzel? şeklinde okuması karşısında kendisine verilen görevin ifa edilmesi hususunda ikna olmuştur.²⁶

Nahiv ilmi, oryantalistlerin iddia ettiği gibi yabancı lisanlardan esinlenerek ortaya çıkmamıştır. Tam tersine nahiv, Acem ve Arapların buluşma noktası, ticaretin kalbinin attığı Irak’ta doğmuş ve normal gelişimini orada tamamlamıştır. Basra ekolüne mensup dilciler tarafından derinleştirilmiştir.²⁷

1.1.4. Nahiv Terimi Yerine Kullanılmış İfadeler

Günümüzde sentaks adı verilen bu ilme başlangıçta nahiv adı verilmemiş,²⁸ bunun yerine şu terimler kullanılmıştır:

²⁴ Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu elibbâ fî tabakâti'l-udebâ*, thk. İbrahim es-Sâmîrânî (Kahire: Mektebetu'l-Menâr, 1985), 4.

²⁵ Enbârî, *Nuzhetu elibbâ*, 20.

²⁶ Enbârî, *Nuzhetu elibbâ*, 5; Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 15.

²⁷ Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*, 21.

²⁸ İvad Muhammed el-Kazvî, *el-Mustalahu'n-nahv, neş'etuhu ve tatavvuruhû min evâhîri'l-ğarni's- şâlis li'l-hicrî*, (Cezayir: Dîvânu'l- Matbûâtî'l-Câmiyyeh, 1981), 8.

العربية: Bu terimin Hz. Ömer'e nisbet edilen şu söze dayandığı söylenmiştir:

هؤلاء الموالي قد رغبوا في الإسلام ودخلوا فيه فصاروا لنا إخوة فلو علمناهم الكلام
“Arapçayı öğreniniz! Zira Arapça akli pekiştirir
ve kişiliği kuvvetlendirir”²⁹ Buradaki العربية lafzı ile nahiv ilmi kastedilmiştir.

الكلام: Bu isim العربية lafzından sonra en çok kullanılan terim olmuştur. Ebu'l-
Esved ed-Duelî'nin mevâli ile ilgili;

هؤلاء الموالي قد رغبوا في الإسلام ودخلوا فيه فصاروا لنا إخوة فلو علمناهم الكلام

“İşte bu yabancılar var ya! İslamı arzulamışlar, bu dine girmişler ve neticede
bizlere kardeş olmuşlardır. Onlara kelamı öğretelim.”³⁰ cümlesinde bu adın nahiv
manasında kullanıldığı ifade edilmiştir.³¹

اللحن: Ebu Bekir b. el-Enbârî (ö.328/940)'ye göre bu terimi ilk defa ortaya
çıkaran ve Arapçadaki lahnı nahiv diye izah eden Yezid b. Harun (ö.206/821)'dur.³²

الإعراب: Hz. Ömer'in, “...وليعلم أبو الأسود أهل البصرة الإعراب” “...Ebul Esved,
Basralılara irabı öğretsin”³³ sözünde الإعراب ifadesi nahiv anlamında kullanılmıştır.

المجاز: Hicri ilk iki asırda, bu lafız da nahiv terimi olarak kullanılmıştır.³⁴

²⁹ Muhammed b. el-Hasen ez-Zebîdî, *Ṭabekātu'n-nahviyyîn vel-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebul Fadl İbrahim, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1973), 13.

³⁰ Ebu Saîd es-Sîyrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn*, thk. Muhammed Abdulmuîn Hafâcî-Tâhâ Zihnî (Kahire: yy, 1955), 18.

³¹ Sîyrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, 18.

³² Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Kitâbu îzâhi'l-vaḳf ve'l-ibtidâ' fi Kitâbillâh*, thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramadan (Dimeşk: yy. 1971), 1:15-16; Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *el-'Ezdât*, thk. Ebul Fadl İbrahim (Kuveyt: Dâru'l- matbûât ve'n-neşr, 1960), 240.

³³ Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *et-Tuhfetu'l-behiyyeh ve't-tarfetu's-şehiyyeh*, (Konstantiniyye: Matbaatu'l-Cevâib, 1882), 49.

³⁴ Kazvî, *el-Mustalahu'n-nahv*, 15.

1.1.5. Arap Gramerine Nahiv İsmi Verilme Nedeni

Ebu'l-Esved ed-Duelî hazırladığı Arap gramerine ait konuları Hz. Ali'ye takdim edince, halife, "ما أحسنَ هذا النحوَ الذي نُحوتُ" "*Tercih ettiğin yöntem ne kadar da güzel!*" derken bu kelimenin lügat manasını murat ederek (النحو) kelimesini kullanmış, alimler de Hz. Ali (ra)'ye teberrüken bu terimi Arap gramerine isim olarak vermeyi tercih etmişlerdir.³⁵

1.1.6. Nahiv İlminin İlk Konusu

Nahiv neş'etinde ilk defa hangi konunun ele alındığı hakkında ihtilaf mevcut olup, cumhurun görüşüne göre irab hatalarının en fazla yapıldığı konulara öncelik verilmiştir. Buna göre süreç; fail, meful, muhteda ve haber şeklinde devam etmiştir.³⁶

Bir görüşe göre nahiv neş'etinde ilk konunun, Hz Ali döneminde bir bedevinin ³⁷ { لا يأكله إلا الخاطؤون } "onu ancak günahkarlar yer" Ayet-i Kerimesinde istisna edatından sonra fail olması sebebiyle ref olarak okunması gereken الخاطؤون müferrağ müstesnanın "الخطائين" diye nasb olarak okuması sebebiyle "fail" olduğu ileri sürülmüştür.³⁸

Diğer görüşe göre ise nahvin ortaya çıkmasında meydana gelen hadiseler dikkate alınmaksızın ilk ortaya çıkan gramer kuralının "fail-meful", sonra "muhteda-haber" şeklinde olduğu kabul görmüştür.³⁹

Ayrıca nahiv ilmi, başlangıçta kıraat, sarf ve belağat konularını da ihtiva edecek biçimde ele alınmıştır.⁴⁰ Sarf ilmi hicri üçüncü asırda bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkmaya başlamış,⁴¹ Suyûti'ye göre Sarf ilminin kurucusu Muaz b. el-Herrâ'dır

³⁵ Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*, 33.

³⁶ Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*, 22.

³⁷ el-Meâric 70/37.

³⁸ Ahmed Cemil Şamî, *en-Nahvu'l-'Arabî kadâyâhu ve merâhîlu ve tatavvuruhû*, (Dimeşk: Muessetu'r-Risâle, 1912), 64-65.

³⁹ Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*, 61; Es'ad Muhammed Abdulkerim, *el-Vasît fi târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, (Riyad, Daru's-Şuvâf, 1992), 21-27.

⁴⁰ Soner Gündüzöz, *Sibeveyh'te kelime yapısı* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 20.

⁴¹ Nihat M. Çetin, "Arapça, yazı, dil, edebiyat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3:296.

(ö.187/803).⁴² Klasik Arapça dilbilgisi kitaplarında sarf-nahiv ilimlerinin birlikte olmasının bir nedeni de belki de budur.

1.1.7. Nahiv İlminin Kurucusu

Bu konuda farklı rivayetler olsa da çoğunluğun görüşüne göre Kur'an-ı Kerim ile ilgili yukarıda bahsi geçen benzer hâdiseler nedeniyle, tilavette *lahn* sorununun önüne geçilebilmesi amacıyla nahiv bilimi, Ebu'l-Esved ed-Duelî tarafından inşa edilmiştir.⁴³ Ancak bugünkü anlamda nahiv ilmini geliştiren âlim ise Halil b. Ahmed'dir (ö. 175/791). Ayrıca Ebu'l Esved ed-Duelî'nin Kur'an-ı Kerim'i ilk defa harekeleyen, Halil b. Ahmed'in ise ilahi kitabımıza son şeklini veren alimler olduğu hususunda ittifak vardır.⁴⁴

1.1.8. Nahiv İlminin Gelişimi

Nahiv bilimi dört evrede tamamlanmıştır: Kuruluş (Basra), gelişim (Basra-Kufe), olgunlaşma (Basra-Kufe), tasnif ve tercih dönemi (Bağdat-Endülüs-Mısır-Şam). Ancak bu gelişim, diğer ilim dallarına göre oldukça kısa sürede gerçekleşmiştir.⁴⁵ Bir başka ifade ile nahiv ilmi; Hz. Ali'nin (ra) yönlendirmesiyle Ebu'l- Esved ed-Dueli tarafından bina edilmiş, diğer ilimlerden önce tedvin, tasnif işlemleri devam ederek Emeviler döneminde tamamlanmıştır. Abbasiler döneminde nahiv ilmi daha da kökleşmiş ve neticede hararetli tartışmaların yaşandığı Basra ve Kufe dil ekolleri doğmuştur. Sonraları bu iki ekolü birleştiren Bağdat ekolu çıkmış Endülüs, Mısır ve Şam'a yayılmıştır.⁴⁶

1.1.9. Nahiv İlminin Önemi

Nahiv ilmi kelimelerin cümle içinde anlam kazanması, metnin veya konuşmanın delaletine tam bir vukufiyetin sağlanması, doğru ve yanlış ibare ve cümlelerin tespit edilmesi noktasında son derece önemlidir. Zira bu ilim sayesinde hem diğer tüm İslami ilimler kavrandığı gibi, özellikle Kur'an ve sünnet başta olmak üzere Arap şiiri ve nesiri yanında İslam Medeniyeti ve kültürünü Arapça olarak inceleyip anlamak ve bu dili

⁴² Hasen el-Hindâvî, *Menâhîcu's-sarfîyyîn ve mezâhibuhum*, (Dimeşk: yy. 1984), 54.

⁴³ Enbârî, *Nuzhetu elibbâ*, 20.

⁴⁴ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm* (Beyrut: Dârul-Kutubi'l-'Arabi,1933), 2:286.

⁴⁵ Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*, 35.

⁴⁶ Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*, 36.

konuşan insanlarla tanışmak, ülkelerinde olup bitenler hakkında bilgi sahibi olmak daha kolay hale gelmektedir.

Yapılan bir konuşmanın doğru şekilde icra edilmesi ve muhatabın da sarf edilen ifadeleri doğru biçimde anlaması oldukça önem arz etmektedir. Kaideler açısından çok hassas olan Arapça'nın lisan özelliklerini kavramak Arapların olduğu kadar, bu dili öğrenmek isteyen yabancıların da üzerine düşen en önemli bir görevdir. Bunun yolu da nahiv ilmini iyi bilmekten geçmektedir. Bugün sentaks adı verilen nahiv, Arapça'da irab hükümlerini ele almaktadır. Yanlış irabın yanlış anlamaya sebep olduğu bir hakikattir.

Nahiv ilmi her ne kadar Araplar tarafından ortaya çıkarılmışsa da bu ilmin gelişmesinde Arap olmayan alimlerin önemi hiç küçümsenmemelidir. Zira bu alanda yapılan çalışmalara Sibeveyh (ö.180/796), Zeccâcî (ö.337/949), Zamaşerî (ö.538/1144) Cürçânî (ö.816/1413) ve müelifimiz Mutarrizî gibi Arap olmayan alimler yanında ismini burada zikretmediğimiz pek çok Arap asıllı olmayan değerli zatlar eserleriyle katkı sunmuşlardır. Bu muhterem alimlerin bunu yapmalarındaki amaç, Arapça'yı iyi öğrenip hem okuyup yazmak, hem de Kur'an'a ve Sünnete hizmet edebilme arzularıdır.

Sonuç olarak nahiv, belli başlı bazı sebeplerin neticesinde Müslümanlar tarafından Kur'an'a hizmet etmek gayesiyle ortaya çıkmıştır. Tüm Arabi ilimlerin temelidir. Belli süreçlerden geçerek günümüze ulaşmıştır. Alimlerin titiz ve sabırlı çalışmaları sayesinde bağımsız bir bilim dalı haline gelmiştir.

1.2. Ebu'l-Feth El-Mutarrizî'nin Hayatı Ve Eserleri

1.2.1. Hayatı

Asıl adı Ebu'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî⁴⁷ olan Mutarrizî⁴⁸ 538/1143 yılında Orta Asya'da Hârizm'in anakenti Gürgeç'te (Cürcan) dünyaya gelmiş, 610/1213 yılında 70 yaşındayken yine Harizm'de vefat etmiştir.⁴⁹ Hayatı orta çağda 1097-1231 yılları arasında hüküm süren Türk-İslam

⁴⁷ M. Sadi Çöğenli, "Mutarrizî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31:375.

⁴⁸ Celâluddin Abdurrahman es-Suyûfî, *Buğya el-vuat fî tabakâti'n-nuhât*, thk. Muhammed b. Fadl İbrahim (Kahire, Mektebetu İsa el-Bâbî'l-Halebi, 1964), 2:311; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen litteratur*, (Leiden: E. J. Brill, 1937), 514-515; Cemaleddin Ali b. Yusuf el-Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât*. thk. Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriye, 1952), 3:339-340.

⁴⁹ M. Sadi Çöğenli, *el-Mutarrizî ve el-muğrib fî tertibi'l-muğrib'inin edisyon kritiği*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 1986), 22-27.

devletlerinden biri olan Harizmşahlar dönemine rastlamaktadır.⁵⁰ Müellifin yaşadığı dönemde doğduğu şehir olan Gürgenç, ilmi ve edebi rekabet açısından Horasan şehirleri ile yarışabilecek düzeyde olup, özellikle Harizm ve Gürgenç şehirlerinde islami ilimler, lisan, edebiyat ve felsefede şöhret bulmuş Zamahşeri gibi alimler yetişmiştir. Buhara, Semerkant, Harizm, Gürgenç, Kaşgar gibi şehirlerde yetişen alimler Arapça ve dini ilimler sahasında önemli eserler vermişlerdir. Mutarrîzî ise meşhur edip, filolog ve fâkih kimliği ile de karşımıza çıkmaktadır.⁵¹ Farklı kaynaklarda künyesi Ebu'l- Mekârim ve Ebu'l-Muzaffer olarak da geçmektedir. Lâkin Mutarrîzî adıyla nam salmıştır. Müellife Hârizmî ünvanı, Harizm'de doğduğundan verilmiştir.

Arap Dili ve Edebiyatı, nahiv ve fıkıh gibi bilim dallarında önemli bir konumda olmasına rağmen musannif hakkında biyografi kitaplarında yeterince bilgi bulunduğu söylenemez. Bu konuda müracat ettiğimiz kaynaklarda ise müellifin ailesi ve gençliği hakkında tafsilat bulunmamakta genel olarak aynı bilgilerle karşılaşılmaktadır. Ailesi hakkında biyografi kitaplarında geçen yegâne bilgi Cemaleddin adında bir oğlunun olduğudur. Ancak tezimize konu olan yazma nüshada ise Mutarrîzî, bu eserini Muzaffer adında oğlu için yazdığını belirtmektedir. Bu bilgi ile Mutarrîzî'nin iki oğlu olduğu kanaatine varılmaktadır.

Mutarrîzî, Zamahşeri'nin öldüğü yıl ve aynı beldede doğduğu, itikatta onun görüşlerini benimsediği için kendisine halîfetu'z- Zamahşerî adı verilmiştir.⁵²

1.2.2. Eğitimi ve Hocaları

İslam alimlerinin ilim tahsili için yaptıkları rihlelerin aksine Mutarrîzî böyle bir yola başvurmamış; bilakis eğitim-öğretimini doğduğu ve yetiştiği bölge ve aynı zamanda dönemin ilim beşiği sayılan Harizm'de tamamlamıştır. Kaynaklarda ilk hocasının zamanın Gürgenç alimlerinden olan babası Ebu'l-Mekârim Abdisseyid olduğu kaydedilmektedir.⁵³ Önce babasından talim ve terbiye alan musannif, kendi oğluna Arapça öğretmek için kitaplar yazmıştır. Bu durum, çocukların tedrisatında anne ve babanın rolünün ne kadar önemli olduğunun da bir göstergesidir. Musannif fıkıh, nahiv ve dile özel önem göstermiş, bu alanlarda dersler vermiştir. Aynı zamanda

⁵⁰ Çöğenli, "Mutarrîzî", 31:375.

⁵¹ Ma'lûf, "el-Mutarrîzî", *el-Muncid fi'l-lugat ve'l-i'lâm*, 2:536.

⁵²Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 7:202; Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 2:311.

⁵³ Muhammed b. Yakûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulga fi terâcimi eimmei'n-nahvi ve'l-lugât*. (Beyrut: Cemiyetu İhyâi't-Turâsil-İslâmî, 1407), 231.

mükemmel derecede Farsça'da bilmektedir. Zamahşeri'nin öğrencisi Bakkâli (ö.562/1167)'den fıkıh dersi almıştır. Hanefi fıkhında nam salmıştır.⁵⁴ Hac için Bağdat'a uğradığında dil, edebiyat, fıkıh gibi ilimlerde derinliğini gören insanlar onun ders halkalarına akın etmişlerdir. Zamahşeri'nin görüşlerini kabul etmekle beraber ondan ders aldığına ilişkin bilgiler sahih değildir. Çünkü Zamahşeri'nin öldüğü yıl doğmuştur. Musannif aynı zamanda güzel ilhama dayalı, sağlam, bedi sanatını mükemmel kullanan titiz bir üslupla şiir alanında da kendini göstermiştir. Ancak bu şiirler edebiyat kitaplarında dağınık halde bulunmaktadır. Mutarrîzî dil, edebiyat, fıkıh, nahiv, tefsir ile de ilgilenmiş, sonraki kuşaklara nitelikli ve güzel eserler miras bırakmış bir alimdir.⁵⁵

1.2.3. İtikadi ve Ameli Görüşleri

Mutarrîzî, itikadi düşünce olarak Mutezile mezhebinin fikirlerini benimsemiştir. Örneğin Zamahşeri'nin mutezile mezhebinin görüşlerini benimsemesinde kendilerinden eğitim aldığı iki hocasının etkisi olduğu dile getirilmektedir. Ancak Mutarrîzî'nin ise bu mezhebe müntesib olmasının nedeni hakkında kaynaklarda bilgi geçmemektedir. Hac farızasını eda etmek için 1204 yılında 60 yaşında Bağdat'a uğradığında oradaki edip ve fâkihlerle müzakeleri olmuştur. Ameli alanda ise Hanefî mezhebini benimsediği belirtilmektedir. Siyret yazarı İbn-i en-Neccar (ö. 643/1245) el-Mutarrizî ile görüşüp müzakerelerde bulunduğunu ifade etmektedir.⁵⁶

1.2.4. Eserleri

Eserlerine genel olarak bakıldığında, Mutarrîzî'nin yaşadığı çağın en gözde müelliflerinden ve alanında engin ilmi birikime sahip bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Gelecek nesillere tarih sayfalarında altın harflerle kayda geçen değerli eserler bırakmış olan Mutarrîzî, Arapça'da önder, burhânın konuşan lisanı, beyanda zirve, fıkıh usûlünde ise eşsiz kişiliğe haiz, fazilet sahibi, fakih olduğu kadar Arap Dili ve Edebiyatı, belağat, bedi, mantık sahalarında otoritedir. Şiir irad etmiş, ülkesinde talim ve fetvada kendini göstermiş simalardandır. Faziletini ve nâmını gösteren birçok eserler bırakmış, ölümünden sonra kendisine üçyüz kasîde ile ağıt yakılmıştır. *el-Misbâh fin-nahv* adlı eserinin adından anlaşıldığı gibi, musannif sonradan gelenlere adeta ışık tutmuştur. Tüm

⁵⁴ Cemâluddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Yusuf el-Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât*, thk. Ebu'l- Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriye, 1406/1986), 3:339-340.

⁵⁵ Sıddık b. Hasan el-Kunûci, *Ebcedu'l-ulûm vel-meşyu'l-merkûm fî beyân-i ahvâli'l-ulûm*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978), 3:11; Çögenli, "Mutarrîzî", 31: 376.

⁵⁶ İbn-i en-Neccâr, *el-Mustefâd min zeyli târihi Bağdat*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risale,1986), 404-405.

bunlar onun iyi bir ilim erbabı olduğunu göstermektedir. Yazdığı *el-Misbah fin-nahv* adlı eserini oğlu Mesud için, *el-İknâ‘-limâ havâ tahte‘l-ķınâ‘* adlı eserini ise oğlu Muzaffer için kaleme aldığı bizzat kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Buradan bin beyitlik şiirini oğlu için yazan İbn-i Malik (ö.672/1274) örneğinde olduğu gibi o dönemin eğitim geleneğinde babaların çocuklarına ilk eğitimi verenler olduğunu, bazen onlar için kitaplar yazdıkları sonucuna varmaktayız.⁵⁷

el-Misbâh fi‘n-nahv: Oğlu Cemaleddin‘e Arapça öğretmek için muhtasar olarak telif ettiği nahiv kitabıdır. Hisdistan‘ın Leknev şehrinde tarihsiz olarak basılmıştır.⁵⁸ Musannif, bu eserini Abdülkahir Cürçani‘nin (ö. 175/791) *el-Avâmilu‘l-mie‘*, *el-Cümel ve et-Tetimme* eserlerinden derlemiş ve beş bölüme ayırmıştır: *el-Avâmilu‘l-lafziyyetu‘l-kıyâsiyye*, *el-Avâmilu‘l-lafziyyetu‘s-semâiyye*, *el-Avâmilu‘l-ma‘neviyye* ve *Fusûlu‘l-Arabiyye*.⁵⁹ Bu kitap büyük ilgi görmüş, defalarca basılmıştır. Şerh, haşiye ve manzum biçiminde sayısı 40 adetten fazladır.⁶⁰ En meşhur şerhi el-İsferâyînî‘nin (945/1538) “ed-Da‘vu ale‘l-Misbâh” adlı eseridir. Sadece Arapça değil, Farsça ve Türkçe‘ de bile pek çok doğu medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca son dönemde Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Ali Yılmaz tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁶¹

Eser; 1261 hicri senesinde Abdülhamîd es-Seyyid‘in tahkiki ile Mısır‘da, Makbul Ali en-Ni‘me‘nin tahkiki ile 1993‘ de Beyrut‘ta, Yasin Muhammed Habîb‘in tahkiki ile de yine Beyrut‘ ta 1997 yılında basılmıştır.⁶²

el-İdâh Şerhu Makâmâtî‘l-Harîrî (Ö. 516): Eser elli makâmât ihtiva etmektedir. Arap Dili ve Edebiyatı klasik eserlerinin en büyüğüdür. Bu dilin fesahati, edebiyatı, gizemleri, latifeleri, nükteleri gibi konuları müşahhas hale getirmektedir. Eserin ünü her yere yayılmış, şerh, talik ve haşiyesini yazarların sayısı elliye aşmıştır.⁶³ Mutarrizî‘nin *el-İdâh* adlı eseri *Makamatu‘l-Harîrî* nin en eski, en doğru ve en iyi

⁵⁷ Abîd Muhammed Afzal, *al-Misbâh al-Nahv by Nâsır al-Dîn al-Mutarrizî al-Nahvî, a critical edition of the text with the life history of the author* (Durham: Durham Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 124.

⁵⁸ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literature: supplement, 1.2*, (Leiden, yy. 1942), 1:294; Çöğenli, “Mutarrizî”, 31: 376.

⁵⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfu‘z-zunûn an esâmi‘l-kutubi ve‘l-funûn*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru‘l-Kutubi‘l-İlmiyye, 1992), 2:1710; Çöğenli, “Mutarrizî”, 31: 376;

⁶⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfu‘z-zunûn*, 2:1708.

⁶¹ Ali Yılmaz, *Nâsır b. Abdusseyyid el-Mutarrizî ve el-Misbah*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,1986).

⁶² Carl Brockelmann, *Târîhu‘l-edebi‘l-Arabî*, trc. Abdulhâlim en-Neccâr 4. Baskı (Kahire: Dâru‘l-Maârif, ts.), 241.

⁶³ Kunûci, *Ebcedu‘l-ulûm*, 3:2; Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fi terâcim*, 231.

şerhidir. El yazması halindeki bu eser Farsça'nın yanında batı dillerinden Fransızca, İngilizce, Almanca'ya tercüme edilerek aktarılmıştır. Büyük hacimli ve oldukça verimli bir kitaptır. Mutarriz'i'nin bu eseri bazı kaynaklarda adı *Şerh'u-makâmât* diye geçmektedir. Ayrıca meani, beyân ve bedî ilimlerinden bahseder. Bir nüshası Halep Mâruniye Kütüphanesi'nde olup, 1272'de İran'ın Tebriz şehrinde tabedilmiştir. Musannif, bu eserin hitâmına bir icazetname kaleme almıştır. Pakistan'da Pencap Üniversitesi Arap Dili Bölümü'nde Hurşit Hasan tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.⁶⁴ Eserin nüshalarından biri İstanbul Evkaf Müzesi'nde 2073 nolu kayıtla tescil edilmiştir. Bir diğer nüsha da Çorum Halk Kütüphanesi'nde 1968 nolu kayıtla tescil edilmiştir. Bu nüshanın musannifin nüshası ile karşılaştırması ve tashihi yapılmıştır.⁶⁵

Beyanu'l-icaz fî Sûrati "Kulyâ Eyyuhe'l-Kâfirûn": Eserin günümüze ulaşan tek nüshası Teymuriyye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.

el-Muğrib fî tertîbi'l-mu'rib: Mutarrizî'nin *el-Mu'rib* adlı eserinin muhtasarı olup, en meşhur olan kitabıdır. Dil ve Hanefî fıkhı sözlüğüdür. Musannif hanefî fıkhında vârid olan kelimeleri bu eserinde toplayarak anlamlarını açıklamaktadır.⁶⁶ Bunun yanında dil, edebiyat, şiir ve nesir gibi farklı kaynaklardan yola çıkarak, ayet-i kerime, hadis-i şerif ve Arap dili alimlerinin sözleriyle delil getirerek belde, kişi adları ve dildeki garip kelimeleri de izah etmektedir. Bu kitap sonraki pek çok sözlüklere de ilham kaynağı olmuştur. Mutarrizî, bu kitabına Arapça'nın dil kaidelerini, sarf-nahiv konularını, harfi cerleri, fakihlerin, nahivcilerin ve dilbilimcilerin ihtiyacı olabilecek bazı konuları da eklemektedir.

Kahire, İskenderiye, Feyzullah Efendi, Atıf Efendi, Selim Ağa, Leiden, Paris ve British Museum'da matbu halde bulunmaktadır. H. 1328 yılında Haydarabad' da basılmıştır. Sonraları Mahmut Fahûrî ve Abdülhamid Muhtar'ın birlikte çalışmasıyla Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî tarafından 1977 senesinde Halep'de yayınlanmıştır.⁶⁷ Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde M. Sadi Çöğenli tarafından 1986 senesinde doktora çalışması olarak edisyon kritiği yapılmıştır.⁶⁸

⁶⁴ Hurşit Hasan, *el-İdâh şerh makâmât el-Harîrî*, (Pakistan: Pencap Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005), 5.

⁶⁵ Çöğenli, *el-Mutarrizî ve el-muğrib fî tertîbi'l-muğrib'inin edisyon kritiği*, 33.

⁶⁶ Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, 5:247-248; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2:1748; el-Ketbî, Muhammed b. Şakir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1974), 4:183.

⁶⁷ Çöğenli, "Mutarrizî", 31: 376.

⁶⁸ Çöğenli, *el-Mutarrizî ve el-muğrib fî tertîbi'l-muğrib'inin edisyon kritiği*, 34.

el-Mu'rib: Hanefi mezhebine mensub fıkıh alimlerin kullandıkları garip kelimelerden bahsetmektedir. Fakat müellif bununla yetinmemiş, ender kullanılan kelimeler ve kişi isimlerini de ayet-i kerime, hadis-i şerf, Arapça'da önde gelen şahsiyetlerin sözleriyle delillendirerek özet tarzda, farklı renkli teknik ansiklopediye benzetmiştir. Arap dili sahasında oldukça hacimli yazılan bir kitap olup, nadir eserlerdendir. Musannif farklı kaynaklardan elde ettiği ziyâdât ve fevâid ilave etmiştir. 1228 yılında Haydarabat'ta basılmıştır. Hâlihazırda Karaçi'de, Pakistan İdâratı Da'veti'l-İslam, el-Medrasetu'l-Yusûfiyye el-Benûriyye tarafından Muhammed Fâhûrî ve Abdülhamit Muhtar tahkikiyle basılmıştır.⁶⁹

el-İknâ' limâ havâ tahte'l-kınâ': Musannif bahsi geçen kitabını hıfzını ikmal eden oğlu Muzaffer için telif ettiği, Arapça'da eş anlamlı kelimeleri cinslerine göre tertibini ihtiva eden muhtasar kitaptır.⁷⁰ Günümüzde dünya genelinde yedi adet yazma nüshası bulunmaktadır. Bu eserin en önemli nüshası Mutarrizî'nin ölümünden sonra istinsah edilmiş olup, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Atıf Efendi Koleksiyonu'nda 2688 no. ile tescillidir. Tez çalışmamızda esas aldığımız nüsha da budur. Bu nedenle tez çalışmamızın ana kaynağını oluşturan bu eser gelecek bölümde müstakil bir başlık altında ele alınıp değerlendirilecektir.

Mukaddime fi'l-mantık veya el-Mukaddimetu'l-Mutarizîyye: Bu eser el-Mutarizî'ye ait değildir. Hafız ez-Zehebi (ö. 748/1348), bu eserin müellifinin Ebu 'Abdullah es-Selmi el-Mutariz (ö.406) olduğunu beyan edilmiştir. *el-Mutarizîyye*, nahiv hususunda mukaddime veya risale olarak kaleme alınmış el yazması eserdir.⁷¹

Risâletun fi i'câzi'l-Kur'an

Eser musannifin el yazması eseridir. Kur'an-ı Kerim'deki icaz ayetlerini ele alan eserdir. Bildiğimiz kadarıyla şu ana kadar basılmamıştır. Brockellman eserin bir nüshasının Medine'de bulunduğunu, Almanya Çağdaş Araştırmalar Cemiyeti Dergisi'nin dokuzuncu sayısının 106 no'lu sayfasında bundan bahsedildiğini dile getirmektedir.⁷²

⁶⁹ Hasan, el-İdâh şerh Makâmâti'l-Harîri, 6.

⁷⁰ Kâtib Çelebi, Keşfu'z-zunûn, 1:139.

⁷¹ Hasan, el-İdâh şerh Makâmâti'l-Harîri, 8.

⁷² Brockelmann, Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, 5:247-248.

Risâletun fî fesri'l-mevlâ: “Mevlâ” lafzının kökeni ilgili anlamları ihtiva etmektedir. *el-Muğrib*'de musannif, bu esere atıf yapmakta olup, tek nüshası Tire Necib Paşa Kütüphanesi'nde 685/5 no ile tescilli mecmuanın 73b-76a varaklarında mevcuttur.⁷³

Kaynaklarda değinilmemekle beraber, el-Mutarrizî bizzat kendisi “el-Muğrib” adlı eserinin (veliye) maddesinde belirtmiştir.⁷⁴

Risâletun fi'n-nahv: *el-Muğrib* adlı eserin bütün nüshalarının sonunda özet ve oldukça verimli zeyldir.⁷⁵

1.3. Mutarrizî'nin “El-İknâ‘ Limâ Havâ Tahte'l- Kınâ” Adlı Eseri

1.3.1. Eserin Diğer Yazma Nüshaları

Mutarrizî, Arapça'da eş anlamlı kelimeleri cinslerine göre ihtiva eden bu muhtasar kitabını hıfzını ikmal eden oğlu Muzaffer için telif ettiğini eserin girişinde belirtmiştir.⁷⁶ Günümüzde dünya genelinde yedi adet yazma nüshası bulunmaktadır. Bu eserin bir nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Atıf Efendi Koleksiyonu'nda 2688 no. ile tescillidir. Tez çalışmamızda esas aldığımız nüsha bu nüsha olacaktır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin diğer nüshaları Berlin 6968, Avusturya Kütüphanesi 2. Kısım 608, Leiden Kütüphanesi 32, Carit 336, Paris 4255, Escorial 608, Berlin Kütüphanesi 2. Kısım 212 no. ile tescili mevcuttur.

1.3.2. Eserde Kullanılan Kaynaklar

Musannifin eserinde zikrettiği kaynaklar el-Gûrî'nin *Câmiu'l-gûrî* ya da *İslâh'u Câmiu'l-Gûrî*'si, Ebu Mansur el-Ezherî (ö. 980) nin *Tehzîbu'l-luga*'sı ve İsmail el-Cevherî (ö.393/ 1003) nin *Sihah*'ıdır. Bununla birlikte ismini zikretmemekle beraber, musannif güvenilir başka kaynaklardan da istifade ettiğini dile getirmektedir.⁷⁷ Çalışmasını yaptığımız eserde bazı kısaltmalar kullanılmıştır. Bunların sembol ve açıklamaları şöyledir:⁷⁸

⁷³ Çöğenli, “Mutarrizî”, 31: 376.

⁷⁴ Hasan, *el-İdâh şerh Makâmâtî'l-Harîrî*, 9.

⁷⁵ Çöğenli, *el-Mutarrizî ve el-muğrib fi tertibi'l-muğrib*'inin edisyon kritiği, 36; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5:247.

⁷⁶ Mutarrizî, *el-İknâ‘* (Yazma Nüshalar, 2688), 2b; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1:139.

⁷⁷ Gültekin, *el-Mutarrizî'nin el-Iknâ adlı eseri ve dil öğretim yöntemi*, 55.

⁷⁸ Gültekin, *el-Mutarrizî'nin el-Iknâ adlı eseri ve dil öğretim yöntemi*, 55-56.

1.3.2.1. Eserde Kullanılan Kaynak Kısaltmaları ve Açılımları

تك; Ahmed b. Muhammed el-Harzencî (ö. 348/959)'nin *Tekmiletu Kitâb-i Ayn*.

جم; Ebu Bekir b. Dureyd (ö. 321/433)'nin *el-Cemhere*.

د ; İshak b. İbrahim el-Fârâbî (ö. 350/961)'nin *Divânu 'l- edeb*.

ز ; Ebu Mansur el-Ezherî (ö. 370/980)'nin *Tehzibu 'l-luga*.

س; Zamaşerî (ö. 538/1143)'nin *Esâsu 'l-belâğa*.

صح ; İsmail el-Cevherî (ö. 393/1003)'nin *es-Sihâh*.

ع ; Halil b. Ahmed (ö. 175/791)'nin *Kitâbu 'l-ayn*.

غ ; Gûrî'nin⁷⁹ Câmiul Gûrî ya da *Islâhu Câmi 'l-gûrî*.

مق ; İbnu Fâris (ö. 395/1005) *Mu 'cemu mekâyisi 'l-luga*.

نب; Ebu Hanife ed-Dineverî (ö. 282/865) *Kitabu 'n-nebât*.

1.3.2.2. Eserde Bulunan Diğer Kısaltmalar ve Açılımları

ج ; Cemi

جح ; Cemu'l-cemi

ح ; Hâşiye

⁷⁹Araştırmamızda el- Gûrî'nin kim olduğunu, hangi eserlerinin bulunduğunu tam olarak tespit edemedik. Sadece şu bilgilere ulaşılabildik: Muizzuddîn Muhammed el-Gûrî (ö. 1206) Gûrî Devleti krallarının sonuncusu ve en güçlü olanıdır. Gazne'yi ele geçirmiş, Delhi Krallığına boyun eğdirmiş; Harizm Şah tarafından öldürülmüştür. Bkz. Ma'lûf, "el- Gûrî", 2:396.

صح; Tashih

المثل ; م

مع ; biçiminde kod ve açılımları bulunmaktadır.⁸⁰

1.3.3. Eserin Telifindeki Amac, İsmnin Verilme Nedeni ve Konuları İşleme Yöntemi

Mutarrîzî, eserinin takdiminde bu amacını şu cümlelerle dile getirmektedir:

فإنَّ الولدَ ... لما فرغ من تحفّظ القرآن، وشارف أن يتطرق إلى علوم الأديان أردتُ أن يتحلّى

بجلیة الأدب، ويتعلّى بقوّة كلام العرب.⁸¹

“...oğlumun Kur'an hıfzını bitirip din ilimlerini okumaya adım atınca, edebi güzellikle bezenmesini ve Arapça'nın gücüyle ilerlemesini arzu ettim.”

Bu ifadelerden onun bu eserini telif etmesindeki amacının bir baba olarak oğluna Arapça öğretmek olduğu anlaşılmaktadır.

Mutarrîzî, eserinde gösterdiği titizlik ve diğer hedefleri hakkında şunları kaydetmiştir:

تحرّيتُ فيه ما هو أجدى على الصِّغار والكبار وأهدى لهم إلى الإبصار والاستبصار. ولم اتجوّز

في تصحيحه، ولم اتسمّح في تنقيحه، ولم اقتنع بإثبات ما حفظتُ من الإثبات حتى راجعتُ

قوانين الثقات...⁸²

“Kitabımda hem çocuklara hem de yetişkinlere oldukça faydalı, kendilerini ufka ve düşünce temelinde bakışa yönlendirecek içerikleri araştırıp inceledim. Tashihini hafife almadım, gözden geçirilmesinde musamahakar

⁸⁰ Gültekin, *el-Mutarrîzî'nin el-Iknâ adlı eseri ve dil öğretim yöntemi*, 56.

⁸¹ Mutarrîzî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 2b

⁸² Mutarrîzî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 2a-3b.

davranmadım. Güvenilir müelliflerin dil kurallarına müracat etmedikçe istişhad açısından hıfzettiklerimin tespitiyle de yetinmedim.”

Bu ifadelerinden eserin her kesim için vizyon ve misyon teşkil ettiği, bilgilerin sağlam kaynaklardan özenle seçilip düzenlendiği belirtilmiş, bir bakıma oldukça iddialı bir eser olduğu imâ edilmiştir.

Musannif, eserine “el-İknâ‘ limâ havâ tahte’l-kınâ’” adını vermesinin sebebini ise şu cümlede zikretmektedir:

وَسَمَّيْتُهُ بَكْتَابِ (الإِقْتَاعِ لِمَا حَوَى تَحْتِ الْقِنَاعِ) مَا يُفْنِعُ الْأَدِيبَ ذَا الْأَرْبِ مِنْ أُصُولِ

مُسْتَعْمَلَاتِ الْعَرَبِ...⁸³

“Arapların kullandıkları temel konuşma usülleriyle bu lisana ilgi duyan ediplerin lisan problemlerinin çözümünde ikna edici olması için “el-İknâ‘ limâ havâ tahte’l-kınâ’” kitabı adını verdim.”

Buradan Mutarrîzî’nin amacının konuşma ve yazıda dil problemlerine gönülleri tatmin de edici tarzda çözüm sunmak olduğu anlaşılmaktadır.

Mutarrîzî konuları işleme metodunu şu cümleler ile izah etmektedir:

وَطَوَيْتُهُ عَلَى أَحْسَنِ سَمْتٍ، وَبَنَيْتُهُ عَلَى صُورَةِ بَيْتٍ، مُؤَسَّسًا عَلَى أَرْبَعِ قَوَاعِدَ مُوَطَّأَةً مَرْفُوعَةً

كُلُّهَا بِأَرْبَعَةِ أَرْكَانٍ مَشِيدَةٍ⁸⁴

“Eseri en güzel nitelikte iki kapak haline getirdim. Bir ev şeklinde, her biri sağlam dört sütunla yükseltilmiş, güçlü dört temel üzerine kurarak inşa ettim.”⁸⁵

Musannifin bu cümlesinden eseri hakkındaki bölümlerin konulara göre olduğu ulaşılmaktadır.

⁸³ Mutarrîzî, *el-İknâ‘* (Yazma Nüshalar, 2688), 2a.

⁸⁴ Mutarrîzî, *el-İknâ‘* (Yazma Nüshalar, 2688), 3a-4a.

⁸⁵ Gültekin, *el-Mutarrîzî’nin el-İknâ adlı eseri ve dil öğretim yöntemi*, 75.

1.3.4. Eserin Harf ve Nahiv Konularını Anlatım Üslûbu

Musannif önce harfleri, yani hurûf-u meâniyi ele almaktadır. Konularına göre sınıflandırarak temel bilgilerle yetinmektedir. Tafsilata girmemektedir. Örneğin harflerin sadece temel anlamlarını vermektedir. Diğer anlamlarını nadiren işlememektedir.

Nahiv kaideleri bahsinde bazen temel bilgiler verirken arasıra, tilavet, belâğat, lehçe farklılıkları, ihtilafı ve farklı görüşlerin olduğu konular diye de başlıklarda incelemektedir. Dili anlaşılır ve sadedir.

1.3.5. Eserin Türkiye’deki El Yazma Nüshası

Çalışmamızda esas aldığımız Atıf Efendi nüshası²⁴⁰ varaktan oluşmuş, harika nesih hattıyla kaleme alınmıştır. Eserin 223. varaka kadar olan her sayfası 9-11 satır, sonraki varaklar ise 20-21 satır olarak yazılmıştır. Kaynak isimleri ve kısaltmaları eserin başında varak 1b’ de zikredilmiştir.

Eserin satır altlarına ve derkenarına Arapça, Farsça ve nadiren Türkçe hâşiye ve tâlikler serpilmiştir. Ana başlıklar genellikle kalın ve siyah, zaman zaman kırmızı mürekkep kalemle yazılmış ve bozulmadan günümüze ulaşmıştır.⁸⁶

1.3.6. Eserde Bulunan Konular

Konular dört ana başlıktan oluşmaktadır:

Farklı alanlara göre sınıflandırmaya tabi tutulmuş isimler. Binasına göre fiiller ve örnekleri. Huruf-u meaniyi ihtiva eden harfler bölümü. Özet nahiv kuralları.

Bunların dışında şiir, edebiyat, tilavet, aruz, Arap lehçeleri, meânî ve iştikak muvzuları da mevcuttur.⁸⁷ Halifetü’z-Zamahşerî ünvanını alan musannif, yazdığı bu eserinde farklı bir yöntem takip etmiş, kelimeleri alanlarına göre ayırarak eş anlamlı, zıt anlamlı ve misaller eşliğinde bir nevi özet biçimde sözlük sınıfında *el-Iknâ* eserini; tamamlayıcı tarzda ise *el-Misbâh* eserini telif etmiştir.⁸⁸

⁸⁶ Gültekin, *el-Mutarrîzî*’nin *el-Iknâ* adlı eseri ve dil öğretim yöntemi, 64-65.

⁸⁷ Gültekin, *el-Mutarrîzî*’nin *el-Iknâ* adlı eseri ve dil öğretim yöntemi, 67.

⁸⁸ Çöğenli, “*Mutarrîzî*”, 31: 376.

1.3.7. Eserin Musannife Aidiyetinin Tespiti

Bununla ilgili varak 2a'da mezkûr 688 sayısı muhtemelen *el-Iknâ*'nın istinsah tarihi olduğu, bu tarih ise Mutarrîzî'nin vefatından 78 sene sonrasını gösterdiği anlaşılmaktadır.⁸⁹ Paris, Leiden ve Berlin nüshalarına göre yapılan tahkik esere bakıldığında konular arasında kahir ekseriyetle uyumluluk bulunduğu gözlemlenmektedir. Bunun dışında yazar ve eserleri hakkında bilgi veren biyografi kaynaklarında müellifin bu eserin olduğu zikredilmektedir.⁹⁰ Tüm bunlar bir yönüyle eserin müellife ait olabileceğini gösterebilir. Zaten bundan başka da herhangi bir delil bulunmamaktadır.

Eserin takdim kısmında, müstensihin musannifle ilgili şu şekilde bazı bilgileri bulunmaktadır:

كتاب الإقناع في العربية...مفخرٌ خوارزم صاحب علم المعاني والبيان أبي المظفر ناصر بن
أبي المكارم عبد السيد بن علي بن أبي نصر بن ختام العراقي الفقيه المطرزي... وجعل سعيه
مشكوراً مقبولاً⁹¹...

“Kitâbu'l-Iknâ fi'l-'Arabiyye...Harizm'in medâr-ı iftihârı, meâni ve beyan
ilmine hâiz Ebu'l- Muzaffer Nâsır b. Ebi'l-Mekârim 'Abdisseyid b. 'Alî b.
Ebî Nasr b. Hitâmi'l-'Arabî el-Fakîhî el-Mutarrizî...Allah emeğini makbul
eylesin, ecrini nasip etsin...”

1.4. Arap Gramerinde Harfler

1.4.1. Lügatte Harf:

Harf, lügatta çeşitli anlamalara gelmektedir. Arapça'da harf; *uçurum*, *kenar*, *yön* gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁹² Kur'an'da: ⁹³{ ... وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ ... }

⁸⁹ Bkz. Mutarrizî, *el-Iknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 2a.

⁹⁰ Bkz. Mustafa b. Abdullah Hacı Halife, Keşfü'z-zunûn an Esâmi'l-kutubi ve'l-funûn, thk. Muhammed Şeraffettin Yaltkaya (Lubnan: Dâru ihyâu't-turâsi'l-Arabî, ts.), 1:139; İsmail b. Muhammed Emin b. el-Bağdâdî, Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l Müellifin ve Âsâru'l Musannifin (İstanbul: Matbaatu'l-behiyyeh, 1951), 2:188.

⁹¹ Bkz. Mutarrizî, *el-Iknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 2a.

⁹² İbn-i Mansûr, “Hrf”, *Lisânu'l-'Arab*, 3. Baskı (Kahire: Dâru'l-maârif, ts.), 2:838.

⁹³ el-Hac 22/11.

“İnsanlardan kimi vardır ki Allah’a sadece bir yönden tapar.” ayetinde geçen (حَرْفٍ)

lafzı lügattaki anlamında kullanılmıştır. Harfin çoğulu حُرُوفٌ، حُرُوفٌ، حُرُوفٌdur. Bunun dışında dil, lehçe, kelime, keskin aletin kesici ucu anlamında da kullanılmaktadır.⁹⁴

Kur’an’ın okunuş vecihlerine de harf denmiştir. Sözelimi İbn-i Mes’ûd harfine göre demek, onun kıraâtına göre demektir.⁹⁵

Harfle bazen de dil/lisan kastedilmektedir. Peygamberimizin şu hadisinde geçen harf kelimesinden murad Taberiye göre lisandır.

“نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ، كُلُّهَا شَافٍ كَافٍ” “Kur’an yedi harf üzere inmiştir; bunların hepside şâfidir, kâfidir”.⁹⁶

1.4.2. Terim Anlamında Harf:

Kendi başına anlamı olmayan, lâkin bitiştiği isim veya fiille anlam kazanan kelimedir. Sibeveyh (ö.180/796), Zeccâcî (ö.337/949), İbn-i Yaîş (643/1245), Murâdî (ö.749/1348), ve İbn-i ‘Akîl (769/1367) gibi nahiv ulemâsının harfle ilgili tanımlamaları hemen hemen bu şekildedir.⁹⁷ Kelimeleri oluşturan 28 harfe Arapça’ da “Hurûf-u hecâ veya Hurûf-u mebânî” denir. İsim ve fiille kullanılarak anlam kazananlara ise “Hurûf-u meânî” denir.⁹⁸

Nahiv alimleri harfleri isimlere has olanlar,⁹⁹ fiillere has olanlar¹⁰⁰ ve isme ya da fiile bağlı kalmayıp amel etmeyenler¹⁰¹ şeklinde üç sınıfa ayırmışlardır.

⁹⁴ İbn-i Manzûr, “Hrf”, 2: 837-838; Talu, *Arap Dili ve Edebiyatı*, 3:5.

⁹⁵ İbn-i Manzûr, “Hrf”, 2: 838.

⁹⁶ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Sıdkı Cemil el-Attar (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995), 1:27; Ebu Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbahî el-Hımyerî, *Muvattâ Mâlik*, nşr. Mustafa el-Bâbî el-Halebî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1406/1985), “Salât”, 5. (no. 201).

⁹⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, (Bulak: 1316), 1:12; Bahâuddin Abdullah İbn-i Akîl, *Şerhu İbn-i Akîl li Elfiyeti İbn-i Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Hartum: ed-Dâru’s-Sudâniyye li’l-Kutub, 1994), 1:15; Ebu’l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş, *Şerhu’l-mufasssal*, (Mısır: et-Tibâatu’l-Mısriyye, ts.), 8:2; Ebu’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-nahv* (Urdun: Dâru’l-Evvel, ts.), 1; Hasan b. Kâsım el-Murâdî, *el-Cenyu’d-dânî fi hurûfi’l-meânî*, thk. Fahrudin Kabaveh-Nedim Fâdil, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyyeh, 1992), 20.

⁹⁸ Mahmud Sa’d, *Hurûfu’l-meânî beyne dekkâiki-n-nahvi ve letâifi’l-fikhi*, (Benha: 1988), 11-12.

⁹⁹ Murâdî, *el-Cenyu’d-dânî*, 23; Celâluddin es-Suyûtî, *Himeu’l-hevâmi fi şerhi Cem’il-Cevâmi*, thk. Abdullâh Sâlim Mükrim, (Kuveyt: Dâru’l- buhûsi’l- ilmiyye, 1977), 1:27.

¹⁰⁰ Murâdî, *el-Cenyu’d-dânî*, 26; Suyûtî, *Himeu’l-hevâmi*, 1:27.

¹⁰¹ Murâdî, *el-Cenyu’d-dânî*, 26; Suyûtî, *Himeu’l-hevâmi*, 1:27.

Huruf-u meânînin adedi hususunda bir ittifak yoktur. Bunun nedeni hurûf-u meânînin Nefy, Hurûfu'l-istifhâm, Hurûfu'l-atf, Hurûfu't-tevkîd vb. gibi pek çok çeşidinin bulunmasıdır.¹⁰²

Bazı araştırmacılara göre harf-i cer terimi önceleri Kûfelilerce Hurûfu'l-hafd ve Hurûfu'l-idâfe ile zikredilmiş, Basralı nahiv bilgini Sibeveyh dönemi sonrasında ise harf-i cer adı yerleşmiştir.¹⁰³

Nahivcilerden Sibeveyh (ö.180/796), Kisâi (ö. 189/805), Muberrred (ö.286/900), İbnu'l-Enbârî (328/940), Zamahşerî (ö.538/1144), İbn-i Yaîş (643/1245) gibi alimler Arapça'da kelimi isim, fiil ve harf diye üçe ayırmışlardır.¹⁰⁴

Harfler, nahiv alimlerine göre çok önemli işlevlere sahiptir. Bu yüzden pek çoğu harflere özel önem atfetmiştir. Kimisi bunlar hakkında harf-i cerler, izâfet harfleri, sıfat harfleri, atıf harfleri vb isimler altında değişik eserler telif etmişlerdir. Bu alanda Kisâi (189/805), Muberrred (ö.286/900), Rummânî (ö. 384/994), İbn-i Kayyım el-Cevziyye (ö.751/1350)'nin risaleleri bulunmaktadır. Eserleri bulunanlardan bazıları ise şunlardır: Muhammed Hirevi (ö.401/1011)'nin *el-Ezhiyeh fi ilmi'l-hurûf*; Hasan b. Kâsım el-Murâdî (ö. 749/1348)'nin *el-Cenyu'd-dânî fi hurufi'l-meânî*; İbn-i Hişam (761/1360)'ın *Muğni'l-lebîb*'i bulunmaktadır.

1.4.3. Hurûfu Maânî'nin Önemi

Arapça'da yazılı ve sözlü iletişimi kavrayabilmek için nahiv ilminde harflerin cümle içerisinde müteallakını tanımak gerekmektedir. Bilindiği gibi huruf-u meânînin diğer kelimeler üzerinde bir etkisi vardır. Bunlar ismin başına gelerek ref, nasb ve cer yönüyle, fiillerin başına gelerek ise nasb ve cezm açısından işlev görmektedirler. Hurûf-u meânî cümle yapısının oluşmasında, meram ve maksadın yönlendirilmesinde, öğelere vakıf olma ile kalıb ve ibareler arasında bağ kurma ve irab açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple nahivciler hurûf-u meânîye özel önem atfetmiştir.

¹⁰² Hâdî 'Atıyye Matar el-Hilâlî, *Neşetu dirâseti hurufi'l-meânî ve tatavvuruhâ*, (Bağdat: Dâiratu Şuûni's-Sekâfiyyeti ve'n-Neşr, 1405/1985), 25.

¹⁰³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2:163,283; Ebu'l-'Abbas Muhammed b. Yezîd el-Muberrred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed 'Abdulhâlik Adîme, 2. Baskı (Kahire: 1979), 4:136.

¹⁰⁴ Fâdıl Mustafa-Temmâm Hassan, *'Aksâmu'l-keâmî'l-'Arâbî min haysu'ş-şekli ve'l-vazîfe*, (Kahire: Mektebetu'l-Hanci, 1966), 34.

أفعال مختلفة¹²⁰ تَعَالٍ - تَعَالِيَا - تَعَالُوا - تَعَالِيٍّ - تَعَالِيَا - تَعَالِيْنَ هَاتٍ - هَاتِيَا - هَاتُوا هَاتِي - هَاتِيَا - هَاتِيْنَ

هَبْنِي فَعَلْتُ، وَهَبَ أَنْ الأَمْرَ كَذَا. أَعْلَى عَنِ الوَسَادَةِ وَعَالٍ: أَيْ تَنَحَّ. دَعَّ عَنكَ لَوْمِي: ¹²¹ أَيْ أُتْرِكُهُ.

سُقِطَ فِي يَدِهِ: نَدِمَ. طَلَمَا إِنْتَظَرْتُكَ. قَلَّمَا أَرَاكَ. يَنْبَغِي أَنْ تَفْعَلَ كَذَا. كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا. ¹²² تَمَّتِ القَاعِدَةُ

الثانية. ¹²³

الركن الأول من القاعدة الثالثة¹²⁴ في الحروف¹²⁵ ومنها أربعة أركان (الركن الأول منها في العوامل وهي

أنواع أولها)

ما تَجْرُ الإِسْمُ: وَهِيَ سَبْعَةٌ عَشَرَ حَرْفًا:

"مِنْ" لابتداء الغاية، نحو حَرَجْتُ مِنَ البَصْرَةِ.

و"إِلَى" لانتهاؤ الغاية، نحو وَصَلْتُ إِلَى الكُوفَةِ.

و"فِي" للطرفية، نحو المَالُ فِي (224a) الكيس.

¹²⁰ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224a.

¹²¹ Beyitin aslı aşağıdaki şeklidir:

دَعَّ عَنكَ لَوْمِي فَإِنَّ اللُّومَ إِغْرَاءٌ
وَدَاوْنِي بِأَلْتِي كَانَتْ هِيَ الدَّاءُ

Bkz. Ebû Nuvâs el-Hasen b. Hânî, *Dîvân-u Ebî Nuvâs*, thk. Ahmed Abdulmecîd el-Gazâlî, (Bejrût: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, ts.), 6.

¹²² Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayetin sonunda {...وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا} bulunmaktadır. Musannif mezkur ayet-i kerimeden kısmi iktibas yapmıştır. Karşılaştırma için bkz. er-Ra'd 13/43; en-Nisâ 4/79-166; el-Fetih 48/28; Yûnus 10/29; el-İsrâ 17/96; Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224a.

¹²³ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224a.

¹²⁴ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224a.

¹²⁵ Tahkik eserde العوامل من الحروف في biçiminde yazılmıştır. Muhakkikler Leiden nüshasında القاعدة الثالثة olarak geçtiğini belirtmektedirler. Elimizdeki yazma eserin derkenarında ise العوامل من الحروف وهي أربعة أنواع Paris nüshasında ise العوامل من الحروف ولها أربعة أركان ifadesi yazılmıştır. Karşılaştırma için. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 442.

و"الباء" للإلصاق والالتباس، نحو مَسَحَ بِرَأْسِهِ، وبه داءٌ.

و"اللام" للاختصاص، نحو المالُ لزيد، والسَّرْجُ للدَّابَّةِ، و هو ابنٌ لهُ وأخٌ لهُ.

و"رُبَّ" للتقليل، وتختصُّ بالنكرة، نحو رُبَّ رَجُلٍ لَقِيْتُهُ.¹²⁶ وتضم بعد الواو كقوله: وَبَلَدَةٌ لَيْسَ بِهَا

أُنَيْسٌ.¹²⁷

و"واو القسم" و"تاؤه" نحو والله وتالله. وهى بدل من الباء، وتختصُّ بالمظهر، والتاء بدل من الواو، ولا

تدخل في غير هذا الاسم.

و"حَتَّى" بمعنى إلى، كقَوْلِكَ: أَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأْسِهَا، ونمت البارحة حَتَّى الصَّبَاحِ

و"على" للاستعلاء، نحو على زيدٍ ثوبٌ.

و"عَنْ" للبعد والمجاورة¹²⁸، في رَمَيْتُ عَنِ الْقَوْسِ.

و"الكاف" للتشبيه، نحو جائي الذي كَزَيْدٍ.

¹²⁶ Eserin derkenarında قنمادوا في عقابه — فتمادوا في عقابه beyti yazılıdır. Kaynaklarda geçen bu beyitin şairi tespit edilememiştir. Bkz. Ebû Mansûr es-Saâlibî, *ez-Zarâif ve 'l-letâif ve 'l-yevâkît fi ba'di 'l-Mevâkît*, thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd, (Kâhire: Matbaatu Dâri'l-Kutubi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1430/2009), 245; Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 224b.

¹²⁷ Beytin tamamı şu şekildedir: وَبَلَدَةٌ لَيْسَ بِهَا أُنَيْسٌ إِلَّا الْيَعْفِيرُ وَالْأَجْبِينُ Bkz. Cerânu'l-Avdî en-Nemîrî, *Divânu Cerâni 'l-Avdî en-Nemîrî*, (Kâhire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1992). 52; 'Abdulkâdir b. Umer el-Bağdâdî, *Hızânetu 'l-edeb*, (Bulak: y.y., 1299), 4/197-199; Câmiu'l-Ulûm Ebi'l-Hasen Ali b. el-Hasen el-Esbahânî el-Bâkûlî, *Keşfu'l-muşkilât ve idâhu'l-mu'dalât*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, (Dîmeşk: Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, 1995), 551.

¹²⁸ Tahkik eserinde geçmektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 224b; Mutarrizî, *el-İknâ'*, 443. Ayrıca elimizdeki yazma eserin derkenarında;

حَتَّى لو قال استغنيث عن فضل الله يكفر، ولو قال من فضل الله لا يفتح

şeklinde daha çok akaid ile ilgili bir görüşü izah eden not bulunmaktadır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 224b.

و"مُدُّ" و"مُنْدُ" لابتداء الغاية في الزمان ك"مِنْ" في المكان، نحو ما رأيتُهُ مُدُّ يوم الجمعةِ

وَمُنْدُ يوم الجمعةِ.¹²⁹ وهذه الخمسة تكون أسماء¹³⁰ في قوله: عَدَّتْ مِنْ عَلَيْهِ بَعْدَمَا تَمَّ ظِمُّهَا¹³¹ أى من فوقه، و جَلَسْتُ مِنْ عَن يَمِينِهِ أى من جانبها. و يَضْحَكُنْ عن كالبَرْدِ¹³² أى عن نَعْرِ مِثْلِ البَرْدِ، وما رأيتُهُ مُنْدُ يومان و مُدُّ ثلاثة أيامٍ.

و"حَاشَى"¹³³ و"عَدَا" و"خَلَا" بمعنى إلا، نحو أَسَاءَ القَوْمُ حَاشَى زَيْدٍ، وجَاوَأُوا عَدَا زَيْدٍ، وخَلَا زَيْدٌ فِي بعض اللغات.

النوع الثاني ما ينصب الاسم و يرفع الخبر:¹³⁴ وهى سبعة¹³⁵ أَحْرَفٍ:

¹²⁹ Eserin derkenarında;

ومنذ ومد إذا كانا اسما يجوزُ يومين، أو فعلا أو حرفا يجوزُ كتابته الفا ولكن القياس والاختيار ما بيَّنَّا
açıklaması mevcuttur. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224b.

¹³⁰ Tahkik eserde, Berlin nüshası ve Leiden nüshalarında asma yazılı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca beş isimden maksadın منذ مذ، منذ عن، على، ك، مذ، منذ مذ olduğu dile getirilmiştir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 443.

¹³¹ Muzâhim el-Akîlî'ye ait olup beytin tamamı şöyledir:

عَدَّتْ مِنْ عَلَيْهِ بَعْدَمَا تَمَّ ظِمُّهَا تَصِلُ وَعَنْ قَيْضِ بَرِّزَاءِ مَجْهَلٍ

Bkz. Bağdâdî, *Hızânetu'l-edebe*, 4/ 253-258; el-Esbahânî, *Keşfu'l-muşkilât*, 604-605; İbn-i Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, (Mısır: el-Matba'atu'l-Munîriyye, ts.), 8/38; Muzâhim el-Akîlî, *Divânu Muzâhim el-Akîlî*, thk. Nuri el-Kaysî-Hâtem ed-Dâmin, (Kâhire: Mahedu'l-Mahtûtât'il-Arabiyye, 1986); 25.

¹³² Ru'be b. el-Accac'a nispet edilmektedir. Beyit şu şekildedir:

بيصُّ ثلاثٌ كنعاجٍ جِيءَ ... يَضْحَكُنْ عن كالبَرْدِ المنهم

Bkz. Ru'be b. el-Accâc, *Divân Ru'be b. el-Accâc*, thk. Velîm b. el-Verd, (Leipzig: yy. 1903), 2/328-477; İbn-i Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 8/42-44; Bağdâdî, *Hızânetu'l-edebe*, 4/622-623.

¹³³ Eserde bu şekilde yazılı olmasına rağmen bu edatın harf-i cer olarak kullanımı حاشا şeklinde sonu *elif* harfiyledir. Yalnız derkenarda bu edatla ilgili şu açıklama da bulunmaktadır:

قال رضى الله عنه: حاشى إن كان فعلا بالياء، وإن كان حرفا فبالألف وعن البصريين يجوز في جميع ما يكتب بالياء
قلَّتْ حروفُه أو كُنَّرت

Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224b.

¹³⁴ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224b.

¹³⁵ Tahkik eserde وهى سبعة أحرف وهى ibaresi geçmektedir. Paris ve Berlin nüshalarında bu ibarenin bu şekilde geçtiği muhakkiklerce ifade edilmektedir. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 443.

"إِنَّ" و "و" أَنَّ" للتوكيد.

و " لَكِنَّ" للاستدراك،

و " كَأَنَّ" للتشبيه،

و " لَيْتَ" للتمني،

و " لَعَلَّ" للترجي. تقول: إِنَّ زَيْدًا مَنْطَلِقٌ، وَبَلِغِي أَنَّ زَيْدًا ذَاهِبٌ، وَمَا جَاءَنِي زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرًا جَاءَنِي، وَجَاءَنِي زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرًا لَمْ يَجِيءْ، وَلَيْتَ زَيْدًا حَاضِرًا، وَلَعَلَّ بَكْرًا حَارِجٌ.

و " إِنَّ" المكسورة مع ما بعدها جملة، والمفتوحة مع ما بعدها مفردٌ. وتقول: إِيَّيْ وَإِنِّي - وَإِنَّا وَإِنَّا وَلِكِنِّي وَلِكِنِّي - وَلِكِنَّا وَلِكِنَّا - وَكَأَيِّ وَكَأَيِّ - وَكَأَنَّ وَكَأَنَّ - وَلَيْتَنِي وَلَيْتَنَا - وَلَعَلِّي وَلَعَلِّي وَلَعَلَّنَا وتقول: إِيَّيْ وَإِنِّي - وَإِنَّا وَإِنَّا - وَلِكِنِّي وَلِكِنِّي - وَلِكِنَّا وَلِكِنَّا - وَكَأَيِّ وَكَأَيِّ - وَكَأَنَّ وَكَأَنَّ - وَلَيْتَنِي وَلَيْتَنَا - وَلَعَلِّي وَلَعَلِّي وَلَعَلَّنَا.

والسابع "لا"¹³⁶ لنفي الجنس تنصبُ المُنْفِيَّ إِذَا كَانَ مُضَافًا. (225a) أو مُضَارِعًا لَهُ. وَإِذَا كَانَ مُفْرَدًا فَهُوَ مَفْتُوحٌ، وَخَبْرُهُ مَرْفُوعٌ. كَقَوْلِكَ: لَا غَلَامَ رَجُلٍ كَاتِنٌ عِنْدَنَا، وَلَا خَيْرًا مِنْ زَيْدٍ جَالِسٍ عِنْدَنَا، وَلَا رَجُلًا أَفْضَلُ مِنْكَ.

والثالث ما يجزم المضارع وهي خمسة أحرف:

¹³⁶ Bkz. Mutarrizî, *el-İkna* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224b.

"أَمْ" و "لَمَّا" لنفي الماضي وفي لَمَّا تَوَقُّعٌ. و "لَا أَمْرٌ" و "لَا" في النَّهْيِ. و "إِنْ" في الشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ. تقول: لَمْ يَخْرُجْ، وَلَمَّا يَخْضُرْ، وَلْيَضْرِبْ، وَلَا تَفْعَلْ، وَإِنْ تُكْرِمْنِي أُكْرِمَكَ. و تضمّر "إِنْ" مع فعل الشرط في جواب الأشياء التي تجابُ بالفاءِ إلا النَّفْيَ مُطْلَقًا وَالنَّهْيَ في بعض المواضع.¹³⁷

والرابع: 138 ما ينصب المضارع وهي ثلاثة أحرف:

"أَنْ" المصدرية، و"لَنْ" لتوكيد النفي في المستقبل. و"إِذَا" جوابٌ و جزاءٌ. تقول: أحبُّ أَنْ تقومَ، وَلَنْ تَخْرُجَ، وَإِذَا أُكْرِمَكَ. و"أَنَّ" من بينها¹³⁹ تدخل على الماضي، وتضمّرُ بعدَ خمسةِ أخرفٍ، وهي: حتَّى: نحو: سرْتُ حتَّى أدخُلَها. واللام: نحو: جئتُكَ لِتُكْرِمَنِي، و {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ...} ¹⁴⁰ وأو: بمعنى إلى أو إلا، نحو: لَأَزْمَنَكَ أَوْ تُعْطِيَنِي حَقِّي. وواو الجمع: نحو: لا تَأْكُلِ السَّمَكَ وَتَشْرَبِ اللَّبَنَ، وَتُسَمِّي وَأَوِ الصَّرْفِ¹⁴¹ أيضًا لصفه الثاني عن إعراب الأول. والفاء: في جواب الأشياءِ السِّتَةِ الأَمْرِ: نحو: زُرْنِي فَأُكْرِمَكَ و "النَّهْيِ" نحو: ¹⁴² لا تَدُنْ مِنَ الْأَسَدِ فَيَأْكُلَكَ و "النَّفْيِ" نحو: مَا تَأْتِينَا فَتُحَدِّثْنَا و "الاستفهام" نحو: أَيْنَ بَيْتُكَ

¹³⁷ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225a.

¹³⁸ Tahkik eserde sadece الرابع diye yazılıdır. Muhakkikler Paris ve Berlin nüshalarında الرابع ibaresi olduğunu ifade etmektedirler. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 444.

¹³⁹ Derkenarda yazılıdır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225a.

¹⁴⁰ el-Enfâl 8/33.

¹⁴¹ ibaresi Küfeli nahiv alimlerinin kullandığı bir terimdir ve manevi amildir. Bu terim, Basralı nahivcilere göre muzmer أن ile nasb demektir ve lafzi amildir. Bkz. Esbahânî, *Keşfu'l-muşkilât*, 257.

¹⁴² نحو kelimesi elimizdeki yazma eserde mevcuttur. Tahkik eserde, Paris ve Berlin nüshalarında var olduğu; ancak Leiden nüshasında bulunmadığı belirtilmektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 445.

فَأزورك و"التَّمَنِّي" نحو: ليت لي مَالًا فَأُنْفِقُ و"العَرَضِ" نحو: أَلَا تَنْزِلُ فَتُصِيبَ حَيْرًا. وعلامة صحة ذلك أن يكون المعنى: إِنَّ فَعَلْتُ فَعَلْتُ. 143

الركن الثاني من القاعدة الثالثة في غير العوامل من الحروف وهي أنواع منها¹⁴⁴ حروف العطف وهي تسعة: "الواو" للجمع بلا ترتيب، و"الفاء" و"ثم" و"حتى" للجمع مع الترتيب، وفي ثم ترأخ دون الفاء. (225b) وفي حتى معنى الغاية. تقول: جائي زيد وعمرو. وخرج زيد فعمرو، وقام زيد ثم عمرو، وقدم الحاج حتى المشاة. و"أؤ" لأحد الشئيين، نحو: جائي زيد أوعمرؤ، و أزيد عندك أوعمرؤ، وجالس الحسن أوعمرؤ، وكل السمك أوعمرؤ أو اشرب اللبن. و"أم" للاستفهام متصله، نحو: أزيد عندك أم عمرو، ومنقطعه، نحو: أزيد عندك أم عندك عمرو، وإثباته لأبيل أم شاة. و"لا" لنفي ما وجب للأول، نحو: جائي زيد لاعمرؤ. و"بل" للإضراب عن الأول والإثبات للثاني، نحو: جائي زيد بل عمرو، وما جائي زيد بل عمرو. و"لكن" للاستدراك بعد النفي، نحو: ما جائي زيد لكن عمرو. 145

ومنها حروف التنبيه وهي:

"ها" و"أما" و"ألا" ونحوها: ألا¹⁴⁶ إن زيدا بالباب، وأما إنك خارج، وفي التنزيل: {...ألا إنهم هم الكاذبون} 147

¹⁴³ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225a.

¹⁴⁴ Derkenarda إما edatının atf harfi olmadığı ile ilgili izahat geçmektedir. Bunun metinden olmadığını düşünülmektedir. Bu açıklama şöyledir: Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225a.

¹⁴⁵ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225b.

¹⁴⁶ Tahkik eserde زيدًا بالبابها إنَّ biçiminde yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 446.

¹⁴⁷ Eserin Leiden nüshası referans alınarak yapılan tahkik eserde bu âyet-i kerime âyet olarak değil, أَلَا (ألا) şeklinde yazılıdır. Muhakkikler, Paris nüshasında (el-Mücadele 58/18) şekliyle âyet olarak yer aldığını ifade etmektedirler. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 446.

ومنها حروف التصديق وهي:

"نَعَمْ" و "بَلَى" و "أَجَلَ" و "إِي" فَتَعَمُّ تصديق لما تقدّمها من كلامٍ مُثَبَّتٍ أو مَنْفِيٍّ، خبرًا كان أو استفهامةً، كما إذا قال: قام زيدٌ، فقلت: نعم، كان المعنى: قام. أو قال: لم يقم زيدٌ، فقلت: نعم، فالمعنى: لم يقم. وكذا إذا قال: أقام زيدٌ، أو ألم يقم زيدٌ؟ و"بَلَى" إيجاب لما بعد النفي، كما إذا قال: لم يقم، أو لم يقم زيدٌ، فقلت: بلى، كان المعنى: قد قام. و"أَجَلَ" تختصُّ بالخبرِ نفيًا وإثباتًا. و"إِي" لا تستعمل إلا مع

القسم. 148

ومنها حروف التحضيض:

"لَوْلَا" و "لَوْمًا" و "هَلَّا" و "أَلَّا" نحو: {...لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا...}. 149 و {لَوْمًا تَأْتِينَا بِالْمَلَأَتِكَةِ...}. 150 وَهَلَّا ضَرَبْتَ، وَأَلَّا خَرَجْتَ و "لَوْلَا" و "لَوْمًا" تكونان لامتناع الثاني لوجود الأول، و تختصان حيثئذ بالاسم، نحو: لَوْلَا عَلَيَّ هَلْكَ عُمْرٍ. 151

ومنها حروف الصلّة: 152:

148 Derkenarda örnek olarak (Yûnus 10/53) suresinden {...إِي وَرَبِّي...} ile beraber "إِي وَرَبِّي" ile beraber "إِي وَرَبِّي" (Ahmed b. Hanbel, *Müsned Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, (yy. Muessesetu'r-Risâle, ts.), 2/446, hadis no. 1332.) hadisinden kısmi iktibas bulunmaktadır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ`* (Yazma Nûshalar, 2688), 225b.

149 Tâ-Hâ 20/134.

150 el-Hicr 15/7.)

151 Mutarrizî, *el-İknâ`* (Yazma Nûshalar, 2688), 225b.

152 Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ`* (Yazma Nûshalar, 2688), 225b.

Sıla harfleri, ziyade harfleri demektir. Sıla terimi aslen Kûfeli nahiv âlimlerinin kullandığı bir ibaredir. Buna mukabil Basralı nahivciler ise ziyade terimini tercih etmektedir. Bkz. İbn-i Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 8/128-139.

"إِنْ" فِي مَا إِنْ رَأَيْتُ. 153 و"أَنْ" فِي لِمَا أَنْ جَاء. 154

و"مَا" فِي إِيْمًا زَيْدًا مَنْطُوقًا، 155 و لِيْتَمَّا هَذَا الْحَمَامَ لَنَا، 156 وَأَيْنَمَا تَكُنْ أَكُنْ، و {فَيْمًا رَحْمَةً...}. 157

و"لَا" فِي { لَيْلًا يَعْلَمُ... } 158

(226a)

ومنها حَرْفًا التَّفْسِيرِ:

"أَيْ" و"أَنْ" ، نحو: رَقِيَ: أَي صَعِدَ، وَنَادَيْتُهُ أَنْ قُمْ. 159

ومنها حرفا الاستفهام:

¹⁵³ Devamı;

ما إِنْ رَأَيْتُ وَلَا سَمِعْتُ بِهِ كَالْيَوْمِ هَانِيَّ أَيْنَقِي حُرْبٍ

şeklinde olup, şair Dureyd b. Simme'ye aittir. Bkz. İbn-i Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 8/128; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Şerhu ebyâti'l-Muğni'l-lebîb*, thk. Abdüllazîz Rabâh-Ahmed Yusuf Dekkâk, (Dîmeşk: Dâru'l-Mamûr li't-Turâs, 1973), 8/51.

¹⁵⁴ Bu cümle (Yusuf 12/96) suresinden { فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ... } kısmi iktibas alınarak örnek verilmektedir.

¹⁵⁵ Leiden nüshası esas alınarak yapılan tahkik eserde إِيْمًا زَيْدٌ ref yazılmıştır. Bu durumda başındaki إِنْ amel etmemektedir. Fakat elimizde bulunan yazma eserde ise إِيْمًا زَيْدًا şeklinde amel etmiş görünmektedir. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 225b; Mutarrizî, *el-İknâ'*, 447.

¹⁵⁶ Beyitin tamamı;

إِلَّا لِيْتَمَّا هَذَا الْحَمَامَ لَنَا إِلَى جَمَاتِنَا وَنَصَفَهُ فَقَدِ

Şeklinde olup, Nâbiğa ez-Zubyânî'ye nispet edilmiştir. Buradaki الحمام kelimesi nasb ve ref olarak okunmuştur. Bkz. Bağdâdî, *Muğni'l-lebîb*, thk. Rabâh-Dekkâk, 2/46-51; Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 4/297-303.

¹⁵⁷ Âl-i İmrân 3/159.

¹⁵⁸ el-Hadîd 57/29.

¹⁵⁹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 226a.

"الهمزة" و"هل" ، نحو: أقام زيدٌ؟ وهل حَرَجَ عمرو؟¹⁶⁰

ومنها حرفا الاستقبال:

"السين" و"سَوْفَ" في سيفعلٌ وسوف يفعلٌ.¹⁶¹

ومنها المفردات: 162

"أَمَّا" لِتَفْصِيلِ الْمَجْمَلِ، وفيها معنى الشرط، نحو: أَمَّا زيدٌ فذاهبٌ، وَأَمَّا عمرو فمُتَقِيمٌ. "إِمَّا" لِأَحَدِ الشَّيْئَيْنِ، نحو: جائي إِمَّا زيدٌ وإِمَّا عمرو، وَحُدِّ إِمَّا هَذَا وَإِمَّا ذَلِكَ.

وقولهم: (إفعلْ هذا إِمَّا لا) ¹⁶³ أصله: إن لا تفعلْ ذلك، وما صلة. إِنْ: النافية، نحو: إن زيدٌ منطلقٌ، وفي التنزيل: {... إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ...} ¹⁶⁴ قَدْ: للتقريب في الماضي، نحو: قد قامت الصلاة، وللتقليل في المضارع، نحو: إِنَّ الْكُذُوبَ قَدْ يَصْدُقُ. كَلًّا: للردع والتنبيه، نحو: {كَلَّا سَيَعْلَمُونَ} ¹⁶⁵

ومنها اللامات:

لامُ التَّعْرِيفِ: للجنس، نحو: الرَّجُلُ خَيْرٌ مِنَ الْمَرْأَةِ. وللعهد، نحو: جائي الرَّجُلِ. ولامُ جَوَابِ الْقَسَمِ: نحو: والله لَأَفْعَلَنَّ. و اللّامُ الْمُوطَّئَةُ لِلْقَسَمِ: نحو: لَئِنْ أَكْرَمْتَنِي لَأَكْرِمَنَّكَ. و لامُ جَوَابِ لَوْ وَلَوْلَا: نحو: لَوْ أَكْرَمْتَنِي لَأَكْرِمَنَّكَ، وَلَوْلَا زيدٌ لَأَكْرِمَنَّكَ، وَيَجُوزُ حَذْفُهَا. و لامُ الْإِبْتِدَاءِ: نحو: لزيدٌ منطلقٌ.

¹⁶⁰ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 226a.

¹⁶¹ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 226a.

¹⁶² Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 226a.

¹⁶³ Bkz. Sibeveyh, *el-kitâb*, (Bulak: 1316), 1/148; el-Müberrađ, *el-muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlik Adîme, (Kâhire: yy. 1963), 2/151.

¹⁶⁴ el-En'âm 6/57.)

¹⁶⁵ en-Nebe' 78/4.

واللَّامُ الْفَارِقَةُ: بين إن المحقِّفة والنَّافية، نحو: إن زيدً منطلقً. لو: لامتناع الثاني لامتناع الأول، نحو: لو قمت قُمْتُ. وتجيئ للتمني، ، نحو: قوله تعالى: {وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ...} ¹⁶⁶ ما المصدرية في {...بِمَا رَحِبْتُ...} ¹⁶⁷ أى بِرُحْبِهَا وما الكافة في إئِمَّا وأخواتها، وفي رُبَّمَا، وكما، ¹⁶⁸ وحيثما، وإذ ما، وبعدهما، وبينما. تقول: إنما زيدً منطلقً، ورُبَّمَا خرجتُ، وزيدٌ صديقي كما عمرو أخِي، وحيثما تكُنْ أَكُنْ، وإذ ما تَخْرُجُ أَخْرُجُ، وذهبتُ بَعْدَمَا ¹⁶⁹ ذهب زيدً. وبينما زيدً قائمٌ جاء عمرو. ¹⁷⁰

الركن الثالث من القاعدة الثالثة في المُحتَلَفِ فيه

وهو نوعان: (226b)

الأول: "ما" و "لا" بمعنى ليس عند أهل الحجاز، ترفعان الإسم وتنصبان الخبر ¹⁷¹ نحو: ما زيدً منطلقًا، وما رجلٌ ذاهبًا، ولا رجلٌ أفضل منك. وعند بني تميم لا تعملان. وقرئ: {...وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ} ¹⁷² بالنصب والرفع. وإذا تقدم الخبرُ أو انتقضَ النفيُ بإلَّا لم تعملَا بالاتفاق. وكذا إذا دخلتا على الفعل، تقول: ما تفعلُ،

¹⁶⁶ el-Kalem 68/9.

¹⁶⁷ et-Tevbe 9/118.

¹⁶⁸ deki ما edatı ile genel olarak kabul edilen görüş masdariye olmasıdır. Bkz. İbn-i Hişam, *Muğni'l-lebîb an Kutubi'l-eârîb*, thk. Mâzin el-Mubarek-Muhammed Ali Abdullâh, 2.Baskı, (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1979), 408.

¹⁶⁹ deki ما edatı ile genel olarak kabul edilen görüş masdariye olmasıdır. İbn-i Hişam, *Muğni'l-lebîb*, thk. Mubarek-Abdullah, 408.

¹⁷⁰ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 226a.

¹⁷¹ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 226a.

¹⁷² Sâd 38/3. âyet-i kerimedeki (حِينَ) lafz-ı şerifi cumhur tarafından nasb olarak okunmuştur. Fakat ref olarak da okuyanlar çıkmıştır. Bkz. İbn-i Haleviye, *Muhtasar fi şevâzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedî*, (Kâhire: Mektebetu'l-Mutenebbî, ts.), 129; Esbahânî, *Keşfu'l-muşkilât*, 1440-1441.

(لَاتَ) cumhura göre (لا) manasındadır. Sondaki (تَ) ise bu lafzın te'nis alameti için konulmuştur. Bu nedenle musannif bunu (لا) bahsinde almamıştır. Bkz. İbn-i Hişam, *Muğni'l-Lebîb*, thk. Mubarek-Abdullah, 335.

وهي لنفي الحال،¹⁷³ ولا تفعلُ نفي الاستقبال، وإذا دخلنا على الماضي كانتا لنفي الماضي، نحو: ما ضرب،

وفي التنزيل: {فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّى}¹⁷⁴

الثاني: "إِنْ" و"أَنْ" و"كَأَنَّ" المُخَفَّفَةُ لا تعمل. وعند بعضهم تعمل، نحو: إنَّ زيداً¹⁷⁵ لذهاب، وإنَّ زيداً

ذاهبٌ ولذاهبٌ، وفُرِيءُ: {وإنَّ كُلاً...}¹⁷⁶،

وعلمتُ أنَّ زيداً¹⁷⁷ منطلق، قال: ¹⁷⁸ فَلَوْ أَنَّكَ فِي يَوْمِ الرَّخَاءِ سَأَلْتَنِي ¹⁷⁹ وقال: كَأَنَّ ثَدْيَاهُ حُقَّانِ¹⁸⁰ وقال:

كَأَنَّ وَرِيدِيهِ رِشَاءًا حُلْبِ¹⁸¹

¹⁷³ Tahkik eserde, Paris nüshasında الماضي لنفي الماضي olduğu, Berlin nüshasında الحال لنفي الحال varken altında ise الماضي yer aldığı muhakkikler tarafından ifade edilmiştir. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 226b; Mutarrizî, *el-İknâ*, 446.

¹⁷⁴ el-Kiyâme 75/31. Bu surenin söz konusu âyet-i kerimedeki (لا) edatı, fiili mazinin nefyi için kullanılmasına delil olarak gösterilmiştir. Bkz. Esbahânî, *Keşfu'l-muşkilât*, 1405.

¹⁷⁵ Tahkik eserde ذاهبٌ ولذاهبٌ yazılıdır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ*, 449.

¹⁷⁶ Hûd 11/111. Suredeki bahsi geçen âyet-i kerimedeki (إن) şeddetsiz okunmuştur. Bu biçimde okuyuş İbn-i Kesîr, Nâfi ile Âsım kıratının Ebu Bekir rivayetinde mevcuttur. Diğer kıraat imamları ise (إِنَّ) edatını şeddelli okumuştur. Bkz. İbn-i Mâcid, *es-Seb'atu fi'l-Kırâât*, thk. Şevki Dayf, (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1972), 340.

¹⁷⁷ Tahkik eserde زيداً yazılıdır. Buna göre başındaki şeddetsiz أن amel etmiş gözükmektedir. Muhakkikler Paris nüshasında ise (زيد) yazılı olduğunu belirtmektedirler. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 226b; Mutarrizî, *el-İknâ*, 449.

¹⁷⁸ Tahkik eserde وينشد yazılıdır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ*, 449.

¹⁷⁹ Beyitin acezi,

فَلَوْ أَنَّكَ فِي يَوْمِ الرَّخَاءِ سَأَلْتَنِي طَلَاكَ لَمْ أَبْخَلْ وَأَنْتَ صَدِيقٌ

olarak geçmektedir. Fakat kime nispet edildiği bilinmemektedir. Bkz. Hibetullâh b. Alî b. Muhammed b. Hamza el-Hasenî el-Alevî, *Âmâlî b. eş-Şecerî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1992), 3/153; Bağdâdî, *Hızânetu'l-edeb*, 2/465-467; Ebû Hayyân el-Endulusî, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*, thk. Receb Osman Muhammed, (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1998), 3/1275.

¹⁸⁰ Beyitin tamamı;

ووجه مشرق النحر كأن ثدياه حُقَّان

şeklindedir. Nispet edildiği kişi bilinmemektedir. Farklı biçimlerde rivayeti mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: (تدييه) ve (وجه) gizli رب ile cer okunmuştur. İbn-i Hişam'a göre beyitin başı ibtida-i kelâm olması hasebiyle merfudur. ثدياه muhtedadır, حقان haberdir. كأن amel etmemektedir veya mahzûf zamir-i şandır, haberi ise ثدياه حقان cümlesidir. Bkz. Alevî, *Âmâlî b. eş-Şecerî*, thk. Tanâhî, 1/362, 2/178,564; Bağdâdî, *Hızânetu'l-edeb*, 4/358; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/271.

¹⁸¹ Beytin kaynaklarda aslı şu şekilde geçmektedir:

ومعتد فظ غليظ القلب
كأن ورديه رشاءاً حُلْبِ
غادرته مجدلاً كالكلب

Kime nisbet edildiği ise bilinmemektedir. Bkz. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/480; Bağdâdî, *Hızânetu'l-edeb*, 2/356.

الركن الرابع من القاعدة الثالثة في المنظور فيه

وهو ما تعارض فيه أقوال النحويين، وهي تسعة أحرف، ثمانية منها تختص بالاسم¹⁸² وهي: حروف النداء. "يا" "أيا" و"هيا" للبعيد و"أى" و"أهمزة" للقريب. و"وا" للتدبئة. والمنادى ينتصب بعدها إذا كان مضافا، نحو: يا عبد الله؛ أو مضارعا للمضاف، نحو: يا خيرا من زيد؛ أو نكرة، كقول الأعمى يا رجلا حذ بيدي. وأما المفرد المعرفة فمضموم ولكن محلة النصب، نحو: يا زيد، ويا رجلا، وكذا المندوب، نحو: وا زيد و يازيد. و"الواو" بمعنى مع ينتصب بعدها الاسم إذا كان قبلها فعل، نحو: استوى الماء والخشبة والساحل، أو معنى فعل، نحو: ما شأنك وزيدا؟ لأن المعنى: ما تصنع وما تلبس؟ و"إلا"¹⁸³ في الاستثناء، وهو إخراج الشيء من حكم دخل فيه غيره. والمستثنى بإلا على (227a) ثلاثة أضرب:

منصوبٌ أبداً: وهو ما أُسْتُثِنِي من كلامٍ موجبٍ، نحو: جاءني القومُ إلا زيدا أحد¹⁸⁴ وما قُدِّمَ على المستثنى منه، نحو: ما جاءني إلا زيدا أحد.

وما كان استثناءه منقطعا، نحو: ما جاءني أحدٌ إلا حمارا.¹⁸⁵

والثاني جائز فيه البدل والنصب وهو المستثنى من كلامٍ غيرٍ موجبٍ تام، نحو: ما جاءني أحدٌ إلا زيدا وإلا

زيدا.¹⁸⁶

¹⁸² Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 226b.

¹⁸³ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 226a.

¹⁸⁴ ibaresi tahkik eserinde geçmemektedir. Kanaatimizce elimizdeki nüshada yazılı olan ibare doğru olandır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 227a; Mutarrizî, *el-İknâ*, 451.

¹⁸⁵ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 227a.

¹⁸⁶ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 227a.

وَالثَّالِثُ جَارٍ عَلَى إِغْرَابِهِ قَبْلَ دُخُولِ إِلَّا. نحو: ما جاءني إِلَّا زيدٌ، وما رأيتُ إِلَّا زيدًا، وما مررتُ إِلَّا

بِزَيْدٍ. 187

وَالرَّابِعُ غَيْرُ مَخْتَصٍ بِهِ وَهُوَ "كَيْ" وَمَعْنَاهَا التَّعْلِيلُ، يَقُولُ الرَّجُلُ: قَصِدْتُكَ، فَتَقُولُ لَهُ: كَيْمَةً؟ مِثْلُ لِمَةً؟

فَيَقُولُ فِي الْجَوَابِ: كَيْ تَحْسِنَ إِلَيَّ. وانتصاب الفعل بعدها إما بها نفسها أو بإضمار أن. 188

القاعدة الرابعة في النحو ولها أربعة أركان

الرَّكْنُ الْأَوَّلُ مِنْهَا فِي الْمَقْدَمَاتِ الْكَلِمَةُ ثَلَاثٌ: اسْمٌ، وَفِعْلٌ، وَحَرْفٌ. فِ "الاسْمُ": مَا صَحَّ الْحَدِيثُ عَنْهُ،

نَحْوُ: نَصْرٌ زَيْدٌ، وَزَيْدٌ نَاصِرٌ. وَدَخَلَهُ التَّنْوِينُ، نَحْوُ: رَجُلٌ؛ وَالْأَلْفُ وَاللَّامُ، نَحْوُ: اللَّهُ، الرَّجُلُ؛ وَحَرْفُ الْجَرِّ،

نَحْوُ: بَزَيْدٍ؛ وَهُوَ نَوْعَانِ: مُظْهَرٌ وَ مُضْمَرٌ. فَالْمُظْهَرُ: هُوَ الْاسْمُ الصَّرِيحُ وَلَهُ أَنْوَاعٌ: "جِنْسٌ": كَرَجُلٍ وَفَرَسٍ

وَعَلْمٍ وَجَهْلٍ. وَ"عَلْمٌ": كَزَيْدٍ وَعَمْرٍو. وَ"مُبْهَمٌ": نَحْوُ: هَذَا وَهُؤُلَاءِ وَالَّذِي وَالَّتِي وَمَا وَمَنْ.

وَ"الْمُضْمَرُ": هُوَ الْكِنَايَةُ،¹⁸⁹ وَهُوَ نَوْعَانِ: مُتَّصِلٌ وَ مُنْفَصِلٌ. فَالْمُتَّصِلُ: مَا لَا يَسْتَعِينُ عَنْ اتِّصَالِهِ بِعَامِلٍ،¹⁹⁰

وَهُوَ مَرْفُوعٌ وَمَنْصُوبٌ وَمَجْرُورٌ. وَكُلُّ هَذِهِ الثَّلَاثَةِ يَكُونُ بَارِزًا، إِلَّا مَرْفُوعَهُ فَإِنَّهُ يَجِيءُ بَارِزًا وَمُسْتَكِنًا.¹⁹¹ فَالْبَارِزُ:

مَا لُفِظَ بِهِ، كَالثَّاءِ فِي نَصْرَتُ، وَالْكَافِ فِي نَصْرِكَ، وَالْهَاءِ فِي غَلَامِهِ.

¹⁸⁷ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227a.

¹⁸⁸ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227a.

¹⁸⁹ İbn-i Yaîş, Kufeli nahivcilerin muzmer ve mekniyye arasında bir fark gözetmediklerini ifade etmektedir. Basralı nahivciler ise muzmer ile mekniyyenin aynı olduğunu dile getirmişlerdir. Buna göre her muzmer meknidir. Fakat her mekni ise muzmer değildir. Mekni (Kinaye) zahir isimlerle olabilir. Sözelimi, gibi. Bkz. İbn-i Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3/84.

¹⁹⁰ Tahkik eserde bu ibare بشيء diye yazılıdır. Muhakkikler Paris nüshasında ise بعامل tarzında yer aldığını belirtmektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227a;

Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 452.

¹⁹¹ Bu kelimenin bir başka anlamı da مستترا olarak kullanılmaktadır.

والمستكين: ما نُوي، وهو لازمٌ وغيرُ لازمٍ. فاللازم: ما لا يخلو العاملُ من تَصْمُئِهِ ولا يَجُوزُ إظهارُهُ. (227b)
وذلك قَوْلُهُمْ: أنا أفعلُ، ونحن نفعَلُ، وأنتَ تفعَلُ، وأفعلُ يا رجلُ. وغيرُ اللازم: نحو: هو يفعَلُ، وهى تفعَلُ.

والمنفصل: ما يستغنى عن اتصاله بعاملٍ¹⁹² كالمظهر. وهو مرفوع، ومنصوب، ولا مجرور له.¹⁹³

و"الفعل": ما صَحَّ أن يدخله (قد) و(حرفا الاستقبال)، نحو: قد قام، وسيقوم، وسوف يقوم. واتصل به
(تاء الضمير)، نحو: نصرتُ،¹⁹⁴ و(تاء التانيث الساكنة)، نحو: نِعَمْتُ وَبِئْسَتْ. وهو على ثلاثة أمثلة:
ماضٍ ومضارعٍ وأمرٍ المخاطب.¹⁹⁵

فالماضي: ما وُضِعَ ليدلُّ على حدثٍ في زمانٍ قبل زمانِ الإخبار. وهو مبني على الفتح إلا إذا اتصل به الواو
في نصروا، والتاء في نصرت - نصرت - نصرتُ، والنون في نصرتن. وهو مبني للفاعل،¹⁹⁶ ومبني
للمفعول.¹⁹⁷

فالمبني للفاعل: ما كان أوله مفتوحا، كفعَلٌ وفَعَلَلٌ وأفَعَلٌ، أو كان أوَّلُ متحركٍ منه مفتوحا كأنفعَلٌ أوَّلُ متحركٍ
منه الفاء، وكذا كل ما في أوله همزة الوصل، ولا يعتدُّ بها.

والمبني للمفعول: ما كان أوَّلُهُ مضمومًا ضمةً أصليةً، كفعَلٌ وأفَعَلٌ وفُوعِلٌ، أو أوَّلُ متحركٍ كَأَنْفَعِلٌ وأخواته،
وهمزة الوصل تَتَّبِعُ المضمومَ في الضمَّة.¹⁹⁸

¹⁹² Tahkik eserde bu ibare şeklinde yazılıdır. Muhakkikler Paris nüshasında bu ibare olarak geçtiğini ifade etmektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 452.

¹⁹³ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227a.

¹⁹⁴ Muhakkikler Berlin nüshasında (نصرت) yerine (صرت) geçtiğini aktarmaktadır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227a; el-Mutarrizî, *el-İknâ* ' , thk. s.452.

¹⁹⁵ Tahkik eserde bu kelime sadece diye geçmektedir. Bkz. el-Mutarrizî, *el-İknâ* ' , tahk. s.452.

¹⁹⁶ المبنى للفاعل bu terim, cümlede fail geçtiği zaman kullanılır. Diğer bir deyişle malum fiil demektir. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227b.

¹⁹⁷ المبنى للمفعول aynı zamanda *el-mebniyyu li'l-mechûl* de denir. Failinin adının geçmediği durumda geçerlidir. Meçhul fiil. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227b.

¹⁹⁸ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227b.

المضارع: 199 ما يتعقاب على أوله الزوائد الأربع،²⁰⁰ نحو: يَفْعَلُ هو، وَتَفْعَلُ أنتَ أو هي، وَأَفْعَلُ أنا، وَنَفْعَلُ نحن. وهو مشترك بين الحاضر والمستقبل، يقول: هو يَفْعَلُ، وهو في الفعل، وَنَفْعَلُ غَدًا. فإذا أدخلت عليه السينَ أو سوف حُلِّصَ لِلْمُسْتَقْبَلِ. وهو على ضربين: مبني للفاعل، و مبني للمفعول.

فالمبني للفاعل: ما كان أوله مفتوحا إلا أربعة أبواب: يُفَعِّلُ، وَيُفَاعِلُ، وَيُفَعِّلُ، وَيُفَعِّلُ، فإن أوائلها مضمومة. وعلامة بنائها للفاعل انكسارُ الحرف الرابع، وهو اللام الأولى في يُفَعِّلُ، والعين في يُفَاعِلُ، والعين الثانية في يُفَعِّلُ، والعين في يُفَعِّلُ، وهي في التقدير رابعة لأن الأصل. 201 (228a) يُؤَفِّعِلُ.

والمبني للمفعول: ما كان أوله مضموماً إلا في الأبواب الأربعة، فإن علامة بنائها للمفعول انفتاح الحرف الرابع.²⁰²

ومثال الأمر إِفْعَلْ، وما كان بمعناه، نحو: أَنْصُرْ وَأَكْرِم. وهذا إنما يكون للمخاطب الفاعل. واشتقاقه من المضارع. وطريقه: أن تَحْدِفَ الزائدة وتُسَكِّنَ الآخرَ ولا تُعَيِّرَ من البناء شيئاً، كقولك في يَعِدُ: عِدْ، وفي يَضَعُ: ضَعْ، وفي يَقُولُ: قُلْ، وفي يُدَحْرِجُ: دَحْرَجْ، وفي يُجَرِّبُ: جَرَّبْ.

وأما يُكْرِمُ فأصله يُؤَكْرِمُ مثل يُدَحْرِجُ، إلا أن المتكلم لما أضطرَّ إلى النطق باجتماع الهمزتين في قوله: أنا أأَكْرِمُ، وهو مستقل حذفوا الهمزة في جميع أمثلة المضارع طَرْدًا لِلْبَابِ. فلما صاروا إلى الأمر جاؤوا به على قياس الأصل لزوال العلة فقالوا: أَكْرِمْ بفتح الهمزة، كما قالوا دَحْرَجْ. هذا إذا كان الحرف الذي بعد الزائدة متحركاً. فأما إذا كان ساكناً كضاد يَضْرِبُ، وميم يَمْنَعُ، وحاء يَحْمَدُ، ونون يَنْفَعِلُ، وفاء يَفْتَعِلُ فَرِدْ همزةً مكسورةً في

¹⁹⁹ Tahkik eserde (والمضارع) tarzında yazılıdır. Teze konu olan İstanbul nüshasında ise baştaki (و) yoktur. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 452.

²⁰⁰ Söz konusu dört harf şunlardır: (ا-ن-ت-ى) Bkz. İbn-i Yaîş, *Şerhu 'l-Mufaşşal*, 7/6.

²⁰¹ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227b.

²⁰² Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228a.

جميع المواضع إلا فيما انضمت فيه العين: كالصَادِ فِي يَنْصُرُ، والرَاءِ فِي يَقْرُبُ، فَإِنَّكَ تَضُمُّ الهمزة اتباعاً لضمة

العين، فتقول: أَنْصُرُ وَأُقْرِبُ.²⁰³

وأما الغائب الفاعل فإنه يُؤْمَرُ باللام التي تدخل على الفعل المضارع فتجزئه، وذلك قولك: لِيَنْصُرْ زيدٌ،

لِيَحْمَدَ عمرو، لِيَنْصُرَا، لِيَنْصُرُوا، كما تقول: لَمْ يَنْصُرْ - لَمْ يَنْصُرَا - لَمْ يَنْصُرُوا. وكذلك المخاطب المفعول

والمتكلم المفعول يُؤْمَران باللام، تقول: لَتَنْصُرْ - لِأَنْصُرْ - لِئَنْصُرْ.²⁰⁴

فصل

واعلم أن الفعل على ضربين: لازمٌ ومُتَعَدِّ. ²⁰⁵ فاللازم: ما تخصص بالفاعل فلم يتعدّه، نحو قُمْتُ وَقَعَدْتُ.

والمُتَعَدِّي: ما تجاوزَ الفاعلَ فنصب المفعولَ به أو شِبْهَهُ، نحو: ضَرَبْتُ زيدًا، وأَحْدَثْتُ الأَمْرَ. ومما يستدل

به على ذلك أنك تقول: ضَرَبْتُهُ وَأَحْدَثْتُهُ، ولا تقول: ²⁰⁶ (228b) قُمْتُه ولا ²⁰⁷ قَعَدْتُهُ.

وأَسْبَابُ التَّعْدِيَةِ ثَلَاثَةٌ: الهمزة، نحو: جَلَسَ وَأَجْلَسْتُهُ. وتَضْعِيفُ العَيْنِ، نحو: فَرِحَ وَفَرِحْتُهُ. وَحَرْفُ الجَرِّ،

نحو: ذَهَبَ بِهِ وَذَهَبَ إِلَيْهِ.

²⁰³ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228a.

²⁰⁴ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228a.

²⁰⁵ Fiillerin muteaddi ve lâzım diye ikiye ayrılması ile ilgili bilgi için bkz. İbn-i Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 7/62.

²⁰⁶ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228a.

²⁰⁷ (ل) tahkik eserde bulunmamaktadır. Muhakkikler Berlin ve Paris nüshalarında var olduğunu belirtmişlerdir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 454.

وكل من اللازم والمتعدي يكون علاجا نحو: قُتُّ وَقَعِدْتُ وَقَطَعْتُهُ ورَأَيْتُهُ، وغير علاج، نحو: حَسُنَ و قُبِحَ
وَعَدِمْتُهُ وَفَقِدْتُهُ.²⁰⁸ وأما أفعالُ الحواس: فكلها متعدية، نحو: رَأَيْتُهُ و سَمِعْتُهُ وَدُقُّتُهُ وَلَمَسْتُهُ وَسَمِعْتُهُ.²⁰⁹
والمتعدي على ثلاثة أَضْرُب: متعد إلى مفعول واحد كضربته. ومتعد إلى مفعولين كأعطيت زيدا درهما،
وحسبت عمرا فاضلا. ومتعد إلى ثلاثة مفعولين: أعلم الله زيدا عمرا فاضلا.²¹⁰ والأبواب كلها مشتركة
بين اللازم والمتعدي إلا فَعَلَ من الثلاثي، ومن المزيد²¹¹ انْفَعَلَ و اِفْعَالَ و اِفْعَلَّ و اِفْعَنَّالَ و اِفْعَنَّالَى و اِفْعَلَّالَ،
فإنها لا تتعدى.²¹²

و"الحرف": ما جاء المعنى ليس باسم ولا فعلا. وذلك أن الاسم يكون خبرا ومخبرا عنه.²¹³ والحرف لا يكون
خبرا ولا مخبرا عنه. وقد تقدم ذكر أنواعه و بعض احكامه.²¹⁴

فصل

والاسم ثلاثي كرجلٍ وفرسٍ؛ ورباعي كثعلبٍ ودرهمٍ؛ وخماسي كسفرجلٍ وفرزدق.

والفعل ثلاثي كنصر؛²¹⁵ ورباعي نحو دخرج.

²⁰⁸ Tahkik eserde devamında (وعلمته وفهمته) örneklerine de rastlanmaktadır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 454.

²⁰⁹ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b.

²¹⁰ Tahkik eserde, Paris ve Berlin nüshalarında bu örnek الناس عمرا خير biçimde geçmektedir. Karşılaştırma için bkz. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 454.

²¹¹ Tahkik eserde فيه ibaresi geçmektedir. Karşılaştırma için bkz. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 454.

²¹² Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b

²¹³ Burada cümle düşüklüğü olduğu kanaatindeyiz. Çünkü tahkik eserde metin bölümünde böyle bir durum yoktur. Derkenarda bu durum şöyle giderilmeye çalışılmıştır: والفعل يكون خبرا ولا يكون مخبرا عنه: karşılama için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 454.

²¹⁴ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b.

²¹⁵ Tahkik eserde ك yerine نحو yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 454.

فإذا رأيتَ اسماً متمكناً أو فعلاً على أقل من ثلاثة أحرف فاعلم أنه منقوص منه، نحو: يدٍ ودمٍ في الأسماء؛ وقُلٌّ وبعٌ في الأفعال. كما إذا رأيتَ اسماً على أكثر من خمسة أو فعلاً على أكثر من أربعة فاحكم أنه مزيد فيه، ومعرفة ذلك بالاشتقاق.

فصل

والمشتق: ما له أصل يرجع به إليه، وهو عامة الأفعال، ومن الأسماء اسم الفاعل، واسم المفعول والمفعَلِ

والمفعَلِ،²¹⁶ نحو: المبيئُ والمزبَعُ.

والموضوع: خلافه، نحو: الضربُ و القتلُ والحجرُ والمدَرُ.²¹⁷

والصحيح: ما خلا (229a) من حروف المد واللين والتضعيف والهمزة، نحو: رجلٌ وجمَلٌ في الأسماء؛ وقَعَدٌ وجَلَسَ في الأفعال.

وحروف المد واللين: الواو والألف والياء.

والمضاعف على ضربين: ثلاثي ورباعي. فالثلاثي: ما عينه ولامه من جنسٍ واحدٍ و²¹⁸حَقَه أن يُدْعَمَ.

والإدغام: أن يُسَكَّنَ الأولُ ويُدرَجَ في الثاني كقولنا شَدَّ وَمَدَّ. الأصل شَدَدَ وَمَدَدَ، فأسكنتِ الدالُ الأولى وأدرجت في الدال الثانية. وهذا إنما يطرُدُ في الأفعال.

²¹⁶ İsm-i tafdil, sıfat-ı müşebbehe, ismi alet, ismi zaman ve ismi mekânda dâhildir.

²¹⁷ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b.

²¹⁸ Tahkik eserinde bu harfin yerine ف harfî yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 455.

فأما الأسماء فإنما يُدْعَمُ منها ما لا يُلبَسُ، نحو: الرَّادُّ والسَّادُّ والمرَدُّ والمسَدُّ. فأما إذا أدى إلى لبسٍ مثاليٍّ بمثالِ فلا، نحو: الطَّلُّ والمُدُّ والسُّرْدُ والقَيْمُ. ويسمى الأول مدعماً ولا يكون إلا ساكناً، والثاني مدعماً فيه ولا يكون إلا متحركاً. ولا يُفصَلُ بينهما بحركة ولا وقفٍ إلا زال الإدغامُ، نحو: رَدَدَنَّ.

والرُّبَاعِيُّ: ما فَاؤُهُ ولائمه الأولى من جنسٍ واحدٍ وعينه ولائمه الثانية كذلك، نحو: الفِضْفِضَةُ والبُلْبُلَةُ في الأسماء؛ وَعَسَعَسَ وَحَصَّحَصَ في الأفعال.

والمُعْتَلُّ: ما فَاؤُهُ أو عينُهُ أو لائمه حرفٌ من حروفِ المدِّ واللَّينِ، نحو: الوَعْدُ واليُسْرُ ووَعَدَ وَيَسَرَ؛ ونحو: القَوْسُ والجَيْشُ والبَابُ والتَّابُ وَقَالَ وَبَاعَ وَعَوَرَ وَصِيدَ؛ ونحو: الدَّلُّوُّ والظَّبْيُ والعَصَا والرَّحَى وَسَرَوَ وَعَمِيَ وَغَزَا وَرَمَى. ولا تقع الألفُ فاءً، وإنما تقع عيناً أو لائماً. ولا يكون هذه²¹⁹ إلا منقلبة عن واوٍ أو ياءٍ. وتعرف ذلك بالثنية أو الجمع أو بالمضارع أو غير هذا من وجوه التصريف. وذلك قولهم: عصوانٍ، ورحبانٍ، وأبوابٍ، وأنيابٍ، ويقول، ويبيعُ، والخوفُ، والهيبةُ، والغزوُ، والرميُ، وغزوتُ، ورميتُ، وغزوا، ورميًا.²²⁰

والمهموزُ: ما فَاؤُهُ أو عينُهُ أو لائمه همزةٌ. وهي حرفٌ صحيحٌ إلا (229b) أنها تُسْتَثْقَلُ فَتُحَقِّفُ بالقلبِ أو بالحذفِ. فمثال القلب قولهم في بَرٍّ وبُؤْسٍ وبَأْسٍ: بَيْرٍ وبُؤْسٍ و بَأْسٍ. ومثال الحذف قولهم: يَسْأَلُ وَيَرَى، والأصل: يَسْأَلُ وَيَرَى؛ ولهذا قالوا في الأمر: سَلْ وَرَهْ. والهمزة تكون أصليةً كما ذُكرت، وزائدةً في أول الكلمة؛ وهي نوعان:

همزة وصل: وهي التي تزاوُّ لِيَتَوَصَّلَ بها إلى الساكن. وعلامتها أنها تنبُتُ في الابتداء وتسقطُ في الدَّرَجِ.

²¹⁹ Bu ibare tahkik eserinde şekliindedir. Elimizdeki yazma eserdeki biçimin ise sehven yazıldığını düşünmekteyiz. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 456.

²²⁰ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b.

وهمزة القطع:²²¹ وهى التي تزداد لغير هذا المعنى، وعلامتها أنها تبقى ثابتة. فمما فيه همزة الوصل من

الأسماء: اسمٌ - استتٌ - ابنٌ - ابنةٌ - إننمٌ - إننانٌ - إئتتانٌ - امرؤٌ - امرأةٌ - أئمنٌ الله - أئمٌ الله.

ومن الأفعال: انفعَلْ وأخواته، وأفَعَلْ، وأفَاعَلْ نحو: اطَّيَّرَ واثَّقَلْ، ومما يتصلُّ بها من المصدر والأمر. وكذا

الأمرُ من الثلاثي المجرد.

وهمزة القطع نحو: أسودٌ²²² وأفلسٌ وأجمالٌ؛ وفي باب أكرمَ ومصدره وأمره.

الركن الثاني من القاعدة الرابعة²²³

الإعراب: اختلاف آخر الكلمة باختلاف العوامل. وألقابُ حركاته الرفعُ والنصبُ والجرُّ،²²⁴ ويسمى

السكون فيه جزماً.

والبناء: لزومُ آخرها وجهًا واحدًا لا عن عامل. وألقابُ حركاته الضمُّ والكسر والفتح، ويسمى السكون فيه

وقفًا.

²²¹ Bu konu başlığı tahkik eserde وهمزة قطع biçiminde ال almaksızın yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 457.

²²² Sonrasında tahkik eserde وأبيضٌ mevcuttur. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 457.

²²³ Tahkik eserde (في أحكام أواخر الكلم) diye ilâve ibare bulunmaktadır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 457.

²²⁴ Elimizdeki yazma eserin derkenarında;

واعلم أن المتقدمين من النحويين رَجَمَهُم اللهُ لم يراعوا هذه التفرقة من الحركات الإعرابية والبيانية فيسمون الضمَّ رفعًا، والرفع ضمًّا، والنصب فتحًا، والفتح نصبًا. وإنما الخُذَّاق من المتأخرين كانوا يراعونها.

açıklaması bulunmaktadır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 229b.

والمُعْرَبُ من الكَلِمِ شَيْئان: الاسم المَتَمَكِّئُ، والفعل المضارع. والاسم المُعْرَبُ ضربان: منصرف: وهو الذي يدخلُه الرفعُ والنصبُ والجرُّ مع التنوين، نحو: جاءني زيدٌ، ورأيتُ زيدًا، ومررتُ بزيدٍ. وغير منصرف: وهو الذي لا يدخله الجر مع التنوين، وإنما يكون مفتوحًا في موضع الجرِّ، نحو: جاءني أحمدُ، ورأيتُ أحمدًا، ومررتُ بأحمدَ. إلا إذا أُضِيفَ أو دخله الألفُ واللامُ، نحو: بِأحمدِكم وبِالأحمدِ. والاسمُ الذي في آخره ألفٌ واحدةٌ نحو: حُبْلَى و العَصَا يسمَّى مقصورًا. ولا (230a) يظهرُ فيه الإعراب. والاسمُ الذي في آخره ألفٌ بعدها همزةٌ، نحو: الحَمْرَاءُ والكِسَاءُ يسمَّى ممدودًا. ويظهر فيه الإعراب. والاسم الذي في آخره ياءٌ مكسورةٌ ما قبلها كالقاضي تسكن في الرفع والجر ويتحرك في النصب، نحو: جاءني القاضي، ومررتُ بالقاضي، ورأيتُ القاضي. 225

فصل والذي في آخره ياءٌ أو واو ساكنٌ ما قبلها كدُلُو و ظَنِي حكمه حكمُ الصحيح.

فصل والإعرابُ كما يكون بالحركات فقد يكون بالحروف. وذلك في الأسماء الستة مضافةً، وهي: أبوه وأخوه وحموها وفوه وهنوه وذو مالٍ. تقول: جاءني أبوه، ورأيتُ أباه، ومررتُ بأبيه. وفي كِلا مضافًا إلى مضمَرٍ، نحو: جاءني كِلاهُما، ورأيتُ كِليهِما، ومررتُ بكِليهِما. وفي التثنية والجمع على حدها، نحو: جاءني مسلمان ومسلمون، ورأيتُ مسلمين ومسلمين، ومررتُ بمسلمين ومسلمين. 226

فصل واعلم أن الرفعَ علمُ الفاعلية، والنصبَ علمُ المفعولية، والجرُّ علمُ الإضافة.

فالفاعل: ما أُسْنِدَ إليه الفعلُ مُقَدَّمًا عليه؛ ويكون الفاعلُ مُظَهَّرًا، نحو: نصر زيدٌ؛ ومضمَرًا، نحو: نصرتُ وزيدٌ نصرًا.

²²⁵ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 229b.

²²⁶ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 230a.

ومما أُحِقَّ به المبتدأ والخبرُ وهما الاسمان المرفوعان المجردان من العوامل اللفظية للإسناد، نحو: زيدٌ منطلقٌ؛ وعاملها الابتداء.

والمفعول ما أحدثه الفاعلُ أو فعلٌ به أو فيه أو له أو معه، نحو: نصرْتُ نصرًا، وضربتُ زيدًا، وخرجتُ يومَ الجمعةِ، و صليتُ أمامَ المسجدِ، وضربتُه تأديبًا له، وكنْتُ و زيدًا.

ومما أُحِقَّ به الحال نحو: جاءَ زيدٌ راكبًا.

والتَّمييز نحو: طابَ زيدٌ نفسًا.

والإضافةُ نسبةُ شَيْءٍ إلى شَيْءٍ، وذلك على ضربين: أحدهما: إضافةُ فعلٍ أو معناه إلى اسمٍ، وذلك لا يكون إلا بواسطة حرف الجرِّ، نحو: مررتُ بزيدٍ، وزيدٌ في الدارِ. والثاني: إضافةُ اسمٍ إلى اسمٍ، وذلك أن تجمَع.²²⁷ (230b) بينهما فتَجَرَّ الثاني منهما بالأوَّلِ و تُسْقِطُ التَّنوينَ ونونَ التثنيةِ والجمعِ من الأوَّلِ، فتقول: غلامٌ زيدٍ، و صَاحِبًاكَ، وصالِحُو قومِكَ. ويسمى الأوَّلُ مُضَافًا والثَّانِي مُضَافًا إليه. وهذه الإضافةُ تُسَمَّى معنويَّةً. وحكمها تعريفٌ²²⁸ المضاف. ولذا لا يجوز فيه الألف واللام، فلا يقال: الغلامُ زيدٍ.

وأما اللَّفْظِيَّةُ فهي إضافةُ الصِّفَةِ المشبَّهَةِ إلى فاعلها أو مفعولها، نحو: زيدٌ حسنُ الوجهِ، وضاربُ عمرو. فحكمها التَّخْفِيفُ لا التَّعْرِيفُ. ولهذا يجب في المضاف الألف واللام عند التعريف، فيقال: مررتُ بزيدِ الحسنِ الوجهِ، والضاربِ الرَّجُلِ،²²⁹ وفي التنزيل: {...وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ...}²³⁰

²²⁷ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 230a.

²²⁸ Tahkik eserde, bu kelimenin Berlin nüshasında (تعرّف); Paris nüshasında ise (تعرفما) diye yazıldığı belirtilmiştir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 230b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 459.

²²⁹ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 230b.

²³⁰ el-Hacc, 22/35.

وللمُعَرَّبِ تَوَابِعٌ، وَهِيَ خَمْسَةٌ:

التَّوَكِيدُ: جَاءَنِي زَيْدٌ زَيْدٌ، وَزَيْدٌ نَفْسُهُ.

وَالْبَدَلُ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: { إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ. صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ... }²³¹

وَالعَطْفُ بِالْحَرْفِ، نَحْوُ: جَائِنِي زَيْدٌ وَ عَمْرُو.

وَعَطْفُ الْبَيَانِ، نَحْوُ: أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ.²³²

وَالصِّفَةُ، وَ²³³ هِيَ تَتَّبِعُ الْمُوصُوفَ فِي الْإِعْرَابِ وَالْإِفْرَادِ وَالتَّشْبِيهِ وَالْجَمْعِ وَالتَّعْرِيفِ وَالتَّنْكِيرِ وَالتَّذْكِيرِ وَالتَّأْنِيثِ إِذَا كَانَتْ فِعْلاً لَهُ، تَقُولُ: جَاءَنِي رَجُلٌ صَاحِحٌ، وَرَأَيْتُ رَجُلًا صَاحِحًا، وَمَرَرْتُ بِرَجُلٍ صَاحِحٍ، وَالرَّجُلُ الصَّاحِحُ، وَالْمَرْأَةُ الصَّاحِحَةُ. وَتَقُولُ: رَأَيْتُ ابْنَ زَيْدٍ الْكَرِيمِ إِنْ جَعَلْتَ الْكَرِيمَ صِفَةً لِابْنٍ نَصَبْتَهُ، وَإِنْ جَعَلْتَهُ لَزِيدٍ جَرَزْتَهُ. وَعَلَى هَذَا فِقْسُنْ.

فصل

وإِعْرَابُ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ عَلَى الرَّفْعِ وَالنَّصْبِ وَالْجَزْمِ؛ فَارْتِفَاعُهُ بِالْمَعْنَى وَهُوَ وَقُوعُهُ مَوْقِعَ الْاسْمِ، نَحْوُ: زَيْدٌ يَضْرِبُ. وَانْتِصَابُهُ وَانْجِزَامُهُ بِالْحُرُوفِ؛ وَقَدْ ذُكِرَتْ. وَأَمَّا نَحْوُ يَفْعَلَانِ وَيَفْعَلُونَ وَتَفْعَلَانِ وَتَفْعَلُونَ وَتَفْعَلِينَ فَعَلَامَةُ الرَّفْعِ فِيهَا ثَبَاتُ النَّونِ، وَسَقُوطُهَا عَلَامَةُ الْجَزْمِ وَالنَّصْبِ.²³⁴

²³¹ el-Fâtiha 1/6-7.

²³² 'Abdullâh b. Keysebe en-Nehdî'nin Ömer b. el-Hattâb'a hitap ettiği beyitin baş kısmıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 230b; Bağdâdî, *Hızânetu'l-edeb*, 2/352.

²³³ Tahkik eserinde, Paris ve Berlin nüshalarında (ج) harfinin bulunduğu, Leiden nüshasında ise bulunmadığı belirtilmektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 230b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 459.

²³⁴ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 230b.

فصل

وأما المبني من الكلِمِ فجميع²³⁵ الحروف وأكثر الأفعال: الماضي وأمر المخاطب و بعض الأسماء، نحو: مَنْ

وَأَيْنَ وَحَيْثُ وَهؤُلَاءِ، مما (231a) أشبه الحرفَ أو تَضَمَّنَ معناه.²³⁶

والبناء لازِمٌ وعارضٌ. فاللازم ما دُكِرَ. والعارضُ نحو غَلَامِي،²³⁷

وخمسةَ عشرَ من الأسماء؛ ومن الأفعال المضارعُ إذا اتصل به نونُ ضميرِ جماعةِ المؤنثِ نحو: هُنَّ يَفْعَلْنَ،

وبناؤه على السكون.²³⁸

ونون التوكيدِ نحو: هل تَفْعَلْنَ، و بناؤه على الفتح . ونون التوكيد تكون ثقبلةً وخفيفةً ولا يُؤكِّدُ بها إلا

المستقبل؛ وتسقط لأجل البناءِ النونِ التي بعد ألفِ الاثنين، وواو ضميرِ جماعةِ الذكور،²³⁹ وياء ضميرِ

²³⁵ Elimizdeki yazma eserde bu kelimenin başında ف harfi bulunmamaktadır. Tahkik eserde ise bu harf vardır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 230b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 460.

²³⁶ Tahkik eserde akabinde فصل başlığı vardır. karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 460.

²³⁷ örneğinde İbn-i Yaîş, yâ-i mütekellime izafe yapılırken kesrayı mebni harekesi olarak kabul etmektedir. İbn-i Cinnî dâhil bir kısım nahivci ise bunu mebni veya mu'râb harekesi olarak kabul etmeyip, bilakis ya harfine ilişiginden kaynaklanan hareke olduğunu dile getirir. Bkz. İbn-i Yaîş, *Şerhu 'l-Mufaşşal*, 3/32.

²³⁸ Derkenarda على السكون و نون التوكيد يفعلن و بناؤه Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231a.

²³⁹ Tahkik eserde (المذكّر) kelimesi bulunmaktadır. Paris ve Berlin nüshalarında ise bulunmadığı ifade edilmektedir. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 461.

المؤنث. فتحدفُ الواو والياء لالتقاء الساكنين، وتكتفي بالضمّة والكسرة،²⁴⁰ ولا تحذفُ ألف التثنية²⁴¹

لزيادة مدّة فيها، ويفصل بينها²⁴² وبين نون ضمير جماعة المؤنث بألفٍ فيقال هل تَفَعَلْتَانِ. ²⁴³

فصل

الساكنان لا يجتمعان. والساكن إذا حُرِّك حُرِّك إلى ²⁴⁴ الكسرِ أو حُذِفَ، نحو: قُلِ الْحَقُّ، ومررتُ بغلامي

الحَسَنِ، و جاءني غلامًا قاضي، وصالحو القوم، ورأيتُ صالحِي القوم، ومررتُ بصالحِي القوم.

فصل

كل كلمة إذا وقفت عليها وجب إسكان آخرها، تقول: جاءني أحمد، ورأيتُ أحمد، ومررتُ بأحمد، زيدُ

يَضْرِبُ. وما كان مُنَوَّنًا أسقطت منه التنوين والحركة جميعًا في حال الرفع والجر، وأبدلت من التنوين ألفًا

في حال النصب، تقول: هذا زيدُ، ورأيتُ زيدًا، ومررتُ بزَيدٍ. ²⁴⁵

الركن الثالث من القاعدة الرابعة²⁴⁶ فيما يختص بالأسماء التثنية

إذا تُنِّي الاسمُ الحَقُّ بآخره ألفٌ ونونٌ مكسورةٌ أو ياء مفتوحةٌ ما قبلها و نونٌ مكسورةٌ. الألفُ حالة الرفعِ

علامة التثنية، والياء حالة الجرِّ والنَّصْبِ كذلك.

²⁴⁰ gibi. لتكثبن ve لتكثبن.

²⁴¹ Elimizdeki nüshada ألف التثنية diye yazılı bu ibare; tahkik eserde, Paris ve Berlin nüshalarında ألف الاثنين şeklinde geçtiği yazılıdır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 461.

²⁴² Tahkik eserde بينهما yazılıdır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 461.

²⁴³ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231a.

²⁴⁴ Tahkik eserde, Paris nüshasında بالكسر yazılı olduğu belirtilmiştir. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 461.

²⁴⁵ Misallerinde son hareketler sehven yazılmıştır. Metindeki anlatıma göre son hareketleri هذا زيدُ ورأيتُ زيدًا، ومررتُ بزَيدٍ biçiminde olmalıdır. Tahkik eserde doğru şekilde yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 461.

²⁴⁶ Tahkik eserde Berlin ve Paris nüshalarında ek olarak التصريف yazılı olduğu belirtilmektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 461.

والنون عوضٌ من²⁴⁷ الحركة والتنوين²⁴⁸ في الواحد. فإن كان في آخره ألفٌ ثالثةٌ رُدَّتْ إلى أصلِها، نحو: عصوانٍ ورَحِيَّانٍ. وإن كانت فوق الثالثة لم تُقَلَّبْ إلا ياءً، نحو: أَعْشِيَّانٍ وحُبَلِيَّانٍ وحُبَارِيَّانٍ. وإن كان (231b) في آخره همزة لم تُقَلَّبْ إلا في نحو حَمْرَاءٍ وصَحْرَاءٍ فإنها تُقَلَّبُ واوًا، نحو: حَمْرَاوَانٍ وصَحْرَاوَانٍ.

فصل

ويَجْعَلُ الاثنان على لفظ الجمع إذا كانا متصلين كقولك: ما أَحْسَنَ رُؤُوسَهُمَا، وفي التنزيل: {...فَقَدَّ صَعَتٌ قُلُوبُكُمَا...}²⁴⁹ وفي المنفصلين: فُرْسَاهُمَا وَعُلَامَاهُمَا.²⁵⁰

الجمع على ضربين:

مُصَحَّحٌ: وهو ما صَحَّ فيه بناءٌ واحدٍ. ومُكَسَّرٌ: وهو ما انكسر فيه بناءٌ واحدٍ، نحو: رِجَالٌ وكُتُبٌ وأُسْدٌ في جمع رَجُلٍ وكِتَابٍ وَأَسَدٍ. والمُصَحَّحُ على ضربين: مذكَّرٌ و مؤنَّثٌ. فالمذكَّر: يلحقُ آخره واوٌ مضمومٌ ما قبلها ونونٌ مفتوحةٌ أو ياءٌ مكسورةٌ ما قبلها ونونٌ مفتوحةٌ. فالواوُ حالةُ الرفعِ علامةُ الجمعِ كالألفِ في التثنيةِ والياءِ علامةُ الجرِّ والنصبِ كذلك. والنون عوضٌ من الحركة والتنوين.²⁵¹ تقول: جاءني مسلمون، ومررتُ بمُسلمين، ورأيتُ مُسلمين.

فصل

²⁴⁷ Bu edat tahkik eserinde en biçiminde yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 462.

²⁴⁸ Tahkik eserinde bu iki kelimenin yazımında الحركة والتنوين şeklinde takdim ve tehir vardır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 462.

²⁴⁹ et-Tahrîm, 66/4.

²⁵⁰ Tahkik eserinde devamında Berlin ve Paris nüshalarında ek olarak فصل yazılı olduğu belirtilmektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 462.

²⁵¹ Tahkik eserinde bu iki cümle takdim ve tehir ve النون حالة الجر والنصب كذلك. والياء عوضٌ من الحركة والتنوين yapılarak yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 463.

والاسم الذي في آخره ألفٌ إذا جُمع بالواو والنون حُدِفَتْ أَلْفُهُ و بقی ما قبلها على الفتح، كقولك: هم

الأغلون، ومررتُ بالأغلين، ورأيتُ الأغلين. وكذلك المصنطفونَ والمرضونَ والمصنطفينَ والمرضينَ.²⁵²

فإذا²⁵³ كان في آخره ياء مكسورٌ ما قبلها كالقاضي والغازي حُدِفَتْ يَأُوهُ و ضُمَّ ما قبل الواو وكُسِرَ ما قبل

الياء، فقيل: هُم قاضونَ وغازونَ، ورأيتُ قاضينَ وغازينَ، ومررتُ بقاضينَ وغازينَ. وكذا المصنطفونَ والمرضونَ

والمصنطفينَ والمرضينَ.²⁵⁴

والمؤنثُ يُلْحَقُ²⁵⁵ آخره ألفٌ وتاءٌ، نحو: مسلماتٌ وصالحاتٌ. وهذه التاءُ مرفوعةٌ حالةُ الرفع، ومكسورةٌ

حالةُ الجر والنصب، تقولُ: جاءتني مسلماتٌ، ومررتُ بمسلماتٍ، ورأيتُ مسلمات.²⁵⁶

فصل

الجمع الذي بالواو والنون خاصٌ في أسماء العقلاء وصفاتهم. والذي بالألفِ والتاءِ عامٌّ فيهم وفي غيرهم،

وكذلك المكسّر.

فصل (223a)

والجمعُ المصححُ، وما كان من المكسّرِ على أفعلٍ كأفلسٍ، وأفعالٍ كأفراخٍ، وأفعلَةٍ كألسنةٍ، وفعلَةٍ

كغلمةٍ جمع قلةٍ، وما عدا ذلك جمع كثرةٍ.²⁵⁷

²⁵² Derkenarda açıklamaları mevcuttur. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231b.

²⁵³ Tahkik eserde şeklinde başlamaktadır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 463.

²⁵⁴ Derkenarda izahatı bulunmaktadır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 231b.

²⁵⁵ Tahkik eserde تُلْحَقُ yazılıdır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ', 463.

²⁵⁶ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 232a.

²⁵⁷ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 232a.

فصل

كل اسم على فَعْلَةٍ إذا جُمِعَ بالألف والتاء حُرِّكَتْ عينُه، نحو: تَمَرَاتٍ وَرَكَعَاتٍ. والصفة والمضاعف والمعتلُّ العينِ باقي على السكون كعَبَلَاتٍ وَصَحْمَاتٍ وَجَدَّاتٍ وَجُوزَاتٍ وَبَيْضَاتٍ. وما كان على فَعْلَةٍ بضم الفاء حُرِّكَتْ عينُه بالضم والفتح، نحو: عُزْفَاتٍ، وَعُرْفَاتٍ؛ ظُلُمَاتٍ وَظُلْمَاتٍ. وقد يُسَكَّنُ نحو: حُطَّوَاتٍ.

فصل

ويُجْمَعُ الجمعُ فيقالُ: أَكْلَبٌ وَأَكَالِبٌ، وَأَعْرَابٌ وَأَعَارِيبٌ، و أُسُورَةٌ وَأَسَاوِرٌ. وقالوا: جِمَالَةٌ وَرِجَالَةٌ وَبُيُوتَاتٌ وَطُرُقَاتٌ في جمعِ جِمَالٍ وَرِجَالٍ وَبُيُوتٍ وَطُرُقٍ. وليس ذلك بقياسٍ.

فصل

الاسم المفرد الذي يقع على الجمع فيُمَيِّزُ بينه وبين واحده بالتاء غالبٌ في الأشياء المخلوقة دون المصنوعة، وذلك نحو تَمْرٍ وَتَمْرَةٍ وَبَقْرٍ وَبَقْرَةٍ وَهَامٍّ وَهَامَّةٍ وَقَطَاً وَقَطَاةً وَسَحَابٍ وَسَحَابَةٍ وَدَجَاجٍ وَدَجَاجَةٍ

وَحَمَامٍ وَحَمَامَةٍ وَمَطِيٍّ وَمَطِيَّةٍ. ونحو سَفِينٍ وَسَفِينَةٍ وَلَبَنٍ وَلَبَنَةٍ وَحَلَقَةٍ وَحَلَقَةٍ قَلِيلٍ.²⁵⁸

فصل

ومن أسماء الجموع ما لا واحد له من لفظه كالفُؤُومِ والنِّسْوَةِ والدُّودِ والإِبِلِ. وما له واحد من لفظه كالرَّكْبِ والصَّخْبِ والحَدَمِ والأدَمِ والصُّحْبَةِ والحَمِيرِ والحَامِلِ والباقِرِ والتَّوَامِ والسَّرَاةِ.²⁵⁹

²⁵⁸ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 232a.

²⁵⁹ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 232a.

وَفَعَالٍ فِي الرَّبَاعِيَّاتِ كُلِّهَا وَمَا أُلْحِقَ بِهَا، نَحْوُ ثَعْلَبٍ وَتَعَالِبٍ، وَجَدُولٍ وَجَدَاوِلٍ، وَدِرْهَمٍ وَدَرَاهِمٍ.

وَفَعَالِيلٌ فِي فِعْلَالٍ وَفُعْلُولٍ وَفِعْلِيلٍ، نَحْوُ قِرْطَاسٍ وَقِرَاطِيسٍ، وَتُقُولٍ وَتَأْلِيلٍ، وَفَنَادِيلٍ وَفَنَادِيلٍ. وَكَذَا كُلُّ مَا

كَانَ قِيَاسًا مُطَرِّدًا. 262

التصغير 263

الاسم المعرب إذا صُعِّرَ ضَمَّ أَوَّلُهُ وَفَتَحَ ثَانِيَهُ وَأَلْحَقَ يَاءً ثَالِثَةً سَاكِنَةً؛ وَأَمَثَلَتْهُ ثَلَاثَةٌ: فُعَيْلٌ وَفُعَيْعِلٌ وَفُعَيْعِيلٌ كَفَلَيْسٍ وَدُرَيْهِمٍ وَدُنَيْبِيرٍ. وَقَالُوا: أُجَيْمَالٌ وَحُبَيْلَى وَحُمَيْرَاءُ وَسُكَيْرَانٌ لِلْمَحَافِظَةِ عَلَى الْأَلْفَاتِ. وَتَقُولُ فِي مِيزَانَ وَبَابِ وَنَابٍ: مُؤَيِّزِينَ وَبُؤَيْبٌ وَنُيَيْبٌ. وَفِي عِدَّةٍ وَعَيْدَةٌ، وَفِي يَدٍ يُدَيِّتٌ، تَرْجِعُ إِلَى الْأَصْلِ. وَتَاءُ التَّانِيثِ الْمَقْدَرَةُ فِي الثَّلَاثِي تَثْبُتُ فِي التَّصْغِيرِ إِلَّا مَا شَدَّ مِنْ نَحْوِ (233a) عُرَيْسٍ وَعُرَيْبٍ. وَلَا تَثْبُتُ فِي الرَّبَاعِيِّ، كَقَوْلِكَ: عَقَيْرِبٌ، إِلَّا مَا شَدَّ مِنْ قُدَيْدِيمَةٍ وَوُرَيْيَةٍ. وَجَمَعَ الْقَلَّةُ يَصْغُرُ عَلَى بِنَائِهِ، نَحْوُ أَكَيْلِبٍ وَأَجَيْمَالٍ وَأَلَيْسِنَةٍ وَعُلَيْمَةٍ. جَمَعَ الْكَثْرَةُ يُرَدُّ إِلَى وَاحِدِهِ ثُمَّ يُجْمَعُ جَمْعَ السَّلَامَةِ، نَحْوُ شَوْيَعِرُونَ وَمُسَيِّجِدَاتٍ فِي شَعْرَاءٍ وَمَسَاجِدٍ؛ وَإِلَى جَمْعِ قَلْتِهِ إِنْ وُجِدَ، نَحْوُ عُلَيْمَةٍ فِي غِلْمَانٍ، وَإِنْ شَعَتْ عُلَيْمُونَ. 264

وَتَحْقِيرِ التَّرْحِيمِ: أَنْ تُحَرِّفَ الزَّائِدَةُ، نَحْوُ زُهَيْرٍ فِي أَزْهَرٍ، وَحُرَيْثٍ فِي حَارِثٍ. 265 وَتَقُولُ فِي غَيْرِ الْمَجْرِيَّةِ: ذَيًّا

وَيَيًّا فِي ذَا وَتَا، وَالذَّيًّا وَاللَّتْيَا فِي الَّذِي وَالَّتِي.

التذكير والتأنيث 266

²⁶² Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 232a.

²⁶³ Tahkik eserde öncesinde فصل yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 232b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 466.

²⁶⁴ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 232b.

²⁶⁵ Derkenarda açıklaması bulunmaktadır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233a.

²⁶⁶ Tahkik eserde bu başlık bulunmamaktadır. Yalnız فصل yazılıdır. Muhakkikler elimizdeki yazma eserdeki başlığın Paris ve Berlin nüshalarında da bulunduğu belirtilmektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233a; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 467.

علامة التأنيث في الأسماء المتمكنة شيئان: التاء التي تنقلب هاءً في الوقف مفتوحًا ما قبلها.²⁶⁷ والألف الزائدة المقصورة أو الممدودة في حُبلى و بُشرى وحمراء وصحراء.

والمذكر والمؤنث كلاهما على ضربين:

حقيقي: وهو الخلقى، نحو: الرجل والمرأة. ومجازي: وهو الوضعي، نحو: الثوب والعمامة. والحقيقي أقوى، ولهذا أُثِّتَ فعله سواء تقدم أو تأخر، نحو: حَسُنَتِ الْمَرْأَةُ وَالْمَرْأَةُ حَسُنَتْ. ولم يجز: حَسُنَ الْمَرْأَةُ، وجاز: حَسُنَ العمامة. ولحاق العلامة للفرق بين المذكر والمؤنث في الصفات هو الأصل، نحو: صَالِحٌ وَصَالِحَةٌ، وَكَرِيمٌ وَكَرِيمَةٌ، وَسَكَرَانٌ وَسَكَرَى، وَأَحْمَرٌ وَحَمْرَاءٌ. وما خالف ذلك فمؤول.²⁶⁸

فصل

ومن الاسماء المؤنثة ما لا علامة فيه، وهي أنواع

منها:²⁶⁹ النَّفْسُ وَالسِّنُّ وَالْأُذُنُ وَالْعَيْنُ²⁷⁰ وَالْيَدُ وَالرِّجْلُ وَالْقَدَمُ وَالسَّاقُ وَالْعَضُدُ وَالْكَفُّ وَالْيَمِينُ وَالشِّمَالُ وَالذِّرَاعُ وَالْكَرَاعُ وَالْإِصْبَعُ وَالْبَنْصِرُ وَالْخِنْصِرُ وَالْإِبْهَامُ وَالضَّبْعُ وَالْكَبِدُ وَالْكَرْشُ وَالْفَحْتُ وَالْقَتْبُ

²⁶⁷ Tahkik eserde قبلها ما قبلها ibaresi bulunmamaktadır. Karşılaştırma için Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 467.

²⁶⁸ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233a.

²⁶⁹ Tahkik eserde bu kelime diye geçmektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 333a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 467.

²⁷⁰ Tahkik eserde bu kelime geçmemektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 333a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 467.

وَالْوَرِكُ وَالْفَخِذُ وَالْعَجْزُ²⁷¹ وَالْإِسْتُ وَالسَّنَةُ وَالْعَقِبُ وَالرَّحِمُ²⁷² وَمِنْهَا²⁷³ وَالْقِدْرُ وَالذَّارُ وَالنَّارُ وَالسَّقَطُ
وَالكَّاسُ وَالْفَاسُ وَالنَّعْلُ وَالْفَهْرُ وَالسُّوقُ وَالْبَيْتُ وَالْعَيْزُ وَالْحَالُ وَالطَّسْتُ وَالشَّمْسُ²⁷⁴ وَأَسْمَائُهَا وَالْأَرْضُ
وَالسَّمَاءُ وَالضُّحَى وَالْحَرْبُ وَالْقَوْسُ وَالسَّرَاوِيلُ. (233b) وَالْعَرُوضُ²⁷⁵ وَالذَّنُوبُ²⁷⁶ وَالْحَدُورُ وَالْمُهْبُوطُ وَالصَّعُودُ
وَمُوسَى وَالْحَدِيدُ وَالْمُنْجِنُونَ وَالْمُنْجِنِيقُ وَالْعَقْرَبُ وَالْأَرْنَبُ وَالْعَقَابُ وَالرَّحْلُ وَالْحُرُورُ وَالضَّبْعُ وَالْأَفْعَى وَالْعَنْكَبُوتُ
وَالْقُدُومُ.²⁷⁷

ومما يذكر ويؤنث:

²⁷¹ Tahkik eserde bu kelime geçmemektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 467.

²⁷² Tahkik eserde bu kelime geçmemektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 467.

²⁷³ Tahkik eserde bu kelime geçmemektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 467.

²⁷⁴ Derkenarda devamında işaretle الإِعْصَارُ وَالنَّسِيمُ olduğu yazılıdır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233a.

²⁷⁵ Derkenarda bu kelimenin anlamı için مِيزَانُ الشَّعْرِ şeklinde açıklama yer almaktadır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233b.

²⁷⁶ Tahkik eserde bu isim geçmemektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233b; Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 468.

²⁷⁷ Tahkik eserde الْقُدُومُ وَالْعَنْكَبُوتُ وَالضَّبْعُ وَالْأَفْعَى وَالْحُرُورُ وَالرَّحْلُ وَالْعَقَابُ وَالْأَرْنَبُ وَالْعَقْرَبُ örnekleri bulunmamaktadır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 468.

الهُدَى وَالنَّوَى وَالسُّرَى وَالْقَفَا وَالْمِثْثُ وَالْعُنُقُ وَالْعَاتِقُ وَالْإِبْطُ وَاللِّسَانُ وَالسُّلْطَانُ وَالسُّلْمُ وَالسِّلَاحُ وَدِرْعُ الْحَدِيدِ
وَالسِّكِّينُ وَالصَّاعُ وَالذَّلْوُ وَالسَّبِيلُ وَالطَّرِيقُ وَالْأَضْحَى وَالْعَسَلُ وَالضَّرْبُ وَالْمُنُونُ وَالطَّاعُوتُ وَالْعُرْسُ وَالْفَلَكَ
والمسند والحانوث. 278

فصل

وكل جمع مؤنث غير²⁷⁹ الجمع السلامة بالواو والنون، نحو: مسلمون؛ تقول: جاء الرجال والنساء، وجاءت
الرجال والنساء، وفي التنزيل: {... إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ...}.²⁸⁰ وأما أسماء الجموع فمؤنثة، نحو: الإبل
والذود والحيل والغنم والوحش والأروى والعرب وكذا التمر والتحل وكل ما بينه وبين واحده التاء أو ياء
التسبب. والتعم يذكر ويؤنث. والقوم قد يؤنث. والبنون مؤنث.²⁸¹ وأما نحو الناس والورى والبشر والأنام
فمذكر. 282

فصل

والأعداد تأنيثها على عكس تأنيث ما عليه أكثر الكلام. فالتاء فيها علامة التذكير، وسقوطها علامة
التأنيث. وذلك من الثلاثة إلى العشرة، تقول: ثلاثة رجالٍ وثلاثُ نسوةٍ وأربعة أيامٍ وأربع ليالٍ. وما قبل
الثلاثة باق على القياس، تقول: واحدٌ وواحدةٌ وإثنانٍ وإثنتان. وإذا جاوزت العشرة أسقطت التاء من العشرة
في المذكر وأثبتتها في المؤنث وكسرت الشين أو سكنتها، وما ضممت إلى العشرة باق على حاله إلا

²⁷⁸ Tahkik eserde المسند والحانوث والفلك والعُرسُ وörnekleri yoktur. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 468.

²⁷⁹ Tahkik eserde bu edatın yerine لا kullanılmıştır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 468.

²⁸⁰ el-Mümtehine 60/12.

²⁸¹ Tahkik eserde البنون مؤنث وibaresi bulunmamaktadır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 468.

²⁸² Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233b.

الواحدة.²⁸³ تقول في المدكر: أَحَدَ عَشَرَ واثنا عَشَرَ وثلاثة عَشَرَ إلى تسعة عَشَرَ؛ وفي المؤنث إحدى عَشَرَ واثنا عَشَرَ وثلاث عَشَرَ إلى تسع عَشَرَ²⁸⁴ وما في آخره (234a) الواو والنون نحو العشرون والثلاثون مستو فيه المدكر والمؤنث. وكذا المائة والألف. وقالوا: الأَوَّل والأولى والثاني والثانية والثالث والثالثة والعاشر والعاشيرة، فعادوا إلى أصل القياس. والحادي عَشَرَ والحادية عَشَرَ والثاني عَشَرَ والثانية عَشَرَ إلى التاسع عَشَرَ والتاسعة عَشَرَ، تَبْنِي الاسمين على الفتح كما في أَحَدَ عَشَرَ.²⁸⁵

فصل

ولكون الأعداد مبهمة تحتاج إلى مُمَيِّز. ومميزها مجرور ومنصوب والمجرور: مجموع ومفرد. فالمجموع مُمَيِّز الثلاثة إلى العشرة. وحقه أن يكون جمع قلة، نحو: ثلاثة أَفْلَسٍ وأربعة غِلْمَةٍ؛ إلا إذا لم يوجد به، نحو: عَشْرَةٌ دِرَاهِمٍ. والمفرد مُمَيِّز المائة والألف وما يتضاعف منهما، نحو: مائة دِرَاهِمٍ ومائتا دِرَاهِمٍ وثلاثمائة دِرَاهِمٍ وألف رَجُلٍ وألفا رَجُلٍ وثلاثة آلاف رَجُلٍ²⁸⁶

والمنصوب مُمَيِّز أَحَدَ عَشَرَ إلى تسعة وتسعين. ولا يكون إلا مفردا. تقول: أَحَدَ عَشَرَ رَجُلًا وإحدى عَشَرَ امرأةً واثنا عَشَرَ دِرَاهِمًا واثنتا عَشَرَ عَيْنًا وتسعون نَعْجَةً.²⁸⁷

التنبيه:²⁸⁸ إذا نسبت إلى اسم زدت في آخره ياءً مشددةً مكسورةً ما قبلها. وذلك على ضربين:

²⁸³ Tahkik eserde حال الواحدة على yazılıdır. Muhakkikler Paris nüshasında واحدة yazılı olduğunu ifade etmektedirler. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 469.

²⁸⁴ Tahkik eserde cümlesi bulunmamaktadır. وفي المؤنث إحدى عَشَرَ واثنا عَشَرَ وثلاث عَشَرَ إلى تسع عَشَرَ Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 233b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 469.

²⁸⁵ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' , (Yazma Nüshalar, 2688), 234a.

²⁸⁶ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 234a.

²⁸⁷ Bu ibare, ayet-i kerimede {...لَهُ تَسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً...} şeklinde geçmektedir. Musannif kısmi iktibas yapmıştır. Karşılaştırma için bkz. Sa'd 38/23; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , (Yazma Nüshalar, 2688), 234a.

²⁸⁸ Tahkik eserde bu kelimenin yerine sadece فصل başlığı bulunmaktadır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' , (Yazma Nüshalar, 2688), 234a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 468.

حقيقي كهاشي²⁸⁹ وغير حقيقي نحو كُرسي وبردي. وحقه أن تُحذف منه تاء التانيث ونون الجمع، نحو: بصري وقنسري. وأن يقال في نحو نمر و دئل: نمرى ودؤلي بالفتح. وفي نحو حنيقة وجهننة وشنوثة: حنفي وجهي و شني. وفي نحو علي وأميّة: علوي وأموي. وفي نحو حنيف وهذيل: حنفي وهذيلي. وأما نحو بدوي وثقي وفرشي فشاذ.²⁹⁰

فصل

وإذا نسب إلى الجمع وردّ إلى واحده كفرصي و صحفي ومسجدي، ولم يُقل فراضي ولاصحي ولا مساجدي إلا إذا كان علما، نحو: كلابي ومعافري أو جاريا مجراه، نحو أنصاري وأعرابي. (234b) وأما أسماء الجموع فحكمها حكم المفردات.²⁹¹

الركن الرابع من القاعدة الرابعة في الأسماء المتصلة بالأفعال

المصدر هو الاسم الذي يصدر عنه الفعل، كالقتل والضرب، فإن قتل (239a) وضرب صادران عنهما مشتقان منهما. وبنائهما من الثلاثي يتفاوت كثيرا إلا أن الغالب في فعل إذا كان متعديا "فعل" و إذا كان لازما "فعل" نحو: نصره نصرًا، وضربه ضربًا، ومنعه منعا، وقعد قعودًا، وجلس جلوسًا، وسنح سنوحًا.

²⁸⁹ Tahkik eserde bu kelimenin devamında müşteri nisbet ismi yer almaktadır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ*, (Yazma Nüshalar, 2688), 234a; Mutarrizî, *el-İknâ*, 469.

²⁹⁰ Derkenarda yazılıdır ve القياس أن يقال ثقيبي وفرشي. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ*, (Yazma Nüshalar, 2688), 234a.

²⁹¹ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ*, (Yazma Nüshalar, 2688), 234b.

وقد يَجِيءُ²⁹² "فِعْلَةٌ" بالكسر كَالْقَعْدَةِ وَالْجِلْسَةِ وَالرِّكْبَةِ. وَيَجِيءُ لغير الحال كَالشَّعْرَةِ وَالذَّرِيَّةِ، كما يَجِيءُ "فِعْلَةٌ" لغير المرة كَالرَّغْبَةِ وَالرَّهْبَةِ.

اسم الفاعل بناؤه من فَعَلَ مُتَعَدِيًّا كَانَ أو لَازِمًا عَلَى "فَاعِلٍ" كَنَاصِرٍ، وَضَارِبٍ، وَمَانِعٍ، وَقَاعِدٍ، وَجَالِسٍ، وَذَاهِبٍ. وَمِنْ فَعَلَ إِذَا كَانَ مُتَعَدِيًّا عَلَى "فَاعِلٍ" كَحَامِدٍ، وَعَالِمٍ. وَإِذَا كَانَ لَازِمًا عَلَى "أَفْعَلٍ" كَأَنْجَلٍ، وَأَعْيَنٍ، وَأَعْوَرَ، أَعْمَى؛ وَمَوْثِقَهُ "فَعْلَاءٌ". وَعَلَى "فَعَلٍ" كَفَرَّقٍ، وَلَبِقٍ، وَصَبَّ، وَطَبَّ؛ وَقَدْ يَجْتَمَعَانِ كَجَرِبٍ، وَأَجْرَبٍ، وَكَدِرٍ، وَأَكْدَرَ. وَعَلَى "فَعْلَانٍ" كَعَطْشَانٍ؛ وَمَوْثِقَهُ "فَعْلَاءٌ" كَعَطْشَى. وَعَلَى "فَعِيلٍ" كَسَعِيدٍ، وَشَقِيٍّ. وَعَلَى "فَاعِلٍ وَفَعْلٍ" كَسَالِمٍ، وَجَدَلٍ،²⁹³ وَكَثَّ. وَهَذَا كُلُّهُ مَذْكُورٌ مَا عَدَا أَفْعَلَ. وَمِنْ فَعَّلَ عَلَى "فَعِيلٍ" كَطْرِيفٍ، وَلَطِيفٍ، وَشَرِيفٍ. وَمَا خَالَفَ هَذَا ذُكِرَ كَسَهْلٍ، وَصَعْبٍ، وَحَسَنٍ، وَحَسِينٍ، وَأَسْمَرَ، وَأَدَمَ.

²⁹² Tahkik eserde devamında konu ile ilgili şu cümleler bulunmaktadır:

على العكس، نحو: عدا الفرس عدواً، وعجز عجزاً، وسره سروراً، وخصه خصوصاً. وقد يجتمعان لواحد، نحو: جده جَدًّا وجوداً، وسكت سكتاً وسكوتاً. وقد يأتي "فعلٌ" مشتركا بينهما، نحو: سخ الماء سخاً، و سخ بنفسه سخاً، وكفه و كفت بنفسه كفاً.

وفي "فعلٌ" إذا كان متعدياً "فعلٌ" أيضاً، نحو: حمده حمداً، وفهمه فهماً. وإذا كان لازماً "فعلٌ" نحو: تعب تعباً، وخذب خذباً. وقد يجيء على العكس، نحو: عمله عملاً، وخذر خذراً، وخرذ خرداً، وحميت الشمس حمياً.

وفي "فعلٌ" "فعلَةٌ" نحو: طرُفت طرَافَةً، ولطُفت لطَافَةً. وأما الرُّباعية وذوات الزوائد فقياس المصدر فيهما مطردٌ كما هو في ترجمة كل باب. إلا أنهم قالوا في معتل العين من أفعل واستفعل: أقام إقامةً، واستقام استقامةً معوضين التاء من ألف المصدر أو العين. وقالوا في المعتل اللام والمهموزها من "فعلٌ": رَبَيْتُهُ تَرْبِيَةً وَهَنَأْتُهُ تَهْنِئَةً، بتعويض التاء من ياء تفعيلٍ. وكسروا عين التفعّل والتفاعل من المعتل اللام، فقالوا: تَبَقَّى تَبَقْيًا، وتصابى تصابياً لأجل الباء.

وبناء المرّة من الثلاثي على "فعلَةٌ" نحو: ضَرَبَ ضَرْبَةً، وشرب شربةً، وقام قومةً، ورمى رميةً. وهو مما عدها على المصدر المستعمل بزيادة التاء كالإكرامة، والتعريسة، والانطلاق، والابتسام. وأما في آخره التاء فلا يتجاوز به المصدر المستعمل بعينه، تقول: قاتلته مقاتلةً واحدةً، وكذا الإقامة والابتسام والدخرجة والضرب والحال "فعلَةٌ" بالكسر، كالقعدة، والجلسة، والركبة.

Bu bölümler elimizdeki yazma eserde konu ile ilgili başlık altında yer almamaktadır. Söz konusu bu cümleler ism-i âlet başlığının işlendiği Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 240b-241a sehven yazılı olduğunu saptamış bulunmaktayız. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 239a-241a; Mutarrizî, *el-İknâ*, 480-481.

²⁹³ Tahkik eserde bu kelime ve خذل diye yazılmıştır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 239a; Mutarrizî, *el-İknâ*, 481.

ومن الرباعي وذوات الزوائد على وزن المضارع، لا تصنع شيئاً غير أن تضع الميم موضع الزائد. إلا في ثلاثة أبواب: تَفَعَّلَ، و تَفَاعَلَ، و تَفَعَّلَ فَإِنَّكَ²⁹⁴ الحرف الرابع في اسم الفاعل، وهو مفتوح في المضارع منها كَمَتَجَنَّبٍ، و مَتَامَثِلٍ، و مُتَدَحْرَجٍ.

ومن أمثلة المبالغة

فَعَّالٌ، وَفَعُولٌ، وَمِفْعَلٌ، وَمِفْعَالٌ، وَمِفْعِيلٌ، وَفِعِيلٌ، وَفُعَّالٌ، وَفُعَّالٌ، وَفُعْلَةٌ؛ كَفَتَّالٌ، وَضَرَّابٌ، وَكِرَّارٌ، وَفَرَّارٌ، وَكُتُوبٌ، وَضُرُوبٌ، وَفَرُورٌ، وَفَقُولٌ، وَحَسُوءٌ، وَعَصِيٌّ، وَبَغِيٌّ - وَالْأَصْلُ: ²⁹⁵عَصُوبِيٌّ، وَبَعُوبِيٌّ. وَمِدْفَعٌ، وَمَحْرَبٌ، وَمِطْعَامٌ، وَمِطْعَانٌ، وَمِعْطِيرٌ، وَمِسْكِينٌ، وَخَمِيرٌ، وَسَكِيرٌ، (239b)

و طُؤَالٌ، وَكُبَّارٌ بِالتَّخْفِيفِ وَالتَّشْدِيدِ؛ ، وَنُكْحَةٌ، وَطُلُقَةٌ، وَيَسْتَوِي الْمَذَكَرُ وَالْمُؤَنَّثُ فِي فَعُولٍ وَمِفْعَلٍ، وَمِفْعَالٍ، وَمِفْعِيلٍ. وَتَدْخُلُ تَاءُ الْمِبَالِغَةِ فِي فَعَّالٍ، وَفَاعِلٍ وَفَعُولٍ، وَمِفْعَالٍ، فَيَسْتَوِي الْمَذَكَرُ وَالْمُؤَنَّثُ فِيهَا كَعَلَامَةٍ، وَنَسَابَةٍ، وَرَاوِيَةٍ، وَفَرُوقَةٍ، وَبِحَذَامَةٍ.

فصل

وَيُجْمَعُ فَاعِلٌ عَلَى "فُعَّالٍ، وَفُعْلٍ، وَفُعْلَةٍ" كَمِنَّاغٍ، وَمُنَّعٍ، وَصُؤَامٍ، وَصُيِّمٍ، وَغِيَابٍ، وَغِيَّبٍ، وَغُرِّيٍّ، وَكَنْبَةٍ، وَخَوْنَةٍ، وَخَوَكَةٍ، وَبَاعَةٍ.

وَيُجْمَعُ الْمُعْتَلُ اللَّامُ عَلَى "فُعْلَةٍ" كَعُرَاةٍ، وَدُعَاةٍ، وَرُمَاةٍ، وَقُضَاةٍ. وَفَاعِلَةٌ عَلَى "فَوَاعِلٍ" كَقَوَابِلٍ وَضَوَارِبٍ. وَفَاعِلٌ فِي مَعْنَاهَا عَلَى "فَوَاعِلٍ وَفُعَّالٍ" كَخَوَائِضٍ وَخَيْضٍ.

²⁹⁴ Elimizdeki yazma eserde cümle düşüklüğü bulunmaktadır. Tahkik eserde bu kelimenin تَكْسِيرُ olduğu yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İkna'* (Yazma Nüshalar, 2688), 239a; Mutarrizî, *el-İkna'*, 481.

²⁹⁵ Tahkik eserde bu kelimenin başında و yoktur. Sadece Berlin nüshasında olduğu belirtilmektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İkna'* (Yazma Nüshalar, 2688), 239a; Mutarrizî, *el-İkna'*, 482.

وَيُجْمَعُ أَفْعَلٌ وَفَعْلَاءٌ عَلَى "فُعَلٍ" تَقُولُ: رِجَالٌ وَنِسَاءٌ نُجِلٌ وَقُبٌّ وَوُغَعٌ وَجِدٌّ بِكَسْرِ الْجِيمِ لِأَجْلِ الْيَاءِ، وَمِثْلَهُ بِيضٌ وَعَيْنٌ.

وَيُجْمَعُ فَعْلَانٌ وَفَعْلَى عَلَى "فِعَالٍ" تَقُولُ: رِجَالٌ وَنِسَاءٌ عِطَاشٌ وَرِوَاءٌ. وَعَلَى "فَعَالَى" كَسْكَارَى وَحِيَارَى. وَقَدْ نَصَّمُ الْفَاءُ فِي أَرْبَعَةٍ مِنْهَا وَهِيَ: سُكَارَى، وَكَسَالَى، وَغُبَارَى، وَغَجَالَى.

وَيُجْمَعُ فَعِيلٌ²⁹⁶ عَلَى "فُعَلَاءَ" كَطَرْفَاءَ وَكُرْمَاءَ وَكُبْرَاءَ. وَعَلَى "فِعَالٍ" كَطِرَافٍ وَكِرَامٍ وَشِدَادٍ.

وَالْمِضَاعِفُ وَالْمَعْتَلُ اللَّامُ عَلَى "أَفْعِلَاءَ" كَالْبَيَاءِ وَأَطْبَاءَ وَأَغْنِيَاءَ وَأَقْوِيَاءَ. وَفَعِيلَةٌ عَلَى "فَعَائِلٍ" كَصَبَائِحَ وَصَعَائِرَ. وَأَمَّا خَلِيفَةٌ وَخُلَفَاءُ فَعَلَى تَقْدِيرِ حَذْفِ التَّاءِ.

اسم المفعول من الثلاثي على وزن "مفعول" كمنصورٍ ومسئودٍ ومقولٍ ومبيعٍ، والأصل: مقوولٌ ومبيوعٌ؛ ومدعوٌ ومزمويٌ، والأصل: مدعوٌ ومزمويٌ، ويجوز مدعيٌ. ويجيء "فَعِيلٌ" بمعنى مفعول، كقتيلٍ وجريحٍ. ويستوي المذكر والمؤنث، وجمعه فعلى، كقتلى وجرحى وأسرى. وقد يجيء "فِعْلٌ" و"فَعْلٌ" و"فُعْلَةٌ" بمعنى مفعول، كالطحن، والقبض،²⁹⁷ والعُرْفَةُ، والضُّحْكَةُ. واسم المفعول من الرباعي وذوات الزوائد على لفظ مضارعها المبني (240a) للمفعول. لا يصنع²⁹⁸ شيئاً غير وضع الميم موضع الزائدة. ويستوي لفظ اسم الفاعل واسم المفعول في بعض المواضع، إلا أن التقدير مختلف، تقول: حابُّهُ فهو مُحَابٌّ، وذاك مُحَابٌّ؛ وتَصَامٌ عنه فهو مُتَصَامٌ، وذاك مُتَصَامٌ عنه؛ وأنصَبَ إليه فهو مُنصَبٌ، وذاك مُنصَبٌ إليه؛ واعتدَّهُ فهو مُعتدٌّ، وذاك مُعتدٌّ. تقديرُ العين في الأوّل الكسرُ. وفي الثاني الفتحُ. ومثله مُضطرٌّ ومُضطرٌّ، وكذا مُنجابٌ ومُنجابٌ عنه، ومُختارٌ

²⁹⁶ Tahkik eserde devamında صحيح ibaresi vardır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 239b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 481.

²⁹⁷ Tahkik eserde bu kelime والنص biçiminde yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 239b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 483.

²⁹⁸ Söz konusu kelime tahkik eserde لا تصنع diye yazılmıştır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240a; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 483.

وَمُخْتَارًا. وَيُقَالُ لِمَا يَجْرِي²⁹⁹ عَلَى يَفْعَلٍ مِنْ فِعْلِهِ "اسْمُ الْفَاعِلِ" وَلِمَا لَا يَجْرِي عَلَيْهِ³⁰⁰ "الصِّفَةُ الْمِشْبَهَةُ". وَهَذِهِ الْأَسْمَاءُ الْأَرْبَعَةُ تَعْمَلُ عَمَلَ أَفْعَالِهَا، تَقُولُ: ³⁰¹عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ زَيْدٍ عَمْرًا، وَزَيْدٌ ضَارِبٌ أَبُوهُ عَمْرًا، وَزَيْدٌ مَضْرُوبٌ غَلَامُهُ وَحَسَنٌ وَجْهُهُ.

اسْمُ التَّفْضِيلِ³⁰² تَقُولُ: زَيْدٌ ضَارِبٌ وَعَمْرٌ أَضْرَبُ مِنْهُ، وَكَرِيمٌ وَأَكْرَمُ مِنْهُ، وَكَبِيرٌ وَأَكْبَرُ مِنْهُ. وَلَا يُبْنَى مِنْ غَيْرِ الثَّلَاثِي، وَلَا مِنْ أَفْعَالِ الْعِيُوبِ وَالْأَلْوَانِ³⁰³ وَإِنْ كَانَتْ ثَلَاثِيَّةً. لَا يُقَالُ فِي أَجَابٍ وَانطَلَقَ وَلَا فِي سَمَرٍ وَعَوْرٍ: هُوَ أَجْوَبُ مِنْهُ وَأَطْلَقُ مِنْهُ³⁰⁴ وَلَا أَسَمَرُ مِنْهُ وَلَا أَعْوَرُ.³⁰⁵ وَلَا كِنَ طَرِيقَ التَّفْضِيلِ فِي هَذِهِ الْأَفْعَالِ أَنْ يُؤْتَى بِأَشَدٍّ أَوْ أَجْوَدَ أَوْ مَا أَشْبَهَهُ ثُمَّ تَمَيَّزَ بِمُصَادِرِهَا، كَقَوْلِكَ: هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ جَوَابًا وَأَسْرَعُ انطِلَاقًا، وَأَشَدُّ سَمَرَةً، وَ أَقْبَحُ عَوْرًا. وَيَسْتَوِي فِيهِ الذَّكْرُ وَالْأُنْثَى وَالْإِنْتَانُ وَالْجَمِيعُ مَا دَامَ مَنَكَّرًا مَقْرُونًا بِ "مِنْ"، تَقُولُ: هُوَ أَكْبَرُ مِنْهُ، وَهِيَ أَكْبَرُ مِنْهَا، وَهِيَ أَكْبَرُ مِنْهُ وَهِيَ أَكْبَرُ مِنْهُ. وَإِذَا عُرِفَ بِالْأَلْفِ وَاللَّامِ أَتَتْ وَتَجِي وَجُمِعَ، تَقُولُ: هُوَ الْأَفْضَلُ، وَهِيَ الْأَفْضَلَانِ، وَهِيَ الْأَفْضَلُونَ وَالْأَفْضَالُ، وَهِيَ الْفُضْلَى، وَهِيَ الْفُضْلِيَانِ، وَهِيَ الْفُضْلِيَاتُ وَالْفُضْلَى. وَإِذَا أُضِيفَ جاز الْأَمْرانِ، تَقُولُ: هُوَ أَفْضَلُهُمْ، وَهِيَ أَفْضَالُهُمْ وَأَفْضَلُهُمْ، وَهِيَ أَفْضَالُهُمْ وَأَفْضَلُهُمْ، وَهِيَ فُضْلَاهُنَّ وَأَفْضَلُهُنَّ، وَهِيَ فُضْلِيَاهُنَّ وَأَفْضَلُهُنَّ، وَهِيَ فُضْلِيَاهُنَّ وَأَفْضَلُهُنَّ. (240b)

²⁹⁹ Çalışmamıza esas aldığımız yazma eserin derkenarında للذي يجري Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240a.

³⁰⁰ Elimizdeki yazma eserin derkenarında على يُفَعَلُ اسم المفعول Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240a.

³⁰¹ Tahkik eserde mevzubahis kelime وتقولü biçiminde yazılıdır. Kitabın geneline bakıldığında bu ibarenin doğru olduğu kanısına varmaktayız. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 483.

³⁰² Konu başlığı tahkik eserde أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ şeklinde yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 483.

³⁰³ Tahkik eserde أفعال الألوان والعيوب tarzında birinci muzâfun ileyh ile ikincisi yer değiştirmiş olarak yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 483.

³⁰⁴ ibaresi tahkik eserde bulunmamaktadır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 483.

³⁰⁵ Tahkik eserde bu kelimedden sonra منه ibaresinin bulunduğu, ancak bunun Berlin nüshasında yazılı olduğu ifade edilmektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 483.

المَفْعَل³⁰⁶ ما كان على "يَفْعَلُ" بالفتح،³⁰⁷ أو "يَفْعُلُ" بالضمّ فالمصدرُ واسما الزمان والمكان على "مَفْعَلٍ" بالفتح، تقول: شَرِبَ شَرِبًا وَمَشْرَبًا، وهذا مَشْرَبُهُ؛ وَلَبَسَ لُبْسًا وَمَلْبَسًا وهذا مَلْبَسُهُ؛ وَذَهَبَ ذَهَابًا وَمَذْهَبًا وهذا مَذْهَبُهُ؛ وَقَتَلَهُ قَتْلًا وَمَقْتَلًا وهذا مَقْتَلُهُ. وكذا المضاعفُ والمعتلُ العين، نحو: المَكْرُ، والمَرْدُ، والمَقَامُ، والمَقَامُ؛ إلا³⁰⁸ أسماءً وهي المنسكُ، والمجزرُ، والمنبثُ، والمطلُعُ، والمشرقُ، والمغربُ، فإنها شاذةٌ. والقياسُ الفَتْحُ، لأنها مِنْ يَفْعَلُ. وأما المسجِدُ فإنه اسم للبيت.

وأما "يَفْعَلُ" بالكسر فالمصدر منه مفتوحٌ، واسما الزمان والمكان بالكسر، تقول: ضَرَبْتُهُ ضَرْبًا وَمَضْرَبًا وهذا مَضْرَبُهُ.³⁰⁹ وَقَرَّ قَرَارًا وَمَقَرًّا وهذا مَقَرُّهُ. والمعتلُ العين منه يجيء بالفتح والكسر، نحو: المعاشُ، والمحيضُ، والمحييُ. وأما الزمان والمكان فبالكسر لاغيرُ، نحو: المقيطُ، والمبيطُ.

والمعتلُ الفاء لايجيء إلا بالكسر في المصدر والزمان والمكان، كالمؤعدِ، والمؤردِ، والمؤضعِ،³¹⁰ والمؤجلِ.

والمعتلُ اللام بالفتح لاغير، كالمُدْعَى، والمزْمَى، والمأْوَى. والمَفْعَلُ من الرباعي وذوات الزوائد على لفظ اسم

³⁰⁶ Elimizdeki yazma eserin derkenarında;

قيل المَفْعَلُ للموضع، والمَفْعَلُ للالة، والفَعْلَةُ للمرّة، والفَعْلَةُ للحال

İfadesi yazılıdır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240b.

³⁰⁷ Tahkik eserde بفتح العين tarzında yazılmaktadır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 484.

³⁰⁸ Tahkik eserde devamında عِدَّةً ibaresi yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 484.

³⁰⁹ Tahkik eserde muhakkikler bu kelime ile ilgili Berlin nüshasında أو مكانه yazılı olduğu ifade etmektedir. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 484.

³¹⁰ Elimizdeki yazma eserde bulunmamakla birlikte tahkik eserde devamında والمؤجلِ mevcuttur. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240b; Mutarrizî, *el-İknâ* ', 485.

المفعول منها، كالمَدْحَرَجِ، والمُدْخَلِ، والمُرَكَّبِ، والمَقَاتِلِ، والمِنْقَلَبِ، والمِتَصَرِّفِ.³¹¹

اسم الآلة هو اسم ما يُعْتَمَلُ به ويُنْقَلُ ويحيى على "مِفْعَل"،³¹² ومِفْعَلَةٌ، و مِفْعَالٌ "كالمِنْقَلَبِ، والمِكْسَحَةِ، والمِصْفَاتِ، والمِفْرَاضِ، والمِفْتَاكِحِ. وأما نحو المِسْعُطِ، والمِنْخُلِ فغيرُ مَبْنِيٍّ على الفعل. والله المعين.³¹³ كمثل كتاب الإقناع في العربية وتقييد للفراغ من انتساخه لعبد الله المذنب الحقيير الفقير الرّاجي رحمة ربّه وعُفْرانَه عمر بن محمد بن عبد الرحمن أبو العارف الملقّب سعيد الحلواني المزوري تاب الله عليه وعفا عنه وعفّر له ولأبويه ومعلميه واستاذه لجميع المؤمنين والمؤمنات آمين يا رب العالمين. والحمد لله على ما وفق للإتمام، والصلاة والسلام على محمد وآله خير الأنام وقت الظهيرة يوم الاثنين الرابع والعشرين من شهر الله الأصم رجب. عظم الله بركته في سنة احدى عشر وسبعمائة.³¹⁴ بحمد الله قد تمّ الكتاب وطاب لنفس كاتبه المآب، سيبقى بعده دهرًا طويلًا ويلى عظم ساعده التراب.

وكم من كتاب تمقته بناني

³¹¹ Tahkik eserde bu kelime ve biçiminde yazılıdır. Karşılaştırma için bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240b; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 485.

³¹² Sonrasında konu ile alakası olmayan masdar konusunda olması gereken kalıp ve örnekler verilmiştir:

على العكس، نحو: عدا الفرس عدواً، وعجز عجزاً، وسره سروراً، وخصه خصوصاً. وقد يجتمعان لواحد، نحو: جده جَدًّا وجوداً، وسكت سكتاً وسكوتاً. وقد يأتي "فعل" مشتركاً بينهما، نحو: سَخَّ الماء سَخًّا، و سَخَّ بنفسه سَخًّا، وكَفَّه و كَفَّتْ بنفسه كَفًّا.

وفي "فعل" إذا كان متعدياً "فعل" أيضاً، نحو: حمده حمداً، وفهمه فهماً. وإذا كان لازماً "فعل" نحو: تَعَبْتُ تَعَبًا، و حَدَبْتُ حَدْبًا. وقد يجيء على العكس، نحو: عمله عملاً، وحذرت حذرًا، وخررت خردًا، وحميت الشمس حُمِيًّا.

وفي "فعل" "فعلالة" نحو: ظُرُفْتُ ظُرْفَةً، ولَطُفْتُ لَطْفَةً. وأما الرباعية وذوات الزوائد فقياس المصدر فيهما مطرد كما هو في ترجمة كل باب. إلا أنهم قالوا في معتل العين من أَفْعَلْ واستفعل: أقام إقامة، واستقام استقامة معوضين التاء من ألف المصدر أو العين. وقالوا في المعتل اللام والمهموزها من "فعل": رَبَيْتُهُ رَبِيَّةً وهنأته تهنأة، بتعويض التاء من ياء تفعيل. وكسروا عين التفعّل والتفاعل من المعتل اللام، فقالوا: تَبَقَّى تَبَقِيًّا، وتصابى تصابياً لأجل الباء.

وبناء المرّة من الثلاثي على "فعللة" نحو: ضَرَبْتُ ضَرْبَةً، وشرب شربةً، وقام قومةً، ورمى رميةً. وهو مما عدها على المصدر المستعمل بزيادة التاء كالإكرامة، والتعريسة، والانطلاق، والابتسام. وأما في آخره التاء فلا يتجاوز به المصدر المستعمل بعينه، تقول: فانتلته مقاتلةً واحدةً، وكذا الإقامة والابتسام والدخرة. وبناء الضرب والحال.

Bu cümlelerin sehven yazılmış olduğu kanaatini taşımaktayız. Zira masdar konusunun işlendiği sayfalarda olması gerekmektedir. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), a239a. Alınmayan kısmın sonuna doğru ise tekrar ism-i âlet kalıpları ve örnekleri gösterilmiştir. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240b-241a; Mutarrizî, *el-İknâ* ' , 485.

³¹³ Nahiv bölümü burada sona ermektedir. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 241a.

³¹⁴ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 241a.

سَيَّبَقِي وَإِنِّي بَعْدَ ذَلِكَ فَآبِي

إِذَا مَا كَسَانِي اللَّهُ حُلَّةَ رَحْمَةٍ

وَمَغْفِرَةٍ تَمْحُو الذُّنُوبَ كَفَائِي.

وَقَفَ هَذَا الْكِتَابَ الْحَاجُّ مُصْطَفَى عَاطِفٍ بِشَرَطِ أَنْ لَا يُخْرَجَ مِنْ خِزَانَتِهِ 1153.315

(68b) الركن الرابع من القاعدة الأولى في الأسماء غير المتمكنة وما يقاربها

المضمرات مرفوع المتصل

نَصَرْتُ — نَصَرْنَا

نَصَرْتُمْ — نَصَرْتُمَا — نَصَرْتُمْ

نَصَرْتُمْ — نَصَرْتُنَّ

زَيْدٌ نَصَرَ — نَصَرَ — نَصَرُوا

هَذَا نَصَرْتُ — نَصَرْتَا — نَصَرْنَا

منصوب المتصل

نَصَرَنِي — نَصَرْنَا

³¹⁵ Müstensih derkenarda kitabın yazımını hamdele, salvele ve dua dizeleri ile bitirmektedir. Mühürde, 1153 tarih kayıtlı, Hacı Mustafa Atıf Efendi'nin, kütüphanesinden çıkarılmaması şartıyla işbu yazma eseri vakf eylediği belirtilmektedir. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 241a.

نَصْرَكَ - نَصْرُكُمَا - نَصْرُكُمْ

نَصْرِكَ - نَصْرُكُمَا - نَصْرُكُنَّ

نَصْرَهُ - نَصْرَهُمَا - نَصْرَهُمْ

نَصْرَهَا - نَصْرَهُمَا - نَصْرَهُنَّ³¹⁶

مجرور المتصل

غُلَامِي - غُلَامِنَا

غُلَامُكَ - غُلَامُكُمَا (69a) - غُلَامُكُمْ

غُلَامِكِ - غُلَامُكُمَا - غُلَامُكُنَّ

غُلَامُهُ - غُلَامُهُمَا - غُلَامُهُمْ

غُلَامَهَا - غُلَامُهُمَا - غُلَامُهُنَّ³¹⁷

مرفوع المنفصل

أَنَا - نَحْنُ

أَنْتَ - أَنْتُمَا - أَنْتُمْ

أَنْتِ - أَنْتُمَا - أَنْتُنَّ

³¹⁶ Bkz. Mutarrizî, *el-İkna'* (Yazma Nüshalar, 2688), 68b.

³¹⁷ Bkz. Mutarrizî, *el-İkna'* (Yazma Nüshalar, 2688), 69a.

هُوَ - هُمَا - هُمْ

هِيَ - هُمَا - هُنَّ

منصوب المنفصل

إِيَّايَ - إِيَّانَا

إِيَّاكَ - إِيَّاكُمَا - إِيَّاكُمْ

إِيَّاكِ - إِيَّاكُمَا - إِيَّاكُنَّ

إِيَّاهُ - إِيَّاهُمَا - إِيَّاهُمْ

إِيَّاهَا - إِيَّاهُمَا - إِيَّاهُنَّ³¹⁸

أسماء الإشارة

ذَا - ذَانِ - وَذَيْنِ

وَتَا - وَتِي - وَتَيْهَ - وَتَيْه

وِذِهِ - وَذِي

تَانِ - وَتَيْنِ

أَوْلَائِهِ - وَأَوْلَى (69b)

³¹⁸ Bkz. Mutarrizî, *el-İkna'* (Yazma Nüshalar, 2688), 69a.

وتلحق كاف الخطاب بأواخرها، فيقال: ذَاكَ - وَذَانِكَ بالتخفيف والتشديد - وَذَيْنِكَ وَتَاكَ - وَتِيكَ وَذِيكَ

- وَتَانِكَ - وَتَيْنِكَ وَأَوْلِيكَ - وَأَوْلَاكَ وَتُرَادُ اللَّامُ، فيقال: ذَلِكَ وَتِلْكَ

وَتُدْخَلُ حَرْفُ التَّنْبِيهِ عَلَى أَوَائِلِهَا، فيقال: هَذَا - وَهَذَاكَ - وَهَذَانِ وَهَاتَا - وَهَاتِي - وَهَذِي - وَهَذِهِ

وَهَاتِيكَ - وَهَوَّلَاءِ - وَهَوَّلِي. ³¹⁹

ويقال: هَا أَنَا ذَا، وَهَا نَحْنُ أَوْلَاءُ، وَهَا نَحْنُ ذَانُ ، وَهَا أَنْتَ ذَا، وَهَا أَنْتُمَا ذَانِ، وَهَا أَنْتِ ذِهِ، وَهَا أَنْتُمَا تَانِ،

وَهَا أَنْتُمْ أَوْلَاءُ، وَهَا أَنْتُنَّ أَوْلَاءُ، وَهَا هُوَ ذَا، وَهَا هُمَا ذَانِ، وَهَا هِيَ تَا، وَهَا هُمَا تَانِ، (70a) وَهَا هُمْ أَوْلَاءُ،

وَهَا هُنَّ أَوْلَاءُ

وَفِي الْإِشَارَةِ إِلَى الْمَكَانِ الْقَرِيبِ: هُنَا؛ وَإِلَى الْبَعِيدِ هُنَا وَهُنَا، وَيُقَالُ: هُنَاكَ، وَهُنَاكَ، وَهَا هُنَا، وَهَا هُنَا. ³²⁰

الموصولات

الذي - اللذان واللذين

اللذين والأولى واللاؤون واللائين

التي - واللتان واللتين

اللاتي واللات واللائي واللاء

واللائ واللاوي

³¹⁹ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 69b.

³²⁰ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 70a.

والألف واللام بمعنى الذي، وذا في (ماذا) صنعت، وما، ومَنْ، وأَيُّ هذه الثلاثة تكون موصولة وموصوفة، ومتضمنة معنى حرفي الاستفهام والشرط.³²¹

أسماء الأفعال (70b)

رُوَيْدَ زَيْدًا، و رُوَيْدَكَ زَيْدًا: أى أمهله. هَلُمَّ الشَّيْعَ: أى أَحْضِرْهُ وَهَلِّمْ إِلَى: أى تعال. هَاءُ الْكِتَابِ: أى خذه، هَاؤُمَا، هَاؤُمُ، هَاءِ، هَاؤُمَا، هَاؤُنَّ. وتوضع الكاف موضع الهمزة، فيقال: هَاكَ أَلَى هَاكُنَّ. وقد يُجْمَعُ بَيْنَ الْكَافِ وَالْهَمْزَةِ فيقال: هَاءَكَ. حَيْهَلُ الثَّرِيدِ: أى ائمه. بَلَّةُ زَيْدًا: أى دعه. عَلَيْكَ زَيْدًا: أى الزمه. عَلِيَّ زَيْدًا: أى أولئيه. وَعَلِيَّ بِهِ. دُونَكَ زَيْدًا: أى خذه. إِلَيْكَ عَيْي: أى تَنَحَّ. مَكَانَكَ: أى تَأَخَّرْ. وَرَاءَكَ: أى انظر خلفك. صَه: اسْكُت. مَهْ: اكْفُفْ. إِلَيْهِ: حَدِّثْ. إِلَيْهَا: إِغْرَاءً. وَيَهَّأُ. هَيَّا: أَسْرِعْ هَيْتَ حَدَارٍ، وَنَزَالٍ، وَتَرَكَ: أى: احذر، وانزل، واترك. قَدْ وَقَطَّ بِمَعْنَى حَسَبَ. آمِينَ، بِالْمَدِّ وَالْقَصْرِ: أى استجب. هَيْهَاتَ ذَا: أى بَعْدَ شَتَانَ زَيْدٍ وَعَمْرُو: أى افترقا سَرْعَانَ ذَا وَوَشَكَانَ ذَا: أى سُرِعْ

أُفٍّ: اتضجر. 322 (71a) آؤُهُ، وَأَوْهُ، وَأَوْهُ، وَأَوْهُ، وَآهِ: أى اتوجع. وَئِي: تَنَدُّمٌ، وَتَعَجُّبٌ. وَمِنْهُ: {...وَيُكَاثَهُ...} 323 حَسَّ. مِضَّ. بَخَّ وَبَخَّ

من الظروف:

متى الخروج؟ وَأَيَّانَ تَخْرُجُ؟ و متى تَخْرُجُ أَخْرُجُ؟ إِذْ 324 للماضي من الزمان.

³²¹ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 70a.

³²² Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 70b.

³²³ el-Kasas 28/82.

³²⁴ Zarf-ı zaman için kullanılır. Mazide kullanıldığı zaman o anı ifade etmek için kullanılır.

وإذا³²⁵ للمستقبل منه. عامئذٍ، يومئذٍ، ليلئذٍ، عشيتئذٍ، ساعتئذٍ. لما جئت جئت: أى حين. كلَّما خرَّجتَ خرَّجتُ: أى كل وقت. ما رأيتَه قَطُّ وقَطُّ: أى البتَّة. عَوَّضَ لا أفعَل: أى أبداً. الساعة والآن وأنفأ: أى الساعة أمس، وأوَّلَ من أمس، وأوَّلَ من أوَّلَ من أمس. اليوم. العداة بعد غدٍ. عداة غدٍ. أين كُنْتَ؟ أين تجلسُ أجلس. (71b) وأينما تُكُنْ أُكُنْ. اجلسن حيثُ جلسَ زيدٌ. وحيثُما تجلسن أجلسن. جلسن نبدَةً، وحجرَةً: أى ناحيةً. يمنةً ويسرةً.

من المركَّبات

وقعوا في حَيْصٍ بَيْصٍ: أى في فتنةٍ. هذا الشيء بَيْنَ بَيْنٍ: بَيْنَ الجَيْدِ والرَّديءِ. لقيتُهُ كَفَّةً كَفَّةً: أى مواجهةً. هو جاري بَيْتٍ بَيْتٍ: ملاصقا. تفرقوا شَعَرَ بَعَرَ / شَعَرَ بَعَرَ، وشَدَرَ مَدَرَ / شَدَرَ مَدَرَ. وذهبوا أيدي³²⁶ سبًا: أى مُتَشَتِّبِينَ. بادي بدي: أى قبل كل شيء. يَوْمَ يَوْمٍ. صباح مساء. لا بُدَّ، ولا مُحالَةً. لا جرمَ لا تَيْتَنُكَ: حَقًّا. لا سَيْمًا زَيْدًا / زَيْدًا. لا أَحَدًا في الدَّارِ. لا بَأْسَ في هذا. مَهْمَا تَفْعَلْ أَفْعَلْ: أى أيَّ شيء.

اللَّهُمَّ. لاَهُمَّ.³²⁷

من الكنايات

عندي كذا دَرَهْمًا. كم رَجُلًا عِنْدَكَ؟ كم رَجُلٍ لَقِيْتُهُ، (72a) وكم رجالٍ لَقِيْتُهُمْ: أى كثير. وكأَيِّ. كَيْتَ و كَيْتَ. وذيَّتَ وذيَّتَ.

³²⁵ Muzari fiilde zarf-ı zaman için kullanılır. Örneğin, 'أتيتك إذا طلعت الشمس' aslında 'خرجتُ (إذا) bazen zarf-ı mekan manasında da kullanılır. Misal: 'خرجتُ أجبنيك في الوقت الذي تطلع الشمس أجبنيك' anlamındadır. (إذا) bazen zarf-ı zaman için kullanılır. Örneğin, 'أتيتك إذا طلعت الشمس' aslında 'خرجتُ (إذا) bazen zarf-ı mekan manasında da kullanılır. Misal: 'خرجتُ أجبنيك في الوقت الذي تطلع الشمس أجبنيك' anlamındadır.

³²⁶ (أيدي) den murad (الأنفس) dür. Cümledeki kullanımında hal olmak üzere nasb mahallindedir. Ya da muzafı hazfedilmiş vaziyette سبًا ذهبوا مثل أيدي سبًا nasb haledir. Bkz. Mutarrizî, 'el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 71b.

³²⁷ Bkz. Mutarrizî, 'el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 71b.

من المنصوبات

مَرْحَبًا، وَأَهْلًا، وَسَهْلًا. إِيَّاكَ وَالْأَسَدَ، الْأَسَدَ الْأَسَدَ: أَى أَحْذَرُهُ. اللَّهُ اللَّهُ: أَى اتَّقِيهِ. الطَّرِيقَ الطَّرِيقَ: أَى خَلِّهِ
أَوْ الرِّزْمَةَ. سَفِيًّا لَكَ. رَعِيًّا لَكَ خَيْبَةً لَهُ. سَخْفًا لَهُ. تَعَسًّا لَهُ. بُؤْسًا لَهُ. سَمْعًا وَطَاعَةً. حُبًّا وَكَرَامَةً. أَحَدَكَ.
خَنَايِكَ. لَبِيكَ. وَسَعْدَيْكَ. سَبْحَانَ اللَّهِ. عَمْرِكَ اللَّهُ.³²⁸ وَيَلِّكَ، وَيَلِّ لَكَ وَتَقُولُ: يَا وَيَلَّتْنَا. وَيُحِكَ. وَيَبِيكَ.
وَوَيْسَكَ. هَنِئِمًّا مَرِيئًا. بَايَعْتُهُ يَدًا بِيَدٍ. اشْتَرَيْتُهُ بِدِرْهَمٍ فَصَاعِدًا. مَرَرْتُ بِهِ وَحْدَهُ. أَى مُنْفَرِدًا. وَاعْطِ كُلَّ وَاحِدٍ
مِنْهُمْ عَلَى حِدَةٍ،³²⁹ (72b) وَعَلَى حِيَالِهِ. جَاءُوا جَمِيعًا وَقَاطِبَةً وَكَافَّةً وَعَامَّةً وَطَرًّا.

من الأسماء المضافة

فَوْقَهُ. تَحْتَهُ. أَمَامَهُ. قُدَّامَهُ. خَلْفَهُ. وَرَاءَهُ، وَهُوَ مِنَ الْأَضْدَادِ. تَلْقَاءَهُ. وَجْهَهُ. وَحِدَاءَهُ. وَحِدَّتَهُ. وَإِزَاءَهُ.
وَحَوْهُ. وَشَطْرَهُ. وَقُبَالَتَهُ. وَحِيَالَهُ. وَقَبْلَهُ. وَيُقَالُ لَا قَبْلَ لِي بِهِ: أَى لَا طَاقَةَ لِي بِهِ.
عِنْدَهُ. وَلَدَى رَجُلٍ، وَلَدِيهِ، وَلَدِيٍّ، وَلَدَيْنَا. وَلَدُنْكَ. وَلَدُنْ غُدُوَّةً. مَعَهُ. دُونَهُ. بَيْنَ الْقَوْمِ. وَبَيْنَ أَطْهَرِهِمْ، بَيْنَ
ظَهْرَانِيَّتِهِمْ. وَوَسْطَهُمْ. وَخِلَالَهُمْ وَسَوَاءَهُمْ بِمَعْنَى. وَتَقُولُ: بَيْنَا زَيْدٌ يَمْشِي، وَبَيْنَمَا غَيْرُهُ، وَسِوَاهُ. (73a) قَيْدُ
رُوحٍ. قَابُ قَوْسٍ. قَيْسُ شِبْرٍ. قَدْرُ رَاحَةٍ. مِثْقَالُ ذَرَّةٍ. مِنْ أَجْلِهِ. وَمِنْ جَرَّاهُ. جِيءَ بِهِ مِنْ حَسَبِكَ وَبَسَبِكَ.
بِمَيْنِ اللَّهِ، لَعَمْرُ اللَّهِ، لَعَمْرِكَ، لَعَمْرِي. نَوْلُكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا. عَلَى رَسْلِكَ. ذُو مَالٍ، ذَوَا مَالٍ، ذَوَى مَالٍ،
ذَوُو آلٍ، ذَوِي مَالٍ، وَأَوْلُو مَالٍ. ذَاتَ مَالٍ، ذَوَاتَا مَالٍ، ذَوَاتِي مَالٍ، ذَوَاتُ مَالٍ، وَأُولَاتُ مَالٍ. ذَاتَ مَرَّةٍ.
ذَاتُ الرُّمَيْنِ. وَ ذَاتُ العُورِمْ. ذَاتُ لَيْلَةٍ، ذَاتُ عَدَاةٍ، ذَاتُ العِشَاءِ، ذَاتُ يَوْمٍ، ذَا صَبَاحٍ، ذَا مَسَاءٍ. ذَاتُ

³²⁸ Kasem durumunda kullanılmaktadır. Başına (ل) getirildiğinde ibtidâ olarak ref okunur. Bu (ل) getirilmediği durumda nasb okunmaktadır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 72a.

³²⁹ Kasem durumunda kullanılmaktadır. Başına (ل) getirildiğinde ibtidâ olarak ref okunur. Bu (ل) getirilmediği durumda nasb okunmaktadır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 72a.

لِيَمِينِ وَذَاتِ الشِّمَالِ. ³³⁰ 72a كِلَا الرَّجُلَيْنِ، وَكِلَاهُمَا، وَكِلَيْهِمَا. كِلْتَا الْمَرْأَتَيْنِ، وَكِلْتَاهُمَا، وَكِلْتَبَيْهِمَا. كُلُّ رَجُلٍ، كُلُّ الْقَوْمِ. وَالْقَوْمُ كُلُّهُمْ، وَأَجْمَعُونَ وَأَبْتَعُونَ. وَالنِّسَاءُ كُلُّهُنَّ، وَجَمْعُ النَّهَارِ كُلُّهُ، وَأَجْمَعُ. وَاللَّيْلَةُ كُلُّهَا وَجَمْعَاءُ.

كلمات مختلفة

مَيْهِمْ كَيْفَ أَنْتَ؟ أُنَى شِئْتَ: أَى كَيْفَ، أَوْ مِنْ أَيْنَ؟ أُنَى هَذَا؟ أَوْلَى لَكَ: وَعَيْدٌ. اللَّهُ أَنْتَ، وَلِلَّهِ أَبُوكَ، وَلَاهِ أَبُوكَ: تَعَجُّبٌ. لَكَ اللَّهُ: دَعَاءٌ، أَى لَكَ حِفْظُهُ وَإِحْسَانُهُ. تمت الأسماء. ³³¹

³³⁰ Kasem durumunda kullanılmaktadır. Başına (J) getirildiğinde ibtidâ olarak ref okunur. Bu (J) getirilmediği durumda nasb okunmaktadır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 73a.

³³¹ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 73b.

3. BÖLÜM: ESERDE YER ALAN NAHİV KURALLARININ İŞLENİŞ TARZI

3.1. İkinci Kaide Dördüncü Rükûn; Gayri Mutasarrif Fiiller ve Edatlar

Başlığa baktığımızda müellifin işlediği fiillerin çekimlerinin yapılamadığı anlaşılmaktadır. Bu fiilleri de başlıklar halinde ele almasından onun kitabında belli bir düzen takip ettiği sonucuna varılmaktadır.

3.1.1. Taaccüb Fiilleri

Musannif taaccüb fiillerin, bazı şartların bulunması şartıyla, **مَا أَكْرَمَ زَيْدًا، وَأَكْرَمَ بَزِيدٍ** diye iki kalıptan doğrudan yapıldığını belirtmiştir. Bu koşullar şunlardır:

- Sülasi fiilden olmaları
- Renk ve kusur bildirmemeleri
- Meçhul fiil olmamaları gibi

مَا أَضْرَبُهُ den **ضَرَبَ** şeklinde bu şartlara uymayan fiillerin taaccüb kalıplarının dolaylı yapılabileceğine örnekler verilmiş, ancak tafsilata girilmemiştir. Misaller önce kalıplarıyla, sonra da mezkûr fiillerin masdarlarıyla yapılmaktadır.

Açıklama ve örneklere bakıldığında gereksiz izahatta bulunulmamış, konu sadece kâfi derecede öğretilmiştir. Arapça'da cümle içindeki konumu nedeniyle taaccüb ifade eden diğer lafızlara gerek görülmemiştir.³³²

3.1.2. Medh ve Zem Fiilleri

Elimizdeki yazma eserde medh ve zem fiillerinden sadece iki tanesine örnek verilmiş, irab durumlarıyla ilgili detaylara girilmemiştir. **نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ، وَنِعْمَ رَجُلًا زَيْدٌ،** Öğrencinin irab hükümlerini örneklerden öğrenmesi hedeflenmiştir. Mahsus bi'l-medh veya zem hükümleri, medh ve zem fiillerin failiyle sarih veya müstetir zamir oluşuyla ilgili kurallar verilmemiştir. Tahkik eserde ise bunlar yer almaktadır. Örneğin **(حَبِّدًا) و(سَاءً)** gibi.³³³

³³² Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 223b

³³³ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 223b

kesin bilgi veya zan anlamlarına yönelik ayırım yapmamış, konuyu sadece ana hatlarıyla anlatmıştır.³³⁵

3.1.6. Çeşitli Fiiller

Bu konu başlığı altında işlenen تعال ve هات fiillerinin sadece emir yapısında gayri muusarif olup, çekiminden öte irab alametleri gösterilmeye çalışılmış, دَعَّ ve أَعْلَى fiilleri ise mutasarrif olarak cümle içinde emir kalıbında mefulun bih sarîh ve mefulun bih gayri sarîh biçimleri ele alınmıştır. Deyim olarak سَقَطَ فِي يَدِهِ cümlesinin harf-i cerle mecrur biçimi işlenmiştir. Daha sonra قلما ve طالما zaman zarflarının durumlarına dikkat çekilmiş, أَنْ تَفْعَلَ كَذَا cümlesinde fiilden sonra masdarı müevvelin fail olduğu gösterilmiştir. Ayrıca كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا örneği ile de failin harf-i cerle lafzan mecrur, mahallen merfu olduğu; شَهِيدًا kelimesinin ise hal olarak mansup geldiği ifade edilmiştir. Sadece buraya kadar anlatılanlardan Mutarrizî'nin oğlunun Arapça'da belli bir nahiv ve sarf alt yapısına kavuştuğu anlaşılmaktadır.³³⁶

3.2. Üçüncü Kaide Birinci Rükün

3.2.1. Harfler ve Dört Rükünü

Mutarrizî, bu başlıkla yeni bir konu olan huruf-u meaniye girmektedir. Bu harfleri bölümlere ayırarak sistematik biçimde ele almaktadır.³³⁷

3.2.1.1. İsimleri Cer Eden Harfi Cerler

Başlıkta harf-i cerlerin isimleri cer ettiği bilgisi verilmiş, onların sayısı hususunda farklı görüşler olsa da kanaatimizce en çok kullanılanları tercih ederek on yedi tanesi zikredilmiştir.

³³⁵ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224a.

³³⁶ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224a.

³³⁷ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224a.

Bazı harf-i cerlerin en yaygın anlamı verilmiş, diğer anlamlarına ise değinilmeden kısa örneklerle iktifa edilmiştir. نحو خَرَجْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ gibi. Örneklerde söz konusu harflerin isimleri cer ettiği görülmekte olup, bazı harf-i cerlerin ise aşağıda verilen örnekte görüleceği üzere biraz daha detaylı bilgileri verilmiştir.³³⁸

و"رُبَّ" لِلتَّفْخِيلِ، وَتَخْتَصُّ بِالنَّكْرَةِ، نَحْوُ رُبِّ رَجُلٍ لِقَيْتُهُ. وَتَضْمُرُ بَعْدَ الْوَاوِ كَقَوْلِهِ: وَبَلَدَةٌ لَيْسَ

بِهَا أُنَيْسٌ

Örnekte رُبَّ harf-i ceri için genel geçer anlamı verilmekle kalınmamış, nekraya has olduğu; vav harfinden sonra da müstetir olarak gelebileceği de izah edilmiştir. Burada başka bir anlamı olan çokluğa delaletinden ise bahsedilmemiştir. İstişhad olarak bir beyit gösterilmiştir.

و"واو القسم" و"تاؤه" نحو وَاللَّهِ وَتَاللَّهِ. وَهِيَ بَدَلُ مِنَ الْبَاءِ، وَتَخْتَصُّ بِالْمُظْهَرِ، وَالتَّاءُ بَدَلُ مِنَ

الْوَاوِ، وَلَا تَدْخُلُ فِي غَيْرِ هَذَا الْاسْمِ

Yemin harflerinden sadece ikisi و – ت üzerinde durulmuş, fakat ب harfi bu gruba dâhil edilmemiştir. ت harfinin ب den bedel olduğu zikredilmiştir. Her iki harfin de zahir isme has oluşu ve ت yemin harfinin sadece *lafzatullâh* 'a özel olduğu bilgisi verilmiştir.

Ayrıca,

و"مُدُّ" و"مُنْدُ" لَابْتِدَاءِ الْغَايَةِ فِي الزَّمَانِ كِ "مِنْ" فِي الْمَكَانِ، نَحْوُ مَا رَأَيْتُهُ مُدُّ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَ مُنْدُ

يَوْمَ الْجُمُعَةِ

³³⁸ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 224a.

ifadesinde "مُنْدُ" و "مُنْدُ" mahdud ismi zamanda hedef başlangıcı anlamında kullanıldığı, bu bağlamda mekanda hedef başlangıcı olarak kullanılan "مِنْ" edatı ile eşdeğerliğinden söz edilmiştir. Yine,

و "حَاشَا" و "عَدَا" و "حَلَا" بمعنى إِلا، نحو أَسَاءَ الْقَوْمُ حَاشَى زَيْدٍ، وَجَاءُوا عَدَا زَيْدٍ، وَحَلَا زَيْدٍ

فِي بَعْضِ اللُّغَاتِ

ifadesinde "حَاشَا" و "عَدَا" و "حَلَا" harflerinin bazı Arap lehçelerinde harf-i cer bağlamında kullanıldıkları zaman, anlam olarak إِلا edatıyla aynı olduğu izah edilmiş, örneğinde olduğu gibi nesirden ve aşağıda görüleceği üzere bazı harf-i cerlere ise مِّنْ عَلَيْهِ بَعْدَمَا تَمَّ ظَمُّوْهَا gibi şiirlerden örnekler verilmiştir.

339

3.2.1.2. İsmi Nasb Haberini Ref Edenler

İsim cümlesinin başında kullanılıp muhtedalarını nasb, haberlerini refeden bu harflere navih kaynaklarında *el-hurûf'l-muşebbehe bi'l-fi'l* denmiştir. Ancak musannif böyle bir ad vermemiş, sadece ne gibi amel edeceğinden bahsedip sayılarını bildirmiştir. Her zaman olduğu gibi esas manaları üzerinde durmuştur. "كَيْتَ" لِلتَّمْيِي، و "لَعَلَّ"

لِلتَّرْجِي derken bu edatların belağat açısından ne ifade ettiği malumatı da göze çarpmaktadır. Bu bilgilerin akabinde örnekler vermiştir. Yöntem ise şöyledir:

"إِنَّ" و "أَنَّ" لِلتَّوَكِيدِ. و "لَكِنَّ" لِلتَّوَكِيدِ، و "كَأَنَّ" لِلتَّشْبِيهِ، و "كَيْتَ" لِلتَّمْيِي، و

"لَعَلَّ" لِلتَّرْجِي. تقول: إِنَّ زَيْدًا مَنْطَلِقًا، وَبَلَعَنِي أَنَّ زَيْدًا ذَاهِبًا، وَمَا جَاءَنِي زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرًا

³³⁹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 224a.

جائني، وجائني زيد لكين عمرالم يجيء، وليت زيدا حاضر، ولعل بكرًا خارج. و " إِنَّ " المكسورة
مع ما بعدها جملة، والمفتوحة مع ما بعدها مفعول.

لا) *el-hurûf'l-muşebbehe bi'l-fi'l* normalde altı tanedir. Fakat müellif bunların sayısını,

(النافية للجنس) ilave ederek yediye çıkarmıştır.

Bu kelimelerden "أَنَّ" ve devamındaki ifadeler ile cümle olup, "إِنَّ" şeklinde okunması durumunda, cümlenin yerine aynı anlamda masdar koymak mümkün olması durumunda müfred olmaktadır.

وتقول: إني وإني - وإتا وإتنا، ولكي ولكني - ولكنا وولكننا، وكأني وكأنا - وكأنا
وكأنا، ولئني ولئنا - ولعلي ولعني ولعنا.

Yukarıdaki örneklerde bu edatların nispet zamirleri ile kullanımlarına yönelik örnekler verilmiştir. Bu zamirlerin lafzan mecrur, mahallen ise mansub olduğu zımnen izah edilmiştir.³⁴⁰

والسابع "لا لنفي الجنس تنصب المنفِي إذا كان مضافًا أو مضارعًا له. وإذا كان مفعولًا فهو
مفتوح، وخبره مرفوع. كقولك

"لا" amel bakımından *el-hurûf'l-muşebbehe bi'l-fi'l* ile aynı kabul edilmiştir.

Anlamca ise başına geldiği ismin bütün cinsini nefyetmektedir. Nahiv hükümleri açısından muzâf veya muzâf benzeri olunca nefyedilen ismi aşağıda verilen örneklerde görüleceği üzere nasb etmektedir. Müfred olunca bu nefyedilen isim fethalı, haberi ise daime merfu olmaktadır.

لا غلامَ رَجُلٍ كائِنَ عندنا، ولا خيرًا من زيدٍ جالسٍ عندنا، ولا رَجُلًا أَفْضَلُ منك.

³⁴⁰ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 224b.

"لَعَلَّ" للترجيّ derken, musannif bu edatın nahiv kaidesi dışında belâğat açısından teraccî anlamı kattığını burada ilave etmiştir.³⁴¹

3.2.1.3. Muzâri Fiili Cezmedenler

Fiili muzariyi cezm eden edatların beş olduğu, "لَمَّا" و "لَمْ" edatlarının muzari fiilin anlamını menfi maziye çevirdiği anlatılmıştır. Yalnız aralarındaki farkla ilgili, "لَمَّا" de bir beklenti veya kesinti söz konusu olduğu da vurgulanmıştır. Burada cezm alametinin sükunla, illet harfinin hazfîyle veya efâl-i hamsede ise nun harfinin düşürülmesiyle olduğuna dair tafsilat yer almamıştır. Daha sonra misaller vermiştir. Bu misallere göre söz konusu cezim edatları sadece bir fiili muzariyi cezm etmektedir.³⁴² Ayrıca, "لَمْ" و "لَا" harflerinde muzari fiilleri cezm ettiklerini, ancak "لَا" harfinin nehiy cümlesinde kullanıldığı belirtilmiş, lâmu'l-emrin muzari fiil üzerinde hangi durumlarda cezim veya hazfe sebebebiyet verdiği zikredilmemiş, onunla ilgili sadece nehiy lâmu olduğu bilgisi verilmiştir. Musannif, yukarıdaki bahsettiği dört edatla sadece bir fiili muzariyi cezm edenleri ele almıştır.

و"إِنْ" فِي الشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ. تَقُولُ: لَمْ يَخْرُجْ، وَلَمَّا يَخْضُرُ، وَلَيَضْرِبُ، وَلَا تَفْعَلْ، وَإِنْ تُكْرِمْنِي أُكْرِمَكَ. وَتَضْمُرُ "إِنْ" مَعَ فِعْلِ الشَّرْطِ فِي جَوَابِ الْأَشْيَاءِ الَّتِي تَجَابُ بِالْفَاءِ إِلَّا النَّفْيَ مُطْلَقًا وَالنَّهْيَ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ³⁴³

Metinde görüleceği üzere Mutarrizî muzari fiili cezm eden harflerin beşincisi ile ilgili "إِنْ" edatına değinmiş, şu kadar var ki bunun hem şart hem de cevap cümlesi olmak üzere iki fiil-i muzariyi cezm ettiğini de belirtmiştir. İki fiil-i muzariyi cezm eden başka edatlar da olsa da o, sadece en çok kullanılanı olan "إِنْ" den misal getirmiştir. Bununla beraber bu edatın cevabının başında ف bulunması halinde, mutlak nehiy ve nefiy hariç,

³⁴¹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 224b.

³⁴² Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 225a.

³⁴³ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 225a.

müstetir olduğunu zikretmiş, sadece ana kuraldan bahsedilerek "إِنَّ" edatının nefiy "لا" ile bitişmesi gibi konular ele alınmamıştır.³⁴⁴

3.2.1.4. Fiili Muzariyi Nasbeden Edat Sayısı Üçtür

Nasb edatlarından أَنْ başına geldiği fiili masdar anlamına çevirmektedir. Mutarrizî كَيْ edatını muzari fiili nasb edenlerden saymamış, bu edatlardan لَنْ nin fiili muzarinin anlamını nefy-i istikbale çevirerek nasbettiğini, süreklilik ifade edip etmediği ise belirtilmemiştir. Ayrıca "إِذَا" edatının cümlenin cevap ve mükafat kısmı için kullanıldığı ifade edilmiştir.

و"أَنَّ" من بينها تدخل على الماضي، وتُضْمَرُ بعدَ خمسةِ أَحْرَفٍ، وهي

Daha sonra أَنْ nin mazi fiilin de başına geldiği, fakat beş amilden sonra muzmer halde olduğu ifade edilmiş ise de hangi durumlarda muzmer (أَنَّ) edatının caiz olduğu, hangi durumlarda zorunlu olduğu meselesine değinilmemiştir. Bu beş amil ise şunlardır:

- 1- سرت حتى أدخلها : حتى "Oraya girinceye dek yürüdüm."
- 2- جِئْتُكَ لِتُكْرِمَنِي، و {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ} ³⁵¹: اللام

Ayet-i kerimedeki lam harfinin lâmu'l cuhûd, diğer örnekte ise lâmu ta'lîl olduğu gibi izahatlar verilmemiştir. Lâmu'l-âkıbe ile ilgili örnek ise hiç verilmemiştir.³⁵²

- 3- إَلَّا veya إِي، أَوْ Bu cümlede بمعنى إلى أو إَلَّا، نحو: لَأَلْزَمَنَّكَ أَوْ تُعْطِيَنِي حَقِّي: أَوْ manasına gelmektedir.
- 4- لا تَأْكُلِ السَّمَكِ وَتَشْرَبِ اللَّبَنَ: واو الجمع

³⁴⁴ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 225a.

"واو الجمع" beraberlik anlamı demektir. Bu vav aynı zamanda öncesinin ve sonrasının muhalif olması gerektiği için irabları farklılık arzeder.

5- في جواب الأشياء الستة: الفاء

Şu altı durumda cevap olması halinde de muzari fiil başındaki "ف" ile nasb olur:

1. Emir cümlesinin cevabında nasb olur. Örnek: زُرْنِي فَأُكْرِمَكَ
2. Nehiy cümlesinin cevabında mansub olur. Örnek: لَا تَدْنُ مِنَ الْأَسَدِ فَيَأْكُلَكَ
“Aslana yaklaşma, yoksa seni yer.”
3. Nefiy cümlesinin cevabında nasb olur. Örnek: مَا تَأْتِينَا فَتُحَدِّثْنَا “Bize gelmiyorsun ki bizimle konuşasın.”
4. İstifham cümlesinin cevabında mansub olur. Örnek: أَيْنَ بَيْتُكَ فَأُزُورَكَ “Evin nerede ziyaret edeyim.”
5. Temenni cümlesinde mansub olur. Örnek: لِي مَالًا فَأُنْفِقَ Mutarrizî yukarıda fâ-i sebebiyyeden sonra gelen muzari fiilin nasb olma durumlarını beş olarak izah ettikten sonra teşvik ifade eden şart cümlelerinden sonra da mansub olduğunu belirtmiştir. Yani kullanımın belâğat ilmindeki anlamını kastetmiştir. Örnek: أَلَا تَنْزِلُ فَتُصِيبَ خَيْرًا “İnsen de bir hayıra nail olsan.” Bu durumlarda anlam, فَعَلْتُ فَعَلْتُ “Sen yaparsan ben yaparım” şeklindedir. Burada teşvik için olan “لولا-هالا” gibi edatlara örnek verilmemiştir.³⁴⁵

³⁴⁵ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 225a.

3.3. Üçüncü Kaide İkinci Rûkn; Amel Etmeyen Harfler

3.3.1. Atıf Harfleri

Atıf harflerinden olan و harfi mutlak cem için olup, tertip ifade etmemektedir.

Bu konuda öncesi ve sonrasının bazen tertip ifade ettiği ihtilafli konulara musannif girmemiştir. Ancak müellif حتى، ثم، ف harflerinin tertip yoluyla cem ifade ettiğini, ayrıca ف harfinde gecikmesiz tertip ve sıralama söz konusu olurken، ثم، de zaman olarak gecikme (Terahi) olduğunu belirterek şu örnekleri vermiştir: ³⁴⁶

جائني زيد وعمرو. وخرج زيد فعمرؤ، وقام زيد ثم عمرؤ

حتى'da ise حتى المشاة örneğinde olduğu gibi amaç/sonuç manası vardır.

Atıf harfi olarak "أو" ise iki şeyden birini tercih etmekte kullanılmaktadır.

Aşağıda verilen örnekler bu amaca yöneliktir:

جائني زيد أو عمرو، وأزيد عندك أو عمرو، وجالس الحسن أو ابن سيرين، وكل السمك أو اشرب اللبن.

Atıf edatlarından أزيد عندك أم عمرو örneğinde muttasıl، أزيد عندك عمرو veya أزيد عندك أم عمرو örneklerinde görüleceği üzere munfasıl soru cümlelerinde kullanılmaktadır.

Atıf لا'sı جائني زيد لاعمرؤ “Bana Zeyd geldi Amr değil” örneğinde görüldüğü üzere müspet ibareden sonra menfi anlam barındırmaktadır.

³⁴⁶ Mutarrizî, *el-İknâ`* (Yazma Nüshalar, 2688), 225a.

Atıf edatı "بَلْ" ise önceki cümle içinde geçen yargıdaki yanlış anlamayı ortadan kaldırmak üzere *وما جئني زيدٌ بل عمرو* ve *وما جئني زيدٌ بل عمرو* örneklerinde görüldüğü üzere sonrasını atfetmek için kullanılmaktadır.

و "لَكِنْ" للاستدراك بعد النفي، نحو:

Son atıf edatı *لَكِنْ*'de, *ما جئني زيدٌ لَكِنْ عمرو* "Bana Zeyd gelmedi lakin Amr (geldi)" örneğinde görüldüğü gibi önceki ibarede meydana gelen olumsuz anlaşılma durumunu sonrasında ortadan kaldırmak ve olumlu anlam katmak için kullanılmaktadır. Ancak Mutarrizî ayrıntıya girerek bu edatın amel edebilmesi için ma'tuf bih'in müfred olması, cümle olmaması; başına "و" harfinin doğrudan gelmemesi ve nehiy ve nefiy cümlesinin başta olması gibi kurallardan bahsetmemiştir.³⁴⁷

3.3.2. Tenbih Harfleri

Bu harfler, "أَلَا" و "أَمَّا" و "هَـ" nazar-ı dikkat çekmek için kullanılan harflerdir.

Örnekler verilerek *أَلَا*'nın çoğunlukla nidanın, *أَمَّا*'nın kasemin, *هَـ*'nin ise ismi işaretin başına geleceği hakkında bilgilendirme bulunmasa da örnekler üzerinde bu ayrıma dikkat edilmiştir.³⁴⁸

3.3.3. Tasdik Harfleri

Mutarrizî, tasdik harfleri olarak "بَلَى" و "أَجَلٌ" و "إِي" olmak üzere sadece dört adetle iktifa etmiş, diğerlerine değinmemiştir. Tasdik ifadesi olan *نعم*, öncesinde geçen soru veya haber cümlesini, olumlu ya da olumsuz yapısına göre onaylamaktır. Örneğin *قام زيدٌ Zeyd kalktı* diyen birisine *نعم* evet demek gibi. Buna göre anlam evet

³⁴⁷ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225b.

³⁴⁸ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225b.

kalktı diyerek onaylamaktır. *Zeyd kalkmadı* diyen kişiye *نعم* diyen kişi, aslında *لم يثم زيد* *kalkmadı* demektedir.

Tasdik ifadesi olan *بلى* ise olumsuz cümleye olumlu cevap vermek için kullanılır.

لم يثم زيد *Zeyd kalkmadı* diyen kişiye *بلى* ile cevap vermek, *قام* *kalktı* demektir.

Olumlu veya olumsuz haberi cümlede tasdik anlamında *أجل* kullanılmaktadır.

Musannif burada misal vermemiştir.³⁴⁹

Tasdik ifadesi olan *إي* ise sadece yeminle kullanılmaktadır. Eserde buna örnek verilmemiştir.³⁵⁰

3.3.4. Teşvik Harfleri

Mutarrizî "*لَوْ*" ve "*لَوْ مَا*" ve "*هَلَّا*" ve "*أَلَّا*" kelimelerini bu başlık altında zikretmiş, bunlardan *لَوْ* ve *لَوْ مَا*'nın *عَمْرُ هَلْكَ* örneğinde görüleceği üzere cümlenin ilk bölümüne zıt yargı, ikinci bölümüne ise hasır anlamı kazandırmakta olduğunu belirtmektedir. Müellif, bu harflerin anlam delaletlerine değinmemiştir. Mesela *لَوْ*'nın imtina durumuna has olduğunu, açık isim veya munfasıl zamiri takip etmesi durumunda harf-i ibtida olacağı ve bu durumda haberinin yani *موجود* ifadesinin mahzup olması gerektiği hakkında bilgi vermemiştir.³⁵¹

3.3.5. Sıla Harfleri

Musannif bu harflerle ilgili bilgi vermeyip örnekler üzerinde irab işaretlerini göstermeye çalışmıştır. Bu harflerden *إِنْ*, *مَا* örneğinde, *إِنْ* harfi *رَأَيْتُ* örneğinde

³⁴⁹ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 225b.

³⁵⁰ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 225b.

³⁵¹ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 225b.

اُ harfinin bir etkisinin olmadığı, hatta fazlalık olduğu görülmektedir. Yine Mutarriżî'nin aşağıda "ما" edatı ile ilgili verilen örneklerinde onun *kâffe* anlamında kullanılmadığı, çünkü öncesinde geçen edatların amel ettiği aşıkardır.³⁵²

Gibi. و"ما" في إِنَّمَا زَيْدًا مَنْطِقًا

Tahkik eserde dammeli olduğu belirtilmiştir. Yani *mâ-i kâffe* amele manidir.³⁵³ Müellif "مِنْ" harfini almamıştır. Sadece bu dört tanesiyle yetinmiştir.

3.3.6. Tefsir harfleri

Eserde bu başlık altında tefsir harflerinin اُ ve اُ harflerinden müteşekkil olduğu belirtilmektedir. Bu, اُ نَادَيْتُهُ اُ اُ اُ اُ اُ اُ اُ اُ اُ a örneklerinde gösterilmiştir. Burada açıklama verilmemiş, fakat öğrencinin bunu sezinlemesi arzu edilmiştir. Bu harflerden en çok kullanılanları ele alınmıştır. Bu harflerden اُ'in öncesindeki hem müfred hem de cümleyi tefsir ettiği gibi tafsilata luzüm görülmemiş, örnekler üzerinden bunların kullanım alanlarını öğrencinin bulması istenmiştir.³⁵⁴

3.3.7. Soru Edatları

Soru Edatları اُ و"هل" dir. "الهمزة" ve "أقام زيد؟" gibi. Mutarriżî "أ" soru edatının "أ" ile kullanımına dair bilgi vermemektedir. Bu iki soru edatının hangisinin tasdik talebi, hangisinin tasavvur talebi ifade ettiğini açıklanmamıştır.³⁵⁵

³⁵² Mutarriżî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225b.

³⁵³ Mutarriżî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 225b.

³⁵⁴ Mutarriżî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 226a.

³⁵⁵ Mutarriżî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 226a.

3.3.8. İstikbal Harfleri

Musannif bu harflerden hangisinin yakın gelecek, hangisinin uzak gelecek anlamı taşıdığından bahsetmemektedir. "السين" و "سَوْفَ" في سيفعلٌ وسوف يفعلٌ

Örneğin “س” harfine harf-i tenfis, “سوف” harfine ise harf-i tesvif dendiği gibi malumat yer almamaktadır.³⁵⁶

3.3.9. Edatlar

Edat olarak *أَمَّا* örneklerinde görüldüğü üzere mücmelin tafsili için olup, içeriğinde şart anlamını da barındırmaktadır. Burada cevabının başında “ف” gelmesi gerektiği hususu yer almamıştır, fakat misal üzerindeki uygulamada gösterilmiştir.

Edat olarak *إِمَّا* ise; *جائني إمَّا زيدٌ وإمَّا عمرو فَمَقِيمٌ*, *أَمَّا* örneklerinde olduğu üzere iki şeyden birini tercih etmede kullanılmaktadır. Musannif burada söz konusu edatla misal verirken iki kez kullanıldığını da ima etmektedir. Bu harfin atıf olup olmadığı hakkında bilgi yoktur. Anlam delaletlerini musannif beyan etmemiştir. Nefiy için kullanılan “إِن” amel etmemektedir. Yalnız anlamı menfiye dönüştürmektedir.

Edat olarak *قَدْ*, mazi fiilin başına geldiğinde *قد قامت الصلاة* örneğinde olduğu gibi eylemin gerçekleşme vaktinin yaklaştığına, muzari fiilin başında iken ise *إِنَّ الْكُذُوبَ قَدْ* örneğinde olduğu gibi ihtimala delalet ettiği belirtilmiştir. Bir bakıma normal mazi fiil ve “قَدْ” başına gelen mazi fiilin arasındaki tahkik ve takrib farkı olduğu ima edilmiştir. Yine itâb ve uyarı mahiyetinde kullanılmakta *كَلَّا* edatı hakkında tafsilata

³⁵⁶ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 226a.

gerek görülmemiş, diğer bir ifadeyle كَلَّا'dan önce geçen kısmın uyarı yollu reddedildiği sonrasının ise yeni bir cümle başlangıcı olduğu hatırlatılmamıştır.³⁵⁷

3.3.10. Lamlar

Mutarrizî, lâm-1 cins için verdiği مِنَ الْمَرْأَةِ خَيْرٌ مِنَ الرَّجُلِ örneği ile lâm-1 ahd için verdiği جَاءَنِ الرَّجُلُ örneği üzerinden aralarındaki farkın çıkarılmasını hedeflemektedir. Bunun için ayrı bir tanım yapılmamıştır. Bu durumun örneklerinden anlaşılması hedeflenmiştir. Müellif وَاللَّهِ لَأَفْعَلَنَّ örneğinde fiilin başındaki ل harfinin kasemin cevabında kullanıldığını beyan etmiştir. Yine لَئِنْ أَكْرَمْتَنِي لَأُكْرِمَنَّكَ örneğinde görüldüğü üzere şart edatı olan إِنْ edatının başına bitişen lam harfine الْمَوْطِنَةُ لِلْقَسَمِ denir. Müellif bu tarzda açıklamaya gerek duymayıp doğrudan misal vermektedir.

Cevap lâm'ı لَوْ ve لَوْلَا edatlarının cevaplarında bulunan ل' dir. لَوْ أَكْرَمْتَنِي لَأُكْرِمَنَّكَ ve لَوْلَا زَيْدٌ لَأُكْرِمَنَّكَ örneğinde olduğu gibi. Hazfedilmesinin mümkün olduğu ifade edilmiştir. Anlamı hakkında, şartın olumsuz olması hasebiyle cevabında menfi oluşu, izahatı yapılmamıştır.

Bu edatların cevaplarında lam kullanıldığı ise örneklerden anlaşılmaktadır. “لَوْلَا” normalde mümteni durumlar için kullanılır. Burada bu özelliğinden müellif bahsetmemektedir.

Lâm-1 İbtidâ'nın tekid anlamı taşıdığı belirtilmeksizin لَزِيدٌ مِنْطَلِقٌ örneğinde olduğu üzere mubtedanın başına gelmekte olduğu, irab yönünden bir değişiklik meydana getirmediği gösterilmiştir.

³⁵⁷ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 226a.

Lâm-1 Fârikâ: زَيْدٌ لَمُنْطَلِقٌ إِنَّ زَيْدٌ لَمُنْطَلِقٌ ile nefiy
لُ arasını ayıran, cevabın başına gelen ve olumlu anlam veren ل dir. Mutarrizî buradaki
ل harfinin cümledeki nefiy ortadan kaldırdığından bahsetmemiştir.

Koşullu cümlelerde kullanılan لَوْ قُفِّمْتَ قُفِّمْتُ örneğinde olduğu gibi şartın
olumsuzluğu nedeniyle cevabın da olumsuz olma durumunda kullanılır. Burada mazi
anlamda kullanıldığı görülmektedir. Temenni anlamına geldiğinden bahsedilmesi
belağat ilmiyle ilgilidir. Bir bakıma musannif yeri geldiğinde belağat ilmiyle ilgili olan
meseleleri de zikretmektedir. Yine Kur’ân-ı Kerim’ de ³⁵⁸{وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ} ayeti temenni
manası için misal olarak verilmiştir. Yalnız bu durumda kendinden sonraki cümle ile
masdar olarak tevil edildiğine değinilmemiştir.

Eserde ما harfinin ³⁶⁵{بِمَا رَحِبَتْ} örneğinde olduğu üzere بِرُحْبِهَا manasında
masdar manasına olduğu dile getirilmektedir. Yine ما'nın إِنَّ ve kardeşleri ile kâffe
olarak kullanıldığı bilgisi verilmiştir. Bunun yanında amel ettiğini savunan nahiv
bilginleri de vardır. Bu konuyu musannif almamıştır. “إنما” hasr anlamında tekid ifade
ettiği belirtilmemiştir. Fiil cümlesi ile kullanımına örnek verilmemiştir. Ayrıca ما'nın
وَبَيْنَمَا، وَبَعْدَمَا، وَإِذْ مَا، وَحَيْثَمَا، وَكَمَا، وَزَيْمًا، و كَمَا، وَحَيْثَمَا، وَإِذْ مَا، وَبَيْنَمَا
görülebileceği üzere belirtmiş, ancak nerede ve hangi anlamlarda kullanıldığı bilgisi yer
almamıştır.

إنما زيدٌ منطلقٌ، وزَيْمًا خَرَجْتُ، وزَيْدٌ صَدِيقِي كَمَا عَمِرُو أَخِي، وَحَيْثَمَا تَكُنْ أَكُنْ، وَإِذْ مَا تَخْرُجُ
³⁵⁹أَخْرَجْتُ، وَذَهَبْتُ بَعْدَمَا ذَهَبَ زَيْدٌ. وَبَيْنَمَا زَيْدٌ قَائِمٌ جَاءَ عَمِرُو

³⁵⁸ el-Kalem 69/ 9.

³⁵⁹ Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ* ‘ (Yazma Nüshalar, 2688), 226a.

3.4. Üçüncü Kaide Üçüncü Rûkn; Nahivcilerin İhtilaf Ettiği Konular

Mutarrizi bu konuyu iki neviye ayırmaktadır. Bunlardan ilki "ما" و "لا" hususunda ihtilaf söz konusudur. Hicazlı nahiv bilginlerince ليس manasında olup, ismini ref haberini nasb eder. Musannif bu edatların isim cümlesinin başına geldiği zaman Hicazlı ve Temimli nahiv bilginlerince farklı değerlendirildiklerini ilave etmiştir.

Temimli nahivcilere göre amel etmezler. sinini kerime-yetA³⁶⁰{...وَأِنْ كُنَّا...} hem nasb hem de ref okunduğu bilgisini veren musannif, yeri geldiğinde kıraat farklılıklarını da istihsad olarak göstermiştir.

وفي التنزيل: {فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى}³⁶⁷

Haber başa geçerse veya menfi durum إِلا bozulursa amel etmeyeceği hususunda ittifak vardır. Öte yandan Hicazlı nahiv bilginleri bu edatların amel edebilmesi için bazı şartlar öne sürmektedir. Bu şartlar özetle haberi öne geçmeyecek, yine haberi "إِلا" ile bozulmayacak; ismi ile arasına nâfiye "إِنْ" girmeyecektir. Buna göre "لا" nekra ismin başına gelmeli, haberin mukaddem olmaması ve ismiyle arasına fasıla girmemesi halinde amel edebilir. Musannif bu şartlardan kısaca bahsetmektedir.

"لا" fiili mazinin başına nadiren gelir. Peşpeşe kullanılması durumunda tekrarı zorunludur. Ayet-i kerime buna misal teşkil etmektedir.

Fiilin başına geldiğinde de amel etmez. ما تفعلُ nefyi halde, ولا تفعلُ ise nefyi istikbalde kullanılır. Buradan anlaşılan fiili muzariyi sadece nefyeder. İkinci nevi ise muhaffef "إِنْ" و "أَنْ" و "كَأَنَّ" normalde amel etmemektedir. Bazı nahiv alimlerine göre ise bunlar da amel ederler. وَاِنْ زَيْدٌ لِدَاهِبٌ، وَاِنْ زَيْدًا ذَاهِبٌ وَلِدَاهِبٌ،

³⁶⁰ Hûd 11/111.

şekillerine örnek olarak verilmektedir. Geretiğinde ise şiirden örnekler sunulmaktadır.

كَأَنَّ تَدْيَاهُ حُقَّانٍ وَقَالَ: كَأَنَّ وَرِيدِيهِ رِشَاءٌ حُلْبٍ³⁶¹

3.5. Üçüncü Kaide Dördüncü Rükûn; Hakkında Zıt Görüş Bulunanlar

Musannif, hakkında nahivcilerin farklı görüş öne sürdüğü dokuz harften bahsetmektedir. Bunlardan sekiz tanesinin isme has olduğunu dile getirmektedir. Bu harfler şunlardır:³⁶²

3.5.1. Nida Harfleri

Bu harflerden وهَيَا، أَيَا، وَيَا uzaktakiler için، أَيْ ve أَيْمَة ise yakınında olanlar içindir.

Bu iki harfe herhangi misal verilmemiştir. "وا" nüdbe için kullanılır. Sonrasında gelen münâdâ muzaf olması halinde nasb okunur، يَا عَبْدَ اللَّهِ gibi. Muzafa benzemesi durumunda veya nekra olması halinde de nasb olur. يَا خَيْرًا مِنْ زَيْدٍ veya ama birinin بِيَدِي veya demesi gibi durumlarda da nasb okunduğu bilgisini musannif burada eklemektedir. Müfred marife münadalar dammelidir, fakat mahallen mansubtur. Nüdbe durumunda da hüküm böyledir.

Birliktelik ifade eden "الواو" harfi مع manasına olup, öncesinde fiil veya mana fiil varsa akabinde gelen isim nasb olmaktadır. مَا شَأْنُكَ وَزَيْدًا؟ استوى الماء والخشبة والساحل. örneklerinde olduğu gibi. Çünkü anlamca مَا تَصْنَعُ وَمَا تَلَابِسُ؟ ifadesinde görüldüğü üzere, atfedilmesinin mümkün olmadığı durumlar için geçerlidir.

³⁶¹ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 226a

³⁶² Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 226b.

Musannif önce istisnanın tanımını vermiştir. (إِلَّا) istisna edatı kullanılan cümlede üç unsur bulunur. Bunlar müstesna minh, istisna edatı ve müstesnadır. Musannif burada bunlardan bahsetmemiştir.³⁶³ إِلَّا ile istisna durumu üç şekilde olur:

3.5.2. Her zaman mansub olanlar

Olumlu cümle ile başlamış olandır. Yani müspet istisnadır. Burada müstesna, müstesna minh cinsindedir. Örneğin, جاءني القوم إِلَّا زيدًا أحدٌ gibi. Müstesna minhe takaddüm eden istisnalar, ما جاءني إِلَّا زيدًا أحدٌ örneğinde görüldüğü üzere menfi istisnadır.

Müstesna müstasna minhu'nun cinsinden değil ise şayet إِذَا حَمَارًا إِلَّا ما جاءني أحدٌ örneğinde görüldüğü üzere munkatı istisna olarak adlandırılmaktadır. Bu örneğe bakıldığında müstesnanın müstesna minhin cinsinden olmadığı anlaşılmaktadır. Musannif izaha gerek duymaksızın bu durumu misalle açıklamak istemektedir.³⁶⁴

3.5.3. Bedel ve Nasbı Caiz Olanlar

Cümlede müstesna minhu zikredilmiş ancak menfi ise müstesnanın ما جاءني أحدٌ örneğinde olduğu üzere bedel veya nasb olması caizdir. Müellif burada önce tanım yapmış sonra da örnek vermiştir.³⁶⁵

3.5.4. (إِلَّا) Edatının Kullanımına Bakılmaksızın Geçerli Olan İrâb

Aşağıda verilen örneklerden görüleceği üzere cümle menfi ve nakıs yani müstesna minhu zikredilmemiş olursa müstesnanın harekesi لَا yok sayılarak mahzûf müstesna minh'in irabını alır.

³⁶³ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 226b.

³⁶⁴ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227a.

³⁶⁵ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 227a.

ما جاءني إلا زيد، وما رأيت إلا زيدا، وما مررت إلا بزيدا³⁶⁶

Yani öncesindeki amile göre irab olunur. Musannif oldukça basit izah ve misal vererek öğrenciyi konuyu detaya boğmadan anlatmaktadır.

Mutarriżî burada gerekçe bildiren "كى" edatı ile bilgiler vermektedir. Bunu da şöyle izah etmektedir: قُصِدْتُكُ diyen kişiye، كَيْمَةً؟ diye sorulur. O kişi cevaben كَيْ تَحْسِنُ der. Bu durumda akabindeki fiil ya kendisinden veya müstetir أَنْ ile nasb olur.³⁶⁷

3.6. Dördüncü Kaide; (Nahiv İlmi) Birinci Rükün

3.6.1. İstılahlar

Kelim: Müellif kelimin üçe ayrıldığını belirtmektedir: İsim, fiil ve harf. O, burada kelim'in tanımına değinmemiştir. Ancak bölümlerini açıklamıştır.

3.6.2. İsim

Adı olarak verilen şeye delalet etmesi uygun olan kelimeye isim denir. Mutarriżî bundan sonra örnekler verip ismin hususiyetlerini belirtmektedir. Sonuna tenvin gelebilir. Başına ال takısı gelebilir. Harf-i cer alabilir. Bunun dışında tafsilat verilmemektedir. rneğin, nida harfî alması, muzâf veya Ögibi.³⁶⁸ رَجُلٌ؛ الرَّجُلُ؛ بَزِيدٌ muzâfun ileyh oluşu, tasgir kalıbına sokuluşu ve zamirin merci olabilmesi gibi tafsilatlar verilmemektedir. İki çeşit isim belirtilmiştir. Bunlar:

Muzher İsim: Açık isim demektir. Türleri şunlardır:

Cins isim: كَرَجُلٍ وَفَرَسٍ وَعِلْمٍ وَجَهْلٍ

Özel (Alem) isim: كَزَيْدٍ وَعَمْرٍ

³⁶⁶ Mutarriżî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 227a

³⁶⁷ Mutarriżî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 227a

³⁶⁸ Mutarriżî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 227a

Belirsiz isim; ³⁶⁹هَذَا وَهَؤُلَاءِ وَالَّذِي وَالَّتِي وَمَا وَمَنْ

Zamir; İsimden kinaye olarak muttasıl ve munfasıl olurlar.

Muzmer İsim

Cins, özel isim, belirsiz ve muzmer isimdir demek suretiyle önce bir açıklama verilmektedir. Musannif müphem isimlere ismi işaretleri ve ismi mevsulleri genel geçer kural olarak örnek göstermiştir. Örneğin ismi işaretlerin ve ismi mevsullerin kısımlarını izah etmemiştir. İki türdür. Muttasıl ve munfasıl.

Muttasıl zamir: Müstakil halde bulunmayan, aksine öncesine bitişmek zorunda olan zamirdir. Bu tür zamir merfu, mansub ve mecrur olur. Merfu hali bâriz ve müstekin halde olur. Diğer iki halde ise sadece bâriz olur.

Bâriz zamir, açıkça telaffuz edilendir. نصرتهٗ deki تْ; نصرتهٗ deki ك ve غلامهٗ deki ه zamiridir.

Müstekin zamir: Kinayeli olan demektir. Lâzım ve gayrı lâzım diye ikiye ayrılmaktadır.

Lazım: Yukarıda geçtiği üzere نصرتهٗ deki تْ; نصرتهٗ deki ك ve غلامهٗ deki ه zamiri gibi içeriğinde amilin mutlaka var olduğu zamirdir. Gayr-ı lâzım ise هو يَفْعَلُ، وهي تَفْعَلُ ise lâzım ise نصرتهٗ gibi içeriğinde amilin mutlaka var olduğu zamirdir. Gayr-ı lâzım ise هو يَفْعَلُ، وهي تَفْعَلُ gibi içeriğinde amilin mutlaka var olduğu zamirdir. Örneklerinde görüleceği üzere açıkça söylenmeyen zamirdir.

3.6.3. Fiil

Başına (قد) ve istikbal edatları سوف ve سوف gelebilir. قد قام، وسيقوم، وسوف يقوم. Sonuna نصرتهٗ gibi tâ zamiri bitişebilir. Sakin müenneslik tâ'sı bitişebilir. نِعْمَتْ وبَأَسْتْ gibi. Fiilin üç örneği bulunmaktadır: Mazi, muzari ve emir.

³⁶⁹ Mutarrizî, *el-İknâ`* (Yazma Nüshalar, 2688), 227a

Mazi Fiil: Konuşma öncesindeki zamanda vuku bulan bir iş ve olay bildirir. Sonuna ³⁷⁰نَصَرُوا daki (و), نَصَرْتُ - نصرت - نصرت deki (ت) ile نَصَرَ deki (ن) bitişme durumu hariç, mazi fiil daima fetha üzere mebnidir. Mebni li'l-fâil (malûm) ve mebni li'l-mefûl (meçhul) şeklinde iki kısma ayrılır:

Mebni lil fail (Malum fiil): فَعَلَ وَقَعَلَ وَأَفْعَلَ gibi birinci harfi fethalı olan veya انْفَعَلَ benzeri sakinden sonra gelen ilk harekeli harf fethalı olandır. Bu örnekte ilk harekeli harf fâe'l-fiil harfidir. Başında vasıl hemzesi olanlar bu gruptandır. Ancak genel kural değildir. Mutarrizî burada malum fiil yerine Mebni li'l-fâil adını kullanmaktadır.

Mebni lil meful (Meçhul fiil): Asli harflerinden ilki (fâu'l-fiili) veya ilk harekeli harfi dammeli olan fiildir. فَعِلَ وَأَفْعِلَ وَفُوعِلَ gibi. Burada vasıl hemzesi damme hususunda dammeli harfe tabi olur. Müellif burada meçhul fiil için mebni li'l-mefûl adını kullanmaktadır.

Muzari Fiil: Başına dört zaid harften biri gelen muzari fiil hem şimdiki zaman hem de gelecek zaman için müştereken kullanılmaktadır. Başına سَيَنْ veya سوف gelirse gelecek zamana ait olmakta, malum fiil ve meçhul fiil diye iki kısma ayrılmaktadır.

Mebni lil fail (Malum fiil): İlk harfi fethalı olandır. Yalnız şu dört bab bundan istisnadır. يُفْعِلُ، وَيُفَاعِلُ، وَيُفَعِّلُ، وَيُفَعِّلُ bunların ilk harfleri dammedir. Mebni li'l-fail alameti dördüncü harfin kesreli oluşudur. Bunlar; يُفَعِّلُ daki ilk lame'l-fiil, يُفَاعِلُ daki ayne'l-fiil, يُفَعِّلُ daki ikinci ayne'l-fiil harfleridir. Ancak, يُفَعِّلُ daki ayne'l-fiil harfi ki takdiri olarak dördüncü harfdir. Çünkü burada muzari fiilin aslı يُفَعِّلُ dur.

³⁷⁰ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 227b.

Mebni lil meful (Meçhul Fiil): İlk harfi dammeli olandır. Yalnız şu dört bab³⁷¹ **يُفَعِّلُ، وَيُفَاعِلُ، وَيُفَعِّلُ، وَيُفَعِّلُ** bundan istisnadır. Bu babların meful bina alameti dördüncü harflerinin fethalı olmasıdır.

Emir Fiil: Emir fiili **أَفْعَلْ (Yap)** ve bu anlamda olan fiillerdir. **أَنْصُرْ وَأَكْرِمْ** gibi. Bu tür emir kalıbı sadece emri hazır için geçerlidir. Mutarrizî burada emri hazıra “el-muhâtabu'l-fâil” adını verse de bu terimin verdiği misallere bakılınca emri hazır olduğu anlaşılmaktadır.

Muzari fiilden emir türetme metodu: Zaid harf atılır, son harf sakin kılınır. Yapıda bir değişiklik yapılmaz. **يَعِدُ: عِدْ** gibi.

Musannif burada mütekellimin iki hemzenin yan yana gelmesi nedeniyle konuşmada zorluk oluşmasından muzari fiilde hemzeyi düşürdüğünü ifade etmiş, fakat emir kalıbında böyle bir zorluk kalktığından asli biçiminde okunduğundan bahsetmektedir. Aynel fiil dammeli olursa emir fiilin başındaki hemze dammeli okunacağı bilgisi verilmiştir.

Emri gaib, fiil-i muzarinin başına gelen (ل) ile yapılır. Sonu cezm edilir. **لَمْ يَنْصُرْ -** **لَمْ يَنْصُرْ** gibi **لَمْ يَنْصُرُوا** şeklindeki yapıdır. Muhatab ve mütekellim meçhul emir de böyle yapılır. **لَنْصُرَ - لِأَنْصُرَ - لِنُنْصِرَ** gibi. İzahatlardan anlaşıldığı kadarıyla bu fiillerin irab durumları birkaç örnekle gösterilmiştir. Daha sonra yeni bir fasıl açılmış ve fiilin lazım ve muteaddi olmak üzere iki çeşidinin olduğunu belirtmiştir, sonrasında ise bunların tanımını verilmektedir.

Lazım Fiil: Sadece faile hasdır, geçişli değildir. **فَعَدْتُ وَقَعَدْتُ** gibi.

Muteaddi Fiil: Failden başka mefulun bih ve benzeri şeyleri nasb eder. **صَرَبْتُ** **صَرَبْتُهُ وَأَحَدْتُتُهُ** gibi. Bunun başka bir kanıtı da **وَأَحَدْتُتُ الأَمْرَ**

³⁷¹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 227b.

Yalnız ³⁷²فَعَدْتُهُ وَلَا فُؤْمْتُهُ ise denemez. Mutarrizî bu örneklerle lazım ve muteaddi fiilin en belirgin farklarını misallerle izâh etmeye çalışmıştır.

Muteaddi fiilin alametleri üçtür:

Lazım fiilin başına hemze getirmek: أَجْلَسْتُهُ örneğinde görüldüğü gibi.

Ayne'l-fiil harfini şeddelemek: فَرَحْتُهُ örneğinde olduğu gibi,

Fiili harf-i cerle kullanmak: ³⁷³ذَهَبَ بِهِ وَ ذَهَبَ إِلَيْهِ örneğinde olduğu gibi.

Müellif dolaylı yolla doğrudan mefûlun bih alan ve harf-i cer vasıtasıyla mefûlun bih gayr-i sarîh alan muteaddi fiilleri isim vermeden işlemektedir. Gereğinden fazla açıklamalardan kanaatimizce kaçınmaktadır.

Duyu Organlarıyla İlgili Olan Fiiller

Bu fiillerin tamamı muteaddir. رَأَيْتُهُ وَ شَمَمْتُهُ وَ دُقْتُتُهُ وَ لَمَسْتُهُ وَ سَمِعْتُهُ Muteaddi fiil grubuna duyu organları ile bilinebilen fiillerin dahil olduğu ilave bilgi burada verilmiştir.

Nasb ettikleri meful sayısına göre muteaddi fiiller üç türdür:

Bir meful alan muteaddi fiiller: ضَرَبْتُهُ gibi.

İki meful alan muteaddi fiiller: أَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا ve حَسِبْتُ عَمْرًا فَاضِلًا örneğinde olduğu gibi.

Üç meful alan muteaddi fiiller: ³⁷⁴أَعْلَمَ اللَّهُ زَيْدًا عَمْرًا فَاضِلًا gibi. Mutarrizî, yukarıda görüldüğü üzere muteaddi fiilleri aldıkları meful sayısına göre sınıflamaya tabi tutmuştur.

³⁷² Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228a

³⁷³ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228a

³⁷⁴ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228a

انفَعَلَ وِ اِفْعَالَ وِ اِفْعَلَّ وِ اِفْعَلَّلَ وِ اِفْعَنْلَى ³⁷⁵ Sülasi fiillerden فَعَلَ babı ile mezid fiillerden

وافْعَلَّلَ وِ اِفْعَلَّلَ bablarından varid olanlar hariç, bütün bablar lazım ile muteaddi arasında fiillerdir. Çoğu fiiller bazen muteaddi bazen lâzımdır. Bazı fiilerin ise sadece lazım kalıbında kullanıldığı belirtilmiştir.

3.6.4. Harf

Cümle içinde isim ve fiil gibi değildir. İsim, mäsned ya da mäsned ileyh olurken harf için böyle bir şey sözkonusu değildir. Mutarrizî, burada isimle kıyas yaparak, harfin tanımını vermekte, isimlerin sülâsi, rubâi ve humâsi olmak üzere üçe ayrıldığını ifade ederek bunlara رَجُلٍ وِ فَرَسٍ، ثَعْلَبٍ وِ ذِرْهَمٍ، سَفْرَجَلٍ وِ فَرَزْدَقٍ örneklerini vermektedir.

Müellif fiilerin sülâsi ve rubâi olmak üzere iki ayrıldığını, üç harften az olan fiillerin mankus; dört harften fazla ise bu fiillerin mezîd fiil olduğunu belirtmiştir. Bunu bilmenin yolu ise isim ve fiil türetme yöntemi olduğunu eklemiştir. Fasil açarak müştak konusuna geçmektedir.

3.6.5. Müştaklar

Mutarrizî müştak ismin ne anlama geldiğini açıklamaktadır. İsm-i fâil, İsm-i mefûl vb. birkaç türünden bahsetmektedir. Sıfat-ı müşebbehe, mübâlağalı ism-i fail, ism-i tafdîl gibi bazı müştaklara ise değinmeksizin eserinde genellikle yaptığı üzere sadece gerekli olanlarla yetinmektedir.³⁷⁶

3.6.6. Camid Olanlar

Mutarrizî (الموضوع) başlığında، المقتل، الضرب، المدر، الحجر، gibi bir kökten türememiş örneklerle aslında câmid isimleri kastetmektedir. Onun metin içinde kullanmış olduğu خلافه (Onun tersine) ifadesiyle müstak ismin tam tersi olan câmidi ele almaktadır. Müellifin oğlu için kalem aldığı bu eserde yeni terimler kullanmaktadır.

³⁷⁵ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228a

³⁷⁶ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b

Buradan farklı isimlerle öğrencinin dil öğrenim boyutu zenginleştirilmek istendiği sonucu çıkarılabilir.³⁷⁷

3.6.7. Sahih İsim ve Fiiller

Mutarrizî, med, lîn, muzaf (şedde) ve hemze harfelerinin bulunmadığı رَجُلٌ وَجَمَلٌ gibi sahih isim ve قَعَدَ وَجَلَسَ gibi fiillerin tasnifini yapmış, akabinde med ve lîn harflerinin والياء والألف والواو olduğu ilave etmiştir. Daha sonra, muzafın sülâsi ve rubâi diye iki kısma ayrıldığını belirtmiş, sülâsi olanların aynel ve lâmel harflerinin aynı olması yüzünden idgamın yapılması gerektiği bilgisini aktarmıştır.

İdgam Mutarrizî idgamın tanımını yaparken onu *birinci harfin sakin kılınıp ikinci harfin harekelenip birleştirilmesi* şeklinde ifade etmiştir. Asılları شَدَدٌ وَمَدَدٌ olanlar شَدَّ شَدَّ وَمَدَّ örneklerindeki gibi muzaaf fiillere örnek göstermiştir. Müellif isimlerde idgam yapılırken başka bir isimle karışıklığa mecal vermemenin şart olduğunu belirterek الرَّادُّ gibi misallerde ise idgam yapılabilmek için, الشَّادُّ وَالْمَرَدُّ gibi misallerde ise idgam yapılamadığı bilgisini vermektedir. İdgam durumunda birinci harf mudğam ikinci harf ise mudgamu'n-fih adı almaktadır. İdgam durumunda araya hareke, vakf nedeniyle fasıla giremez, رَدَدَنَّ örneğinde olduğu gibi girmesi durumunda idgam çözülmektedir.

Mutarrizî rubâi isim ve fiillerde ilk fâa'l-fiil ile ilk lâme'l-fiil harfleri aynı cins olduğunu belirtmekte, İsimler için الْبُلْبُلَةُ وَالْبُلْبُلَةُ, fiillere ise عَسَّعَسَ وَحَصَّحَصَّ örneklerini vermektedir.

Mu'tel isim ve fiilin fâa'l, ayne'l ve lâme'l-fiil harfleri med veya lîn harfleri olup, Mutarrizî önce mu'tel fiil veya ismin ne anlama geldiğini izah etmekte, sonra da bunlar için misaller vermektedir. O, illet harflerinden elifin ayne'l veya lâme'l fiil harflerinde

³⁷⁷ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 228b.

bulunabileceğini, ancak bunun da vav veya ya harflerinden dönüştürüldüğünü belirtmektedir. Bunu öğrenmenin yolunun ise tesniye, cemi ya da muzari kalıpları ile anlaşılacağı bilgisini aktarmaktadır.³⁷⁸

Mehmuz fiil ve ismin fâa'l, ayne'l ve lâme'l harflerinden birinin hemzeli olduğu söylemekte, hemzenin aslen sahih harf olduğunu, ancak okumada güçlük çekilmesi yüzünden kalbe (dönüşüme) uğradığını, بَسٌّ و بَسٌّ و بَسٌّ کelimelerinde بَسٌّ و بَسٌّ و بَسٌّ şekline dönüşümlerini veya hazif suretiyle tahfif edildiği bilgisini örnek olarak vermektedir. Ayrıca Mutarrizî bunlara asılları يَسْأَلُ ve يَرَى olan fiillerde hemzenin kalbedilmesiyle يَسْلُ ve يَرَى şekline dönüşme misallerini burada örnek göstermektedir. Bu bilgilerden sonra da hemzenin vasıl hemzesi ve kati hemzesi şeklinde iki çeşit olduğunu belirtmektedir.

Vasıl hemzesi ve kat'i hemze'nin tanımlarını yapmaktadır. Vasıl hemzesine

İsimlerden ; اِسْمٌ - اِسْتٌ - اِبْنٌ - اِبْنَةٌ - اِبْنُكُمْ - اِثْنَانٌ - اِثْنَانٌ - اِمْرُؤٌ - اِمْرَأَةٌ ; örnek verilmektedir.

Fiil olan kelimeler; اَطَّيَّرَ kardeşleri اَفْعَلْ ile bu vezinde gelen fiillerin اَطَّيَّرَ örneklerinde olduğu üzere mastarları ve emirlerinin başında bulunan hemzeler ile sülasi fiillerin emr-i hazırında başta bulunan hemzeler vasıl hemzesidir. Vasıl hemzesinin, sakin harfe ulama yapılabilmesi için fazladan kullanılan bir hemze olduğunu; cümle başında sabit, lâkin ortasında ise düşme özelliği bulunduğunu Mutarrizî burada belirtmiştir. اَسْوَدٌ و اَفْلَسٌ و اَجْمَالٌ ise isimlere örnek verilmektedir.³⁷⁹

³⁷⁸ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b.

³⁷⁹ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 228b.

3.7. Dördüncü Kaide İkinci Rûkn

3.7.1. İrab

Başına gelen farklı amiller sebebiyle kelimenin sonunda görülen hareke değişikliğidir. Bu hareketler damme, kesra ve fethadır. Sükûn haline ise cezm adı verilir. Mutarrizî burada örnek vermeden sadece irabın tanımını yapmaktadır.³⁸⁰

3.7.2. Bina

Kelime sonunun amile bağlı kalmayarak belli bir hareke üzere kalmasıdır. Bu hareketler damme, kesra ve fethadır. Sükûn haline ise vakf adı verilir. Mutarrizî burada örnek vermemiş, sadece tanımını yapmıştır.³⁸¹

3.7.3. Mu'râb

Mureb kelime, mütemekkin isim ve fiili muzaride olmaktadır. Müellif mu'râb kelimenin nerelerde geçerli olduğunu belirtmektedir. Mu'râb isim ise kendi içinde munsarif ve gayr-i munsarif şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Munsarif isim: cümle içinde *مررتُ زيدًا، ورأيتُ زيدًا، وجائني زيدًا* örneklerinde olduğu üzere sonuna tenvin, ref, nasb ve cer alabilen isimdir.

Gayr-i munsarif isim: Cümle içinde *مررتُ بأحمد، ورأيتُ أحمدًا، وجائني أحمدًا* örneğinde olduğu üzere cer ve tenvin almayan, cer durumunda fetha hareke alan isimlerdir. Gayr-i munsarif isimler şayet başlarına lâm-ı tarif (ال) alırsalar veya bir isme muzaf olursalar *بالأحمد* veya *بأحمدكم* örneklerinde görüleceği üzere cer alameti olarak kesre harekesini alırlar. Sonunda elif bulunan *العصا* ve *حُبْلَى* benzeri isimlere, maksur isim adı verilmektedir. Bu isimlerde i'râb alameti bulunmamaktadır.

³⁸⁰ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 229b.

³⁸¹ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 229b.

Sonunda elif harfinden sonra hemze bulunan الحَمْرَاءُ ve الكِسَاءُ gibi isimlere memdud isim denilmekte, ayrıca bu tür isimlerde i'râb alameti de mevcuttur.

Sonunda öncesi kesre harekeli yâ' harfi bulunan القاضي gibi isimlerin sonundaki yâ', ورأيتُ القاضي، ومررتُ بالقاضي، وجائني القاضي örneklerinde görüldüğü üzere ref ve cer durumlarında sukun, nasb halinde ise fetha hareke alır.

والذي في آخره ياءٌ أو واوٌ ساكنٌ ما قبلها كدَلُوٍ و ظَنِّي حكمه الصحيح

Sonunda öncesi sakin yâ' veya vâv olan ظَنِّي و دَلُوٍ gibi isimlerin irab hükümleri, sahih isimlerin hükmüne tabidir. Mutarrizî'nin anlatım üslubu oldukça etkili olup, kâfi derecede bilgi ihtiva etmektedir. İ'râb alameti hareke olduğu gibi harfle de olabilmektedir. Mütakellim yâ'sı dışında bir isme muzaf oldukları zaman esmâ-i sitte (أبوه، حموها، فوه، أخوه، ذو مالٍ) جائي جائي أبوه، ورأيتُ أباه، ومررتُ بأبيه، (أبوه، حموها، فوه، أخوه، ذو مالٍ) üzere irab alametleri harf ile oluşmaktadır. Yine zamire muzaf olduğunda كلا' da i'râb alameti harf ile almaktadır. Örneğin، ورأيتُ كليهما، ومررتُ بكليهما şeklinde irab alametlerini almaktadır. Tesniye ve cemi müzekker salim isimlerin de i'râb alameti harf ile olur. Örneğin جائي مسلمان و مسلمون، ورأيتُ مسلمين و مسلمين، ومررتُ بمسلمين و جائي مسلمان و مسلمون، ورأيتُ مسلمين و مسلمين، ومررتُ بمسلمين³⁸² cümlelerinde tesniye ve cemi isimler irab alametlerini harf ile almışlardır. Mutarrizî, eserde görüldüğü gibi konuları birbiriyle bütünleşik ve kolaydan zora doğru bir yöntemle, genelde misaller vererek işlemektedir.

Mutarrizî, yeni fasıllar açmak suretiyle irab alametlerinin ne anlama geldiğini de izah etmekte, Ref'i, faillik (Öznellik), nasb'ı, mefulluk (Nesnellik), cerr'i ise izafet (isim tamlaması) durumunun alameti şeklinde izah etmektedir. Mutarrizî cümlede hangi öğelerin ref halinde olduğuna dair ek bilgiler ilave etmiştir. Fail, müteda ve haber gibi. Akabinde ise bunlarla ilgili teferruata girmektedir.

³⁸² Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 230a

3.7.4. Fail

Fiil başta gelmesi durumunda fail sarih olur. نصر زيدٌ gibi. Fail zamir de olabilir. نصرتُ وزيدٌ نصَرَ örneklerinde olduğu gibi. Burada failin hangi durumda olduğu bilgisi verilmiştir.³⁸³

3.7.5. Mübteda ve Haber

Mubteda ve haber, dahil olduğu cümlelerde isnadın lafzi amillerinden mücerred merfu isimlerdir. Örneğin زيدٌ منطلقٌ gibi. Burada amil ibtida oluşudur. Mutarrizî bu başlıkta mubteda ve haberin ref durumuna yönelik örnekler vermektedir.³⁸⁴

3.7.6. Meful

Failin kendisinde bir iş ve oluş meydana getirdiği ögedir. Mefulun mutlak, mefulun bih, Mefulun fih, Mefulun leh veya Mefulun meah şeklinde olabilir. Örneğin, نصرتُ نصرًا، وضربتُ زيدًا، وخرجتُ يومَ الجمعةِ، وصلَّيتُ أمَامَ الْمَسْجِدِ، وضربتهُ تأديبًا له، وكنْتُ و زيدًا gibi. Burada mansub durumunda olanlara misaller verilmektedir.³⁸⁵

3.7.7. Hal

Hal, جاء زيدٌ رَاكِبًا örneğinde olduğu gibi cümlede nasb grubuna dahil olup, Mutarrizî burada bu ögeyi örnekle izah etmiştir.³⁸⁶

3.7.8. Temyiz

Mutarrizî hal ve temyizde tanım vermek yerine زيدٌ نَفْسًا örnekleri ile yetinmiştir.³⁸⁷

³⁸³ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 230a

³⁸⁴ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 230a.

³⁸⁵ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 230a.

³⁸⁶ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 230a.

³⁸⁷ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 230a.

3.7.9. İzafet

Mutarrizî daha önce irab alametlerinin ne anlama geldiğini açıklamıştır. Şimdi cer haline örnek olarak izafet durumunu göstermek suretiyle konuya başlamaktadır. *Bir şeyi başka bir şeye nisbet etmek demektir* diyerek izafetin tanımını yapmış, bu nedenle mecrur olanlara örnekler vermektedir. Mecrur grubuna dâhil olan izafet ise iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi; fiil veya mana fiili isme nisbet etmek ki bu مَرَزْتُ بَزِيدٍ، وَزَيْدٌ فِي الدَّارِ örneklerinde olduğu gibi sadece harf-i cer aracılığıyla olmaktadır. İkincisi ise; ismi isme nisbet etmek suretiyle yapılmaktadır. Yapılışı iki isim bir araya getirilir. İkinci isim başındaki muzaf nedeniyle kesra alır. Muzaf olan isimden غَلامٌ زَيْدٍ، وَصَاحِبًاكَ، وَصَالِحًا örneklerinde olduğu gibi lâm-ı tarif, tenvin, tesniye ve cemi müzekker salim nunları düşürülür. Burada birinci isme muzaf, ikinci isme isme muzafun ileyh denir.

Bu izafet türüne izafeti maneviye denir. Kural olarak muzaf (ال) takısı alamaz yani زَيْدٌ الغَلامُ denilmez. Mutarrizî izafeti maneviyyeye nelerin dahil olduğu konusuna girmemiş, sadece özet olarak konuyu işlemiştir.

İzafet-i lafziye: Sıfat-ı müşebbehenin failine veya mefulune nisbet ettirilmesidir. . زَيْدٌ حَسَنُ الْوَجْهِ، وَضَارِبٌ عَمْرٍو. Bu tür izafette marife veya tahsis anlamı olmaz. Sadece tahfif meydana gelir. Yani muzaftan tenvin veya naibi düşmüş olur. Ta'rif halinde muzafın (ال) alması zorunlu olur. مَرَزْتُ بَزِيدَ الْحَسَنِ الْوَجْهِ، وَالضَّارِبِ الرَّجُلِ.³⁸⁸

Mutarrizî mu'râb isimlere tabi olanlardan bahsetmekte ve bunların beş tane olduğunu dile getirmektedir:

3.7.10. Tevkîd

Mutarrizî tevkîd için زَيْدٌ زَيْدٌ، وَزَيْدٌ نَفْسُهُ³⁸⁹ örneklerini vermektedir.

³⁸⁸ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 230a.

³⁸⁹ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 230b.

3.7.11. Bedel

Müellif bedel için Ayet-i Kerime'den {إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ

örnek vermektedir. ³⁹⁰{عَلَيْهِمْ

3.7.12. Harfle Atıf

جائني زيدٌ وعمروُ örneğini vererek harfle atıfa bir örnek vermiştir.

3.7.13. Atf-ı Beyan

أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ

Mutarriżî yukarıda görüldüğü üzere tevkid, bedel, harfle atıf ve atf-ı beyanla ilgili açıklama yapmamış, sadece örnekler vermekle yetinmiştir.

3.7.14. Sıfat

Mevsufuna müfred, tesniye, cemi, marife, nekra, müzekker ve müenneslik hususları ile irab açısından uyumluluk göstermektedir. Bu bilgiler sıfatın ne olduğunu izah etmektedir. Sonrasında ise Mutarriżî جائني رجلٌ صالحٌ، ورأيتُ رجلاً صالحاً، ومررتُ برجلٍ جائني رجلٌ صالحٌ، ورأيتُ رجلاً صالحاً، والمرأةُ الصالحةُ örnekleri ile konuyu somutlaştırarak zenginleştirmiştir.

O, ³⁹¹ رأيتُ ابنَ زيدٍ الكريمِ (للابن) kelimesinin (للابن) lafzının sıfatı kabul edilirse nasb okunacağını, şayet (لزيد) ismine sıfat olarak nisbet edilirse cer okunacağına dikkat çekmiştir. Ayrıca kıyas buna göre yapılır derken öğrencinin bildiklerinin mukayese etmek suretiyle öğrenimine devam etmesini, farklılık ve benzerlikleri biraz da kendisinin bulmasını isteyerek derse ilgi ve alakasının artmasını istemektedir. Mutarriżî'nin konuları işlemedeki yöntemi gerektiğinde açıklama yapmak, gerektiğinde ise sadece misallerle yetinmektir.

³⁹⁰ el-Fâtiha 6-7.

³⁹¹ Mutarriżî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 230b.

Mutarriżî konulara fasılalar açarak ilave bilgiler vermektedir. Bu üslup, o günün şartlarında ders işleniş biçimlerinin öğrenciye aşama aşama aktarıldığının da bir göstergesidir. Burada şu bilgiler verilmektedir: Muzari fiilin irabı ref, nasb ve cezm üzere yapılır. Ref hali manaya göredir. Yani isim yerine geçmesidir. زيدٌ يضربُ gibi. Nasb ve cezm durumunun irabı ise daha önce bahsedildiği üzere harfledir. Efal-i hamseden olan يفعلون ويفعلون ويفعلان gibi fiili muzarilerin irab durumuna gelince, ref alameti sonlarındaki (ن) harfinin sabit kalması, düşürülmesi ise nasb veya cer alameti olmaktadır.

Mebni olan kelimler şunlardır: Bütün harfler, mazi ve emri hazır fiiller ile مَنْ مَبْنِيٌّ gibi bazı harfe benzeyen isimler veya onun anlamını içinde barındıranlar mebnidir. Yapı lâzım ve ârîzi olmak üzere iki çeşittir. Lâzîm konusundan daha önceden bahsedilmişti. İsimlerden ârîzi ise وخمسة عشر، وعَلَامِي gibi terki-i meczi ile mütekellim yâ'sına bitişenlerdir. Muzari fiillerin mebni sigası ise cemi müennes zamir (نِ) bitiştiği zaman هُنَّ يَفْعَلْنَ örneğinde olduğu gibi sükûn üzere mebnidir.

Nûn-u tevkid bitiştiğinde ise هَلْ تَفْعَلْنَ örneğinde görüldüğü üzere fetha üzere mebnidir.

Nûn-u tevkid: Şeddeli ve şeddesiz olarak sadece müstakbel muzari kalıbında kullanılır. Nûn-u tevkid durumunda, tesniye elifi, cemi müzekker salim vavı ve müennes zamir (ي) den sonraki (ن) düşer. İki sakin bir araya geldiğinden (و) ve (ي) hafzedilir. Bunun yerine damme ve kesra ile iktifa edilir. Tesniye elifi ile müennes cemi zamir nununu ayırabilmek için araya (ل) getirilir. هَلْ تَفْعَلْنَ denir.

Arapçada iki sakin harf yanyana gelemez. Aşağıda zikredilen örneklerde görüleceği üzere sakin harf harekeliğinde kesra ile harekelenir veya hafzedilir.

قُلِ الْحَقُّ، ومررتُ بغلامِي الحَسَنِ، و جَائِنِي غُلَامًا القَاضِي، وصالِحُو القومِ، ورأيتُ صالحِي القومِ،

ومررتُ بصالحِي القومِ

Her bir kelimenin son harfinin harekesi, durulduğu zaman aşağıda verilen örneklerde görüleceği üzere sakın kılınır.

جَائِنِي أَحْمَدُ، ورأيتُ أَحْمَدُ، ومررتُ بِأَحْمَدُ، زَيْدٌ يَضْرِبُ³⁹²

Sonu tenvinli olan harflerde, ref ve cer halinde tenvin ve hareke birlikte düşürülür. Nasb durumunda bu tenvin elife kalbedilir. مرثٌ بَزَيْدٍ، ورأيتُ زَيْدًا، ومرثٌ بَزَيْدٍ، gibi.

Burada vakıf halinde irab alametlerinin ne şekilde olacağına dair izahat mevcuttur.

3.8. Dördüncü Kaidenin Üçüncü Rükünü

3.8.1. Tesniye İsimler

İsimler tesniye yapılırken sonuna elif ve kesra harekeli nun (نِ) veya yâ harfinden öncesi fetha olan sakın yâ ve kesra harekeli nun (يِنِ) ilave edilir. *Elif* ref halinde tesniye alâmetidir. *Yâ* ise hem nasb hem de cer durumu içindir. Tesniye isim tekil halde iken sonundaki (نِ) tenvin ve harekeden bedel olarak kullanılır. Müfred ismin sonunda şayet *elif* varsa tesniye yapılmadan önce bu *elif* وِرْحَيَانَ وِعَصْوَانَ örneklerinde olduğu gibi aslına çevrilir. Üçüncü harfden sonra *elif* varsa حُبْلَيَانَ وِحُبَارِيَانَ örneklerinde olduğu gibi sadece yâ' harfine çevrilir. Şayet tesniye yapılacak ismin sonunda hemze varsa çevrilmez. Ancak bundan حَمْرَاءُ وَصَحْرَاءُ gibi isimler istisna olup, bu isimlerde elifler vâva çevrilir. Örneğin، حَمْرَاوَانَ وَصَحْرَاوَانَ gibi. Mutarriżî, bu isimlerin cümle içindeki irab alametlerini güzel bir şekilde izah etmiştir. Tesniye isimler muttasıl halde bulunduğu cemiye hamledilir. Örneğin، مَا أَحْسَنَ رُؤُوسَهُمَا ve

³⁹² Mutarriżî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 230a.

{فَقَدْ صَعَتْ فُلُوبُكُمْ} Ayet-i Kerimesindeki tesniye cemiye hamledilmiştir.

Mutarrizî burada da fasıla açarak ilave bilgi vermektedir. Munfasıl hale örnek ise فُرْسَاهُمَا dir. Mutarrizî bundan sonra cemi çeşitlerini işlemektedir.

3.8.2. Cemi

Müfred yapısını koruyabilen cemi, salimdir. Mükesser Cemi: Müfred yapısı kaybolan cemidir. Örneğin, وَأَسَدٍ وَكِتَابٍ وَرَجُلٍ kelimelerinin وَأَسَدٌ وَكُتُبٌ وَرِجَالٌ cemileri gibi. Musahhah cemi müzekker ve musahhah cemi müennes olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır:

Musahhah Müzekker: Sonuna öncesi damme harekeli vâv, fetha harekeli nûn veya öncesi kesra harekeli yâ' ile fetha harekeli nûn bitişmiş isimdir. Burada vâv, tesniye elifinde olduğu gibi, ref durumunda ve cemi alametidir. Yâ' nasb ve cer alametidir. Nûn ise tenvin ve harekeden bedeldir. Örneğin, ورأيتُ مُسْلِمِينَ، ومررتُ بِمُسْلِمِينَ، جَائِي مُسْلِمُونَ، ومررتُ بِمُسْلِمِينَ، ورأيتُ الأَعْلِينَ، ومررتُ بِالْأَعْلِينَ، والمصْطَفُونَ والمرْضُونَ ile هم الأَعْلُونَ، ومررتُ بِالْأَعْلِينَ، ورأيتُ الأَعْلِينَ، والمصْطَفِينَ والمرْضِينَ³⁹³ gibi. Vâv ve nûn ile cemi yapıldığında ismin sonunda bulunan elif düşer, bu elifin öncesi ise fetha üzere kalır. Örneğin, ورأيتُ الأَعْلِينَ، ومررتُ بِالْأَعْلِينَ، والمصْطَفُونَ والمرْضُونَ . ifadelerinde olduğu gibi³⁹³

Musahhah Müennes: Sonuna elif ve tâ-i mabsûta eklenir. مسلماتٌ وصالحاتٌ gibi. Söz konusu bu tâ ref durumunda madmûm, nasb ve cer durumunda ise meksur olur. Örneğin,³⁹⁴ جَائِي مُسْلِمَاتٌ، ومررتُ بِمُسْلِمَاتٍ، ورأيتُ مُسْلِمَاتٍ gibi.

Vâv ve nûnla yapılan cemi akıl sahiplerine (insan, melek, cin) ve sıfatlarına mahsustur. Elif ve ta ile yapılan cemiler ise hem insanlara hem de diğer varlıklar içindir. Mükesser cemi de böyledir.

³⁹³ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüşalar, 2688), 231b.

³⁹⁴ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüşalar, 2688), 231b.

Bazı isimlerde ise maksur ve memdud zaid elifin müenneslik için olduğunu belirtmektedir.³⁹⁶

Mutarriżî daha sonra müzekker ve müennesin iki bölüme ayrıldığını belirtmekte, bunların izahını ve örneklerini aşağıda görüleceği üzere öğrenciyeye öğretmeye çalışmaktadır:

3.8.4. Hakîkî müzekker ve Müennes:

Yaradılış itibariyle müzekkeri veya müennesi bulunan الرجل ve المرأة gibi isimlerdir.

3.8.5. Mecâzî müzekker ve Müennes:

Lafız ve lügat olarak müzekker veya müennes kabul edilen الثوب ve العمامة gibi isimlerdir.

Hakîkî müzekker ve müennes en güçlü olanıdır. Bu sebeple müennes olduklarında cümle içinde takaddüm veya taahhür etseler de fiillerinin حَسُنَتِ الْمَرْأَةُ örneklerinde olduğu gibi müennes yapılması zorunludur. Buna göre حَسُنَتِ الْمَرْأَةُ denemez. Fakat mecazide حَسُنَ الْعِمَامَةُ demek caizdir. Sıfatlarda müzekker ile müennes farkını belirtmek için alametin olması esastır. صَالِحٌ وَصَالِحَةٌ، وَكَرِيمٌ وَكَرِيمَةٌ، وَسَكْرَانٌ وَسَكْرَانَةٌ gibi. Bu kurala aykırı olanlar ise tevil edilmektedir. Bazı isimlerde ise müenneslik alameti bulunmamaktadır. Mutarriżî buradan söz konusu isimlerin cümle içinde kullanımında bu farklara riayet edilerek irab hususunda değişiklikler meydana getirebileceğini de anlatmak istemektedir. Örneğin،³⁹⁷ النَّفْسُ وَالسِّسُّ وَالْأُذُنُ وَالْعَيْنُ وَالْيَدُ وَالرِّجْلُ ifadelerinde olduğu gibi.

³⁹⁶ Mutarriżî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 332a.

³⁹⁷ Mutarriżî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 333b.

3.8.6. Hem Müzekker Hem de Müennes Olan İsimler

Hem müzekker hem de müennes kabul edilen isimlerde de aynı kurallar geçerli olup, الهدى والنوى والسرى, gibi örnekler verilmektedir.

Cemi müzekker salimlerin dışındaki tüm cemiler cümle içinde جاء الرجال والنساء ve جاء الرجال والنساء örneklerinde olduğu gibi hem müzekker hemde müennes olarak kabul edilebilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de {إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ} ³⁹⁸ şeklinde kullanılmıştır.

Bünyesinde الإبل والدود والحيل والغنم والوحش والأروى والعرب وكذا التمر والتحل gibi cemi anlamı barındıran isimler ile müfrediyle cemi yapısı arasında tâ' ve nispet yâ'sı olanlar müennes kabul edilir. Ayrıca النعم kelimesi müzekker ve müennes, القوم bazen müennes kullanılmaktadır. Yine البنون kelimesi müennesdir. الناس والورى والبشر والأنام kelimeleri ise müzekker kabul edilmiştir.

3.8.7. Sayılar

Sayıların müennesi çoğu kelimenin müennesinin tam zıddıdır. Sayılarda tâ' harfinin varlığı müzekkerlik alameti, bu harfin düşmesi ise müenneslik alametidir. Bu kural 3-10 sayılarında geçerlidir. Örneğin, ثلاثه رجال وثلاث نسوة وأربعة أيام وأربع ليال, şeklinde denmektedir. Üç sayısının altında kalan sayılar ise kıyasidir. واحد وواحدة واثنان gibi. ³⁹⁹

On (عشر) sayısında müzekker halinde tâ' düşürülür. Müennes halinde ise sabit kalır. (ش) harfi kesralı veya sakin kılınır. Birler basamağında ise durum (الواحدة) hariç

³⁹⁸ el-Mümtehne 60/12.

³⁹⁹ Mutarrizi, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 233b.

olduğu gibi kalır. Müzekker durumunda *عَشْرَ وَثَلَاثَةَ عَشَرَ إِلَى تِسْعَةَ عَشَرَ* denir. Müennesde de⁴⁰⁰ *عَشْرَةَ وَثَلَاثَ عَشْرَةَ وَتِسْعَ عَشْرَةَ إِلَى تِسْعَ عَشْرَةَ* denir. Sonunda *العشرون* ve *الثلاثون* gibi vav ve nun olan onluk sayılar da müzekkerlik ve müenneslik hali aynıdır. *وَالْمِائَةُ وَالْأَلْفُ* de de aynı durum geçerlidir.

Tertibî olan şu sayılarda ise *وَالثَّالِثُ وَالرَّابِعُ وَالْأَوَّلُ وَالْأَوَّلَى وَالثَّانِي وَالثَّانِيَّةُ* kıyası olarak *وَالْحَادِي عَشْرَ وَالْحَادِيَّةَ عَشْرَةَ وَالثَّانِي عَشْرَ وَالثَّانِيَّةَ عَشْرَةَ إِلَى التَّاسِعَ عَشَرَ* denmiştir. *وَالْعَاشِرُ وَالْعَاشِرَةَ* gibi vav ve nun olan onluk sayılar da müzekkerlik ve müenneslik hali aynıdır. *وَالتَّاسِعَةَ عَشْرَةَ* de i'râb almeti olarak onluk ve birlik sayılarının her biri *عَشْرَ أَحَدَ* da olduğu gibi fetha üzere mebni olur. Bu başlıkta sayıların temyizi bahsi ele alınmaktadır.

3.8.8. Temyiz

Sayıların anlamı sayılan olmaksızın müphem olduğu için temyize ihtiyaç duyarlar. Bu temyizler mecrur ya da mansub olmaktadır. Mecrur durumu cemi ve müfred hallerdedir. Cemi durumu 3-10 sayıları geçerlidir. Cemi killet olması asıl olandır. *عَشْرَةَ* gibi. Ancak mecrur olmadığı durumlar da olmaktadır. *ثَلَاثَةُ أَفْلُسٍ وَأَرْبَعَةُ غِلْمَةٍ* gibi. 100 ve 1000 sayıları ile bunların katları temyizi müfred mecrurdur. Örneğin, *مِائَةُ دِرْهَمٍ وَمِائَتَا دِرْهَمٍ وَثَلَاثُمِائَةَ دِرْهَمٍ وَأَلْفُ رَجُلٍ وَأَلْفَا رَجُلٍ وَثَلَاثَةُ آلَافٍ رَجُلٍ* gibi. 11-99 sayılarının temyizi müfred mansub olur. Örneğin, *عَشْرَةَ امْرَأَةً وَتِسْعَ عَشْرَةَ رَجُلًا* ve *عَشْرَةَ امْرَأَةً وَتِسْعَ عَشْرَةَ رَجُلًا* gibi. *عَشْرَةَ عَيْنًا وَتِسْعَ عَشْرَةَ عَيْنًا* gibi.

Mutarrizî nispet isimlerinin yapılış kurallarını ele almakta ve bunlara yönelik misaller de vermektedir. Kural dışı yapılan nispet isimlere yönelik birkaç örnek vermektedir. Mesela hakiki nispet için *هَاشِمِي*, hakiki olmayan nispet için ise *كُرْسِي*

⁴⁰⁰ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 233b.

örneklerini vermektedir. Müellif burada cemi isimlerin nispet yapılış biçimleri ile ilgili bilgiler vermektedir.⁴⁰¹

Mutarrizî buradan itibaren fiillerin mazi, muzari, meçhul, nehiy ve nefiy, şeddeli ve şeddesiz nun ile tekid kalıplarının çekim tablolarını vermektedir. Mezid fiillerin aynı minvalde çekim tabloları gösterilmektedir. Muzaf fiillerin çekimleri yapılmaktadır. Mu'tel fiillerin de çekimleri eklenmektedir. Bunlarda meydana gelen kalb yöntemleri çekimlerde gösterilmeye çalışılmıştır.

3.9. Dördüncü Kaidenin Dördüncü Rükünü Fiillere Bitişen İsimler

3.9.1. Masdar

Kendisinden fiilin vuku bulduğu isme masdar denir. Burada Mutarrizî önce masdarın tanımını vermektedir, sonra da الضَّرْبِ والقَتْلِ gibi örnekler vermektedir. Bu iki masdardan ضَرَبَ وَقَتَلَ mazi fiilleri türetilmiştir. فَعَدَ وَمَنَعَهُ مَنَعًا، وَضَرَبَهُ ضَرْبًا، وَنَصَرَهُ نَصْرًا، وَجَلَسَ جُلُوسًا، وَسَنَحَ سُنُوحًا gibi.⁴⁰²

3.9.2. İsm-i Fâil

Sülâsi fiillerde ism-i fâil kalıbının "فاعِل" vezninde olduğu ifade edilmektedir. Mezid fiillerin ism-i fâil kalıpları da yer almaktadır. Ancak bazen mübalağa ifade eden ism-i fâil kalıplarına da değinilmiştir.⁴⁰³

3.9.3. Mübalağa Kalıpları

Mutarrizî burada فَعَّالٌ، وَفَعُولٌ، وَمِفْعَالٌ، وَمِفْعَالٌ، وَمِفْعِيلٌ، وَمِفْعِيلٌ، وَفُعَّالٌ، وَفُعَّالٌ، وَفُعْلَةٌ، وَفُعْلَةٌ gibi farklı mübalağa kalıpları ve bunların örneklerini vermektedir. Daha sonra فَعُولٍ gibi mübalağa kalıpları ile sonunda *kapalı ta* bulunan bazı

⁴⁰¹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 233b.

⁴⁰² Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 238b.

⁴⁰³ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 239a.

mübalağa kalıplarında da müzekker ve müenneslik hallerinin de aynı olduğu bilgisini vermektir.⁴⁰⁴ وَفَرْوَقَةَ، وَمُجْدَامَةَ، وَنَسَابَةَ، وَرَاوِيَةَ، وَفَرْوَقَةَ، وَمُجْدَامَةَ

İsm-i fâilin cemi kalıpları işlenmektedir. Örneğin، وَفَعَلَةٍ، وَفُعَلٍ، وَفُعَالٍ kalıplarına وَصَوَّامٍ، وَصَوَّامٍ، وَصَوَّامٍ misalleri verilmektedir.

Nakıs fiillerin ism-i fâil cemi yapılarına da misaller verilmektedir. Şayet، "فَعَلَةٌ" kalıbında olursa cemisi عُزَاةٍ şeklinde olmaktadır. Ayrıca فَاعِلَةٌ vezni üzere olan قَوَائِلٍ örneğinde olduğu gibi فَوَاعِلٍ kalıbı üzere çoğul olmaktadır.

Fiillerin أَفْعَلُ müennesi فَعْلَاءُ vezni üzere olan ism-i tafdil sigalarında çoğul، رَجَالٌ وَنِسَاءٌ örneğinde görüldüğü üzere فُعَلٍ kalıbı üzere yapılmaktadır.

Ayrıca fiillerin فَعْلَانُ müennesi فَعْلَى vezni üzere olan mübalağlı ism-i fail sigalarında çoğul، رَجَالٌ وَنِسَاءٌ عِطَاشٌ وَرَوَاءٌ örneğinde görüldüğü üzere فِعَالٍ kalıbı üzere yapılmaktadır.

Fiillerin فَعِيلٌ vezni üzere olan sıfat-ı müşebbehe sigalarında çoğul، ظُرَفَاءٌ وَكُرَمَاءٌ örneğinde görüldüğü üzere فَعْلَاءٌ veya وَشِدَادٍ وَكِرَامٍ وَظُرَافٍ örneğinde görüldüğü üzere فِعَالٍ kalıbı üzere yapılmaktadır. Muzaf ve ecvef fiillerin ism-i fail cemilerinde ise أَفْعَالٌ vezni üzerine gelmektedir.⁴⁰⁵ وَأَقْوِيَاءَ وَأَغْنِيَاءَ وَأَطِبَّاءَ أَلْيَاءَ

⁴⁰⁴ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 239a.

⁴⁰⁵ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 239b.

Bunlardan *فَعِيلَة* vezni üzerine gelen kelimelerin çoğulu ise *صَبَائِح* örneğinde görüldüğü gibi *فَعَائِل* vezninde gelmektedir.⁴⁰⁶

3.9.4. İsm-i Mef'ul

İsm-i meful kalıbının sülâsi fiiller için *مَنْصُورٍ* ve *مَسْدُودٍ* örneklerinde görüldüğü üzere *مَفْعُول* şeklinde olduğu, ancak ecvef fiillerde bu kalıba sokularken aslında birtakım değişikliklerin yaşandığı bilgisini de Mutarrizî vermektedir. Ayrıca *فَتِيلٍ* ve *جَرِيحٍ* örnekleri gibi *فَعِيلٌ* vezni üzerine olan ism-i mefullerin müzekker ve müennes için aynı olan çoğulları *فَعَالَى* örneğinde görüleceği üzere *فَعْلَى* vezni üzerine gelmektedir. Mutarrizî *فِعْلٌ*, *الْقَبْضِ* ve *الطَّحْنِ* kalıplarının da aslen ism-i meful anlamında olabileceğini örnekleri ile açıklamıştır.⁴⁰⁷

Bazı durumlarda ism-i fâil ve ism-i meful kalıplarının müsâvi olduğu da belirtilmektedir. Örneğin, *وَذَاكَ مُحَابٌ*, *وَذَاكَ مُحَابٌ* gibi. Fakat ism-i fâil kalıbında aslen kesra, ism-i meful kalıbında ise sondan bir önceki harf fetha takdirinde olduğu hatırlatılmaktadır.

3.9.5. İsm-i Tafdil

Mutarrizî konuya şu örnek ile başlamıştır,

وَكَبِيرٌ وَأَكْبَرُ مِنْهُ زَيْدٌ ضَارِبٌ وَعَمْرٌ أَضْرَبُ مِنْهُ، وَكَرِيمٌ وَأَكْرَمُ مِنْهُ،

İsm-i tafdil, sadece kusur ve renk bildirdirmeyen sülâsi fiillerden yapılmaktadır. İsm-i tafdil yapılırken *أَشَدُّ*, *أَجْوَدَ* vb gibi nitelik belirten kalıplardan sonra temyiz getirilmesi gerektiği, *هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ جَوَابًا* örneği açıklanmıştır.

⁴⁰⁶ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 239b.

⁴⁰⁷ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 239b.

İsm-i tafdil, nekralı olur ve (مِنْ) ile kullanıldığında müzekker, müennes ve cemi durumlarında aynı kalır. Örneğin, وهى أكبرُ منه، وهما وهم وهُنَّ أكبرُ منه gibi.

İsmi tafdil, (ال) takısı alırsa müennes, tesniye ve cemi kalıbına sokulur. Örneğin;

هو الأفضَلُ، وهما الأفضَلان، وهم الأفضَلون والأفضَلُ، وهى الأفضَلَى، وهما الأفضَلَيان، وهنَّ الأفضَلَاتُ والأفضَلُ

İsmi tafdil izafe edilmesi durumunda aşağıda görüleceği üzere iki şekilde yapılmaktadır.⁴⁰⁸

هو أفضَلُهُم، وهما أفضَلَاهُم وأفضَلُهُم، وهم أفضَلُوهم وأفضَلُهُم وأفضَلُهُم، وهنَّ أفضَلَاهُنَّ وأفضَلُهُنَّ وأفضَلُهُنَّ، وهما أفضَلِيَاهُنَّ وأفضَلُهُنَّ، وهنَّ أفضَلِيَاهُنَّ وأفضَلُهُنَّ وأفضَلُهُنَّ⁴⁰⁹

3.9.6. Mef'al Vezni

"يَفْعَلُ" أو "يَفْعَلُ" fiil kalıplarında konu başlığındaki vezin hem ism-i zaman hem de ism-i mekan anlamlarını ihtiva ettiği belirtilmektedir. "مَفْعَلٍ" kalıbının her iki anlamı kapsadığını ifade etmektedir. شَرِبَ شَرِبًا وَمَشْرَبًا، وهذا مَشْرَبُهُ şeklinde örnek verilmektedir. Muzaf ve mu'tel fiillerin de ism-i zaman ve ism-i mekân kalıpları gösterilmeye çalışılmaktadır.⁴¹⁰

3.9.7. İsm-i Âlet

İsm-i alet kalıpları işlenmektedir. Bunlara yönelik örnekler de verilmektedir. Buraya kadar işlenen konulardan çıkan neticeye göre Mutarrizî hem nahiv hem de sarf konuları beraber işlenmiştir. Bunun nedeni Arapça öğrenim ve öğretiminin bir bütüncül olarak ele alınmasının doğru olacağı düşüncesi Mutarrizî'nin çalışmasında hakimdir.⁴¹¹

⁴⁰⁸ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240a.

⁴⁰⁹ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240a.

⁴¹⁰ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 240b.

⁴¹¹ Mutarrizî, *el-İknâ* ' (Yazma Nüshalar, 2688), 241a.

SONUÇ

Müellifimiz Mutarrîzî'nin ilmi faaliyetlerin yoğun olduğu ve sahalarında mümtaz şahsiyetlerin yetiştiği bir bölgede yaşaması ve tedrisat görmesi, babasının iyi bir alim oluşu, kendisinin de önce ondan ders alması, diğer hocalarıyla ilim yolculuğuna devam etmesi, kendi çocukları için kitaplar yazması, dersler vermesi onun ilim aşkının derinliğini gösterme bakımından oldukça önemli olup, bunların kendisine ilmi değer kattığı mülâhaza edilmektedir.

Eserinin önsözünde titiz bir çalışma yapmak için uğraş vermesinden ve faydalandığı kaynaklara değinmesinden, o günün şartlarında bilimsel çalışmanın var olduğunun bir göstergesidir. Kitabına verdiği "*el-İknâ*" adından anlaşılacağı üzere, müellif verilen dersi özümsetmek, ikna ederek öğrencinin seviye ve konumunu yakalamak için tamamı olmamakla beraber ayet, hadis, şiiirden konuya katkı sunabilecek kesimlerini alması veya arasına kısmı iktibaslar sunması çalışmasına okuyucu nezdinde bir değer kazandırmaktadır. Doğrudan konuyla alakalı misaller getirmek suretiyle müellifin hedeflenen dersin işleniş biçimine odaklandığı göze çarpmaktadır. Selef alimlerimizin eserlerinde misal vermeyi genel olarak böyle bir tarzda hayata geçirdikleri mülâhaza edilmektedir.

Eserinin ders işleniş tarzı ise oldukça mükemmeldir. Şöyle ki, Mutarrîzî, konuları işlerken rukun, nevi, fasıla şeklinde ilerlemek suretiyle bilgiler vermektedir. Bu metodoloji, günümüzde olduğu gibi, o günün şartlarında öğrenciye ders sunuş şeklinin hiyerarşik bir sistemle aktarıldığının muhtemel bir göstergesidir.

Mutarrîzî'nin *el-Iknâ* adlı eserinde ele aldığı huruf-u meâni ve nahiv kuralları bölümünde, konuları genel anlamda özet biçimde ele aldığı, gerektiğinde kısa tafsilat bilgileri de ilave ederek doyurucu ve ikna edici biçimde anlattığı ilk bakışta gözlemlenmektedir. Anlatım üslubu oldukça sade ve anlaşılır mahiyette, diğer bir deyişle, öğrenciyi bilgi bombardımanına tutmadan, konuları basit bir izah ve örneklerle anlatmaya çalıştığı değerlendirilmektedir.

İlk defa karşılaşılan bazı terimlerin ne anlama geldiği yine metinden anlaşılacaktır. Mutarrîzî, uzun uzun açıklamadan ziyade, konuyu örnekler üzerinde anlatmaya yoğunlaşmaktadır. Yeni bir vizyon ve misyon getirdiğini belirttiği kitabında, Arapça öğretim ve öğrenim metodunda farklılık ve farkındalık oluşturmaya çalıştığı bu nadide eserin üzerinde yapılan acizane çalışmadan da anlaşılabilir. Müellifin

konuları belli bir düzen halinde işlediği, daha sonra alt başlıklara geçtiği gözlemlenmektedir. Kimi konular tahkik eserde detaylı işlenirken elimizdeki nushada ise özet biçimde alındığı tesbit edilmektedir.

el-hurûf'l-muşebbehe bi'l-fi'l diye bildiğimiz konuyu müellif sadece ismini ref haberini nasb edenler diye adlandırarak burada önemli olanın öğrenciyi tafsilata boğmak olmadığı, sadece ne gibi amel ettiklerini kavratılmak olduğu anlaşılmaktadır. İrabta değişiklik gerektirmeyen, hatta ziyade olarak kullanılan harflere sıra harfleri ismini vererek öğrenciyi yeni kavramlar öğretmeye çalıştığı sonucu çıkarılabilmektedir. Mutarrîzî, yer yer kıraat farklılıklarını da değinerek ayet-i kerimelerle misaller vermek suretiyle gerektiğinde tilavet konularına girdiği de tespit edilmiştir.

Fiil, isim ve harf olmak üzere kelime konusunu bir miktar daha tafsilatlı öğretmektedir. Mebni li'l-fâil (malûm), mebni li'l-mefûl (meçhul) ve emri hazıra “el-muhâtabu'l-fâil” adını vermek suretiyle öğrenciyi lisan öğretiminde yeni terim ve kavramları sunmaya çalıştığı fark edilebilmektedir. Sarf konularına da oldukça yer verilen kitapta, müellifin lisan eğitim-öğretiminde gramerin bütüncül olarak ele alınmasından yana olduğu ortaya çıkmaktadır. Meful sayısına göre müteaddi fiilleri sınıflandırmaya tabi tutarak bazen genelden özele, bazen ise özelden genele öğretim yolu izlemektedir. Mutarrîzî'nin anlatımı kâfi derecede bilgi ihtiva etmektedir. İsimlerde idgam konusunu işlerken başka bir isimle karışıklığa sebep olmaması temel kuralını hatırlatırken öğrenciyi dil öğreniminde hatırlatmalar yapmayı da unutmadığı göze çarpmaktadır

Mutarrîzî, kuralı verip buna göre kıyasla derken öğrencinin mukayese kabiliyetini kullanarak öğrenmeyi sürdürmesini, farklılık ve benzerlik noktalarını kendi kendine yakalamasını, derse olan ilgisini artırmasını istemektedir. Onun metodunda öğrenciyi klavuz verilmektedir. Bununla beraber lisan öğrenmenin öğrencinin gayreti ile başarıya ulaşabileceğinin de ipucu bulunmaktadır.

Bu çalışmayla devrinin ilmi sahada mümtaz şahsiyetleri arasında kabul edilen müellifimizin ve değerli eserinin ilim dünyasına tanıtılması için elimizden geldiği kadarıyla çaba sarfedilmiştir.

Verdiğimiz uğraş ve gayretin ürünü olarak ortaya çıkarmaya çalıştığımız bu çalışmanın bize ve gelecek kuşaklarımıza faydalı olmasını ve değerli katkılar sağlamlasını yüce Rabbimizden niyaz ederim.

KAYNAKÇA

- Abdulkerim, Es'ad Muhammed. *el-Vasît fî târihi'n-nahvi'l-'Arabî*. Riyad: Daru's-Şuvâf, 1992.
- Abdulvâhit b. Ali, Ebu't-Ṭayyib. *Merâtibu'n-nahviyyîn*. thk. Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'n-Nehda, 1955.
- Accâc, Ru'be. *Divân Ru'be b. el-Accâc*. thk. Velîm b. el-Verd. Leibzig: yy. 1903.
- Afzal, Abîd Muhammed. *al-Misbâh al-Nahv by Nâsır al-Dîn al-Mutarrîzî al-Nahvî, a crtitical edition of the text with the life history of the author*. Doktora Tezi, Durham Üniversitesi, 2010
- Ahmed el-Iyd, v.dğr. *el'Mu'cemu'l-'Arabî'l-esâsî*. Tunus: Lârus, 1989.
- Akîlî, Muzâhim. *Divânu Muzâhim el-Akîlî*, thk. Nuri el-Kaysî-Hâtem ed-Dâmin. Kâhire: Ma'hedu'l-Mahtûtât'il-Arabiyye, 1986.
- Alevî, Hibetullâh b. Alî b. Muhammed b. Hamza el-Hasenî. *Âmâlî b. eş-Şecerî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1992.
- Allâme, Talal. *Neş'etu'n-nahvi'l-'Arabî beyne medrasetiyei'l-Basra ve'l-Kûfe*. Lubnan: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Baalbekî, Rûhî. *el-Mevrid kâmus 'Arabi-İnkilîzî*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1996.
- Bağdâdî, 'Abdulkâdir b. Umer. *Hızânetu'l-edeb*. Bulak: yy. 1299.
- Bağdâdî, Abdulkâhir. *Şerhu ebyâti'l-Muğnî'l-lebîb*, thk. Abdüllazîz Rabâh-Ahmed Yusuf Dekkâk. Dimeşk: Dâru'l-Mamûr li't-Turâs, 1973.
- Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emin. *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l Müellifîn ve Âsâru'l Musannifîn*. İstanbul: Matbaatu'l-behiyyeh, 1951.
- Bağdâdî, Hafız Muhibbuddîn b. en-Neccâr. *el-Mustefâd min zeyli târihi Bağdat*. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1986.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Literature: supplement, 1.2*. Leiden: yy. 1942.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen litteratur*. Leiden: E. J. Brill, 1937.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. Trc. Abdulhâlîm en-Neccâr. 4. Baskı. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Cârim-Emîn, Ali -Mustafa. *en-Nahvu'l-vâdih*. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1965.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.

- Çetin, Nihat M. “Arapça, yazı, dil, edebiyat”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 3:296. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çöğenli, M. Sadi. “Mutarrizî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 31:375. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çöğenli, M. Sadi. *el-Mutarrizî ve el-muğrib fî tertibi'l-muğrib'inin edisyon kritiği*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1986.
- Dâcenî, Abdulfettâh. *Ebu'l-Esved ed-Duelî ve neş'etu'n-nahvi'l-'Arabî*. Amerika: Vekâletu'l-Matbûât, 1974.
- Dayf, Şevki. *el-Medârisu'n-nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Ebu'r-Rab, Muhammed. “Bahsun fî neşeti'n-nahvi'l-'Arabî” el-Mecelletu'l-Urduniyye li'l-ulûmi't-tatbikiyye” 10/1 (2007): 126.
- Emin, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, 1933.
- Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed. *Nuzhetu elibbâ fî tabakâti'l-udebâ*, thk. İbrahim es-Sâmîrânî. Kahire: Mektebetu'l-Menâr, 1985.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Kitâbu izâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ' fî Kitâbillâh*. thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramadan. Dimeşk: yy. 1971.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *el-'Ezdât*, thk. Ebul Fadl İbrahim. Kuveyt: Dâru'l- matbûât ve'n-neşr, 1960.
- Endulusî, Ebû Hayyân. *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*. thk. Receb Osman Muhammed. Kâhire: Mektebetu'l-Hanci, 1998.
- Esbahânî, Câmiu'l-Ulûm Ebi'l-Hasen Ali b. el-Hasen. *Keşfu'l-muşkilât ve idâhu'l-mu'dalât*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî. Dimeşk: Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, 1995.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb b. Muhammed. *el-Bulga fî terâcimi eimmei'n-nahvi ve'l-lugât*. Beyrut: Cemiiyyetu İhyâi't-Turâsil-İslâmî, 1407.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhîf*. Beyrut: Mektebetu't-Terbiye, 1952.
- Fureyhe, Enis. *Nahvu'l-'Arabiyyeti'l-muyesserah*. Mısır: Dâru't-Tabaka, 1995.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmiu'd-durûsi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Menşûrâtu'l- Mektebeti'l-Asriyye, 1991.
- Gözel, Naciye Betül. *el-Mutarrizî'nin el-İknâ Adlı Eserinde İsimler*. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, 2019.
- Gültekin, Aladdin. *el-Mutarrizî'nin el-İknâ Adlı Eseri ve Dil Öğretim Yöntemi*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2011.

- Gündüzöz, Soner. *Sibeveyh'te kelime yapısı*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002.
- Hamevî, Yâkut. *Mu'cemu'l-udebâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Halife, Mustafa b. Abdullah Hacı. *Keşfü'z-zunûn an Esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*. thk. Muhammed Şeraffettin Yalçınkaya. 1.cild. Lubnan: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Hasan, Hurşit. *el-İdâh şerh makâmât el-Harîrî*. Doktora Tezi, Pencap Üniversitesi, 2005.
- Hımyeri, Ebu Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbahî. *Muvattâ Mâlik*. nşr. Mustafa el-Bâbî el-Halebî. 1.cild. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Hilâlî, Hâdî 'Atıyye Matar. *Neşetu dirâseti hurufî'l-meânî ve tatavvuruhâ*. Bağdat: Dâiratu Şuûni's-Sekâfiyyeti ve'n-Neşr, 1985.
- Hindâvî, Hasan. *Menâhicu's-sarfıyyîn ve mezâhibuhum*. Dımeşk: yy. 1984.
- İbn-i Akîl, Bahâuddin Abdullah. *Şerhu İbn-i Akîl li Elfiyyeti İbn-i Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Hartum: ed-Dâru's-Sudâniyye li'l-Kutub, 1994.
- İbn-i Haleviye. *Muhtasar fî şevâzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedî*. Kâhire: Mektebetu'l-Mutenebbî, ts.
- İbn-i Hallikan, Ebu Bekir. *Vefeyâtu'l-a'yân*. thk. Yusuf Ali et-Ta'vîl-Meryem Kâsım et-Ta'vîl. Beyrut: Menşurât Muhammed Ali Beyûdin, 1998.
- İbn-i Hanbel, Ahmed. *Müsned Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnâvûd. 2.cild. yy: Muessesetu'r-Risâle, ts. "Bâbu mâ câe fî'l-Kur'ân", 446(no.1332).
- İbn-i Hânî, Ebû Nuvâs el-Hasen. *Divân-u Ebî Nuvâs*. thk. Ahmed Abdulmecîd el-Gazâlî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, ts.
- İbn-i Hişâm. *Muğni'l-lebîb an Kutubi'l-eârîb*, thk. Mâzin el-Mubarek-Muhammed Ali Abdullâh. 2.Baskı. Beyrût: Dâru'l-fıkr, 1979.
- İbn-i Mâcid. *es-Seb'atu fî'l-Kırâât*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1972.
- İbn-i Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. "Hrf". *Lisânu'l-Arab*. 4:2655-2656. 3.Baskı. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İbn-i Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. "ırz". *Lisânu'l-Arab*. 4:2655. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İbn-i Yaîş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî. *Şerhu'l-mufasssal*. Mısır: et-Tibâatu'l-Mısriyye, ts.
- İbn-i Yaîş. *Şerhu'l-Mufaşşal*. Mısır: el-Matba'atu'l-Munîriyye, ts.
- İbrahim, Mustafa- v.dğr. *el-Mu'cemu'l-vasîf*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

- Kazvî, İvad Muhammed. *el-Mustalahu'n-nahv, neş'etuhu ve tatavvuruhû min evâhiri'l-karni's- şâlis li'l-hicrî*. Cezayir: Dîvânû'l- Matbûâtî'l-Câmiyyeh, 1981.
- Ketbî, Muhammed b. Şakir. *Fevâtu'l-Vefeyât*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1974.
- Kıfî, Cemaleddin Ali b. Yusuf. *İnbâhu'r- ruvât alâ enbâhi'n-nuhât*. thk. Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriye, 1952.
- Kıfî, Cemâluddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Yusuf. *İnbâhu'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât*. thk. Ebu'l- Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriye, 1986.
- Kunûcî, Sıddık b. Hasan. *Ebcedu'l-ulûm vel-meşyu'l-merkûm fî beyân-i ahvâli'l-ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978.
- Ma'lûf , Luvis. *el-Muncid fi'l-lugat ve'l-i'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1992.
- Ma'lûf, Luis. "el-Mutarrîzî". *el-Muncid fi'l-lugat ve'l-i'lâm*. 2:536. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1992.
- Mubberred, Ebu'l-‘Abbas Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. thk. Muhammed ‘Abdulhâlık Adîme, 2. Baskı. Kahire: yy. 1979.
- Mubberred, Ebu'l-‘Abbas Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdulhâlık Adîme. Kâhire: yy. 1963.
- Murâdî, Hasan b. Kâsım. *el-Cenyu'd-dânî fî hurûfi'l-meânî*. thk. Fahrudin Kabaveh-Nedim Fâdil. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeh, 1992.
- Mustafa, Fâdıl – Hassan, Temmâm. 'Aksâmu'l-keâmî'l-'Arâbî min haysu's-şekli ve'l-vazîfe. Kahire: Mektebetu'l -Hanci, 1966.
- Muṭarrîzî, Ebu'l-Feth Nâsiruddîn b. Abdisseyid Alî. *el-İknâ 'Limâ havâ tahte'l- kınâ'*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî-Sellâme Abdullah es-Süveydî. Doha: Câmiatu Katar, 1999.
- Mutarrîzî, Ebu'l-Feth Nâsiruddîn b. Abdisseyid Alî. *el-İknâ '-limâ havâ tahte'l-kınâ'*. Yazma Nüshalar, 2688: 1a-241a. Âtîf Efendi Kütüphanesi.
- Nemîrî, Cerânu'l-Avdî. *Divânu Cerâni'l-Avdî en-Nemîrî*. Kâhire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1992.
- Ni'met, Fuad. *Mulaḥḥaş Kavâidi'l-lugati'l-'Arabiyye*. Mısır: Nehdatu Mısır li't-tibâati ve'n-neşr vet-tevzî, ts.
- Sa'd, Mahmud. *Hurûfu'l-meânî beyne dekâiki-n-nahvi ve letâifi'l-fikhi* . Benha: yy. 1988.
- Saâlibî, Ebû Mansûr. *ez-Zarâif ve'l-letâif ve'l-yevâkît fî ba'di'l-Mevâkît*, thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd. Kâhire: Matbaatu Dâri'l-Kutubi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1430/2009.

- Sibeveyh. *el-Kitâb*. Bulak: yy. 1316.
- Sîyrâfî, Ebu Saîd. *'Ahbâru'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn*. thk. Muhammed Abdulmuin Hafâcî-Tâhâ Zihnî Kahire: yy. 1955.
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman. *Buğya el-vuat fî tabakâti'n- nuhât*. thk. Muhammed b. Fadl İbrahim. Kahire, Mektebetu İsa el-Bâbî'l-Halebi, 1964.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *et-Tuhfetu'l-behiyyeh ve't-tarfetu'ş-şehiyyeh*. Konstantiniyye: Matbaatu'l-Cevâib, 1882.
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman. *Himeu'l-hevâmi fî şerhi Cem'il-Cevâmi*. thk. Abdullah Sâlim Mükrim. Kuveyt: Dâru'l- buhûsi'l- ilmiyye, 1977.
- Şamî, Ahmed Cemil. *en-Nahvu'l- 'Arabî kadâyâhu ve merâhilu ve tatavvuruhû*. Dimeşk: Muessetu'r- Risâle, 1912.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Sıdkı Cemil el-Attar. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- Talu, Mehmet. *Arap Dili ve Edebiyatı*. Kayseri: Özak Ofset, 1987.
- Tantâvî, Muhammed. *Neşetu'n-nahv ve târihu eşhuri'n-nuhât*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Uralgiray, Yusuf. *Arapça İlk ve İleri Dilbilgisi*. Riyad: Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi, Yabancılara Arap Dili Öğretim Enstitüsü, 1986.
- Yılmaz, Ali. *Nâsır b. Abdusseyyid el-Mutarrîzî ve el-Misbah*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1986.
- Zebîdî, Muhammed b. Hasen. *Tabekâtu'n-nahviyyîn vel-lugaviyyîn*. thk. Muhammed Ebul Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1973.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk. *el-Cumel fî'n-nahv*. Urdun: Dâru'l-Evvel, ts.

ÖZGEÇMİŞ

İsa AKBIYIK, İlkokulu ve imam-hatip lisesini Devrek/Zonguldak'ta tamamladı. Özel sektörde değişik kurumlarda bir müddet çalıştıktan sonra 2002 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda imam-hatip olarak göreve başladı. 2011 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2013-2018 yılları arasında Almanya Münster'de Din Görevlisi olarak çalıştı. 2018 yılında Gökçebey Müftülüğü'nde vaiz olarak çalışmaya başladı ve halen bu göreve devam etmektedir. Evli ve 2 çocuk babasıdır. Arapça, İngilizce ve temel düzeyde Almanca bilmektedir.